

aktivizam i GLBTT zajednica

RASTVARANJE ŠUTNJE

Pišu i govore:

Damir Hršak, Željko Mrkšić, Ratko Špiranec, Hrvoje Fuček, Nataša Lalić, Gordan Bosanac, Marijeta Babić, Ivan David, Ivan Bavčević

stranice 21-28

zarez

**GAY PRIDE
2002
ZAGREB**
ISKORAK KONTRA PREDRASUDA
29.06.2002.
10:30h ZRINJEVAC

ISSN 1331-7970

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 20. lipnja 2002, godište IV, broj 83 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor: Tomislav Gotovac

Protiv globalne režije

Suzana Marjanić
stranice 6-7

Istraživanje

Nazovi L radi laganja

Boris Beck
stranica 9

Jesmo li u ratu?

Slavoj Žižek
stranice 14-15

Profesija novinar:

Od šutnje do vulgarnosti

Nataša Govedić i Nataša Petrinjak

stranice 10-11

Razgovor:
fra Tomica Hruška

Roblje našeg vremena

Grozdana Cvitan
stranice 18-19

PLES, PUBLIKA & PATAFIZIKA

Ivana Slunjski, Emina Višnić, Nataša Govedić
stranice 32-34

Gdje je što

Info i najave 4-5

Grozdana Cvitan, Ana Kapraljević, Milan Pavlinović

U žarištu

- Komesari za vječnost *Andrea Dragojević* 3
 Kultura na tržištu *Biserka Cvjetičanin* 3
 Razgovor s Tomislavom Gotovcem *Suzana Marjanić* 6-7
 Pterodaktiljenje *Neven Jovanović* 8
 Sabre fondacija ili nasiljem do knjiga *Nataša Govedić* 8
 Nazovi L radi laganja *Boris Beck* 9
 Račun ili princip *Grozdana Cvitan* 10
 Medijske tvornice kiča i mržnje *Nataša Govedić* 10-11
 Ima li novina u kulturi šutnje *Nataša Petrinjak* 11
 Razgovor sa Zvonimirom i Helenom Bulajom *Nataša Polgar* 12-13
 Državlansko obrazovanje – čemu? *Srđan Dvornik* 16
 Rodno raz/odijevanje nacionalnih tijela *Valerija Barada* 17
 Razgovor s Tomicom Hruškom *Grozdana Cvitan* 18-19

Esej

Jesmo li u ratu *Slavoj Žižek* 14-15

Poezija

Sigurnije mjesto *Ivica Prtenjača* 20

Vizualna kultura

- Prostor i vrijeme između *Darko Šimičić* 29
 Trenutak upisan čavlima *Iva Boras* 30
 Plivanje na mjestu *Silva Kalčić* 30
 Iskorak iz učmalosti *Igor Marković* 31

Kazalište

- Patafizika: 1911-2002 i dalje *Nataša Govedić* 32
 Netetovirane staze tijela *Emina Višnić* 33
 Druga strana izvedbe: publika *Ivana Slunjski* 24

Glazba

- Glazba koja izvire iz tišine *Nino Zubčević* 35
 Ekstatična atmosfera *Krešimir Čulić* 35
 U potrazi za identitetom *Maja Stanetti* 36
 Svečani zaključak sezone *Ivana Kostešić* 37
 Apatija i indiferentnost *Zrinka Matić* 37

Kritika

- Solidno i plitko *Martina Aničić* 38-39
 Velika poezija jakih emocija *Sanjin Sorel* 38-39
 Najbolji film ove godine! *Sanja Jukić* 39
 Sudar sa cyberspaceom *Katarina Peović Vuković* 40
 Biblija novih umjetnosti *Igor Marković* 40-41
 Bizarno kršćanski *Nino Raspudić* 41
 Salonska trgovina tragedijom *Nela Rubić* 42
 Procesna drama u pedagoškim koricama *Vlado Krušić* 43

Svakodnevnica

Kak se kolju naši stari *Neven Jovanović* 44

Reagiranja

Ne, nemojmo se zavaravati *Igor Marković* 45

Svjetski zarez

Srđan Rahelić, Gioia-Ana Ulrich

Strip

Omajgadajmagad *Goran Novović* 47

TEMA BROJA:
Rastvaranje šutnje

Privedili *Željko Mrkšić* i *Trpimir Matasović*

- Što određuje šutnju? *Damir Hršak, Željko Mrkšić, Ratko Špiranec* 21
 Internet generacija i online aktivizam *Hrvoje Fuček* 21
 Kultura razumijevanja *Damir Hršak* 22
 Utjecaji na toleranciju homoseksualnosti *Ivan Bavčević* 22-23
 Opasna (ne)vidljivost *Nataša Lalić* 23
 Od protesta do festivala *Željko Mrkšić* 24-25
 Znanstvena homofobija *Gordan Bosanac* 26
 Crno-bijeli svijet *Marijeta Babić* 26
 Il' si čovik il' si peder *Ivan David* 27
 Aktivistička scena 28

U POVODU 50. GODIŠNJICE RADA (2004.)
 Gradsko kazalište Trešnja
 OBJAVLJUJE
 NATJEČAJ ZA DRAMSKI TEKST ZA DJECU
 (do 12 god.)

Natječaj je otvoren od 17.06. — 12.09. 2002..

1. nagrada: 20.000,00 kn brutto i izvođenje teksta u Trešnji 2004. (uz otkup teksta i izvođačkih prava)
2. nagrada: 5.000,00 kn brutto (Trešnja ima pravo prvootkupa teksta i izvođačkih prava tijekom dvije godine u iznosu od 15.000,00 kn brutto)
3. nagrada: 2.000,00 kn brutto

Tekstovi se šalju isključivo poštom u tri primjerka na adresu :

Gradsko kazalište Trešnja
 Mošćenička 1
 10 000 Zagreb
 (uz naznaku NATJEČAJ ZA DRAMSKI TEKST ZA DJECU)

Tekstovi se šalju pod šifrom, uz priloženu zatvorenu kovertu u kojoj je uz šifru navedeno ime i prezime autora, adresa i telefonski broj.

Tekstovi se ne vraćaju.

O nagradama će odlučiti tročlana prosudbena komisija. Ovisno o kvaliteti pristiglih tekstova, prosudbena komisija ima pravo ne dodijeliti neke od nagrada. Objava rezultata natječaja bit će 14.10. 2002.

Dodatne informacije o natječaju mogu se dobiti do 01.07. i od 01.09. 2002. na tel. 01 3638010 (Gradsko kazalište Trešnja).

NARUDŽBENICA

Naručujem .... primjerak(a) knjige **Nataše Govedić**
VARANJE VREMENA –
 Shakespeareova retorička i medijska sadašnjica

U izdanju "Sveučilišne knjižare", a po sniženoj cijeni od
130 kuna za čitatelje **Zareza**
 (puna knjižarska cijena je 200 kuna).
 Knjiga je u tvrdom uvezu s ovitkom,
 ima 374 str., format 24 x 15 cm.

Knjigu mi pošaljite na adresu:

Ime i prezime _____
 Ulica i br _____
 Pošt. broj i mjesto _____
 Moj telefon, e-pošta (nije obvezno) _____

Knjigu(e) ću platiti
 a) karticom AmEx, Diners, Master/Eurocard, VISA

Broj kartice..... vrijedi do.....
 Potpis.....

- b) pouzećem. Plaćate poštaru.
- c) Po predračunu (za pravne osobe)

Troškovi slanja su 20 kuna, bez obzira na broj naručenih knjiga.
 Narudžbenu možete poslati na adresu distributera:
IZVORI, Trnjanska 64, 10000 Zagreb,
 ili knjigu naručiti putem e-pošte: izvori@izvori.com
 ili na **tel./fax (01) 6112 576; 6117 714**
 ili osobno na gornjoj adresi uz predočenje narudžbenice
Zareza. (U ovom posljednjem slučaju ne plaćate,
 dakako, troškove slanja.)

“... Želimo vidjeti Hrvatsku kao zemlju u kojoj se jede zdrava hrana, u kojoj se ne uzgajaju genetski modificirane životinje, kao zemlju visokih ekoloških standarda. Stoga apeliramo na hrvatsku javnost, kulturne djelatnike i nadležna ministarstva da se kod donošenja zakona čvrsto i odlučno ograde od bilo kakve mogućnosti da hrvatski građani postanu konzumenti genetski modificirane hrane i genetski modificiranih životinja namijenjenih prehrani... Recimo NE uvozu genetski modificirane hrane i organizama, recimo NE i njihovoj proizvodnji na našem teritoriju”.

Tko li to tako odlučno u travnju 2001. godine istupa protiv negativnih učinaka svima nam mrske globalizacije? Tko je to kazao povijesno NE voluminoznim austrijskim paprikama iz Graza i siječanjskim jagodama? Možda zagrebački anarhistički kružok, dečki koji u Močvari, Attacku i mami vrijedno razmjenjuju Kropotkinove i Bakunjinove ideje, te razmišljaju o novim strategijama otpora u digitalnoj eri? Ili pak nevladine organizacije, uvijek senzibilizirane na goruće socijalne probleme? Možda su pak posrijedi nacionalpatrioti, zabrinuti nad rasprodajom nacionalne imovine i etničkim gastro-problemima?

Iz državnog tobolca

“... Molimo mjerodavne državne institucije da što prije pravedno i pošteno riješe status otpuštenih hrvatskih policajaca. Bio bi to doprinos da se tuga i tragedija smanje, da ljage izbljede i da se ponos umnoži...”. Tko li to u svibnju ove godine sindikalistički vapi za ugroženim radničkim pravima, kao što je to, jel’ te, zavapio i nad pravima svih onih deložiranih nesretnika koji su zajedno s krevetima 1991. izbacivani na ulicu? Čiji se to odlučni glas – možda strukovnog sindikata ili Juričeva SSSH-a – čuje u obranu prava pozornika da i dalje u uniformi patroliraju gradskim ulicama? Tko će to, dakle, našeg Serpica vratiti u službu?

“... U tom smislu Upravni odbor upozorio je sve svoje članove i dva predsjednička kandidata na obvezu predizborne

šutnje, kako bi Izborna skupština mogla proteći u što dostojanstvenijem i demokratskijem duhu... Ne želeći ničime utjecati na tijek Izborne skupštine i glasovanja, Upravni odbor zahtijeva od oba kandidata i svih članova Upravnog odbora, da se do Skupštine pridržavaju svih etičkih i statutarnih normi...”. Ma tko se to, blagotama, oglosio i pred dva tjedna? Možda to Sanader svojim hadezeovcima prijeti sankcioniranjem neposluga i frakcijskih borbi? Ili pak parlamentarac Arlović na ljet-

kulturnoj instituciji u Hrvata – dehakaovcima? U svom pismu-protestu konstatiraju da su dijelovi Strategije kulturnog razvitka – koje su autori Vjeran Katunarić, Biserka Cvjetičanin i njihovih dvadesetak suradnika – koji se odnose na DHK “pisani isključivim i ignorantskim rječnikom, proizvoljnim ocjenama i prosudbama, čime se namjerno i zlonamjerno stvar i unaza iskrivljena slika o DHK.” U javnom se protestu dalje citiraju dijelovi Strategije u kojima se Društvu predlaže da smanji

ga je nepodnošljivo nacional-patetična. No, iza maske nacionalne zabrinutosti ipak stoje puno prizemniji motivi. Naime, ovaj proglas DHK otkriva kao društvanec kojemu je stalo samo do toga da mu nitko ne dira u kasu te da Društvo i nadalje neometano troši lovu poreznih obveznika. Ipak, za puno razumijevanje valja kazati da je Strategija kulturnog razvitka problematiku stožernih kulturnih institucija u Hrvata riješila konstatacijom da tzv. reprezentativne kulturne ustanove (DHK, MH, HAZU) pokazuju ozbiljnu disfunkcionalnost i neprilagodljivost novim uvjetima, te nekritički od države traže povlašteni financijski položaj. Umjesto toga, Strategija preporuča da se te ustanove, pogotovo u svom izdavačkom dijelu, stave u ravnopravan položaj s ustanovama u privatnom vlasništvu.

Bilo kako bilo, ono što nas očekuje 23. lipnja formalno se zove Izborna skupština. Ali stvarno toga će dana, prvi put u 12 proteklih godina, jedna civilizirana, istina malobrojna, pa onda i slaboizgledna grupacija, s vodećih funkcija pokušati deložirati na sinekure vječno pretplaćene hadezeizirane političke komesare, odnosno literarnu sekciju HDZ-a. Kandidat te civilizirane struje je Dražen Katunarić, dok nacional-komesarski tok predvodi karlovački pjesnik Slavko Mihalić.

Važno, važno, prevažno...

Već sada možemo kazati, dva-tri dana prije Skupštine, da Katunarić neće uspjeti. Jednostavno, njegovih je premalo da nadglasaju hadezeovske troglodite. Stoga nam i nadalje ostaje da se smijemo kad s faksa DHK dopuzi kakvo prevažno priopćenje koje vapi za neodložnim rješenjem i koje će uvijek ‘up to date’ i, daka-ko, točno u centar problema, pogoditi svojom ubojitom strelicom. Jedino što će nam smijeh biti pomalo gorak, s obzirom na to da njihove ridikulozne prepiske financiramo mi, građani, koji za većinu članova (više od 500) ni čuli nismo, a nek-moli pročitali pokoji njihov redak. ☒

Na meti

Komesari za vječnost

Čime se sva bavila književnička udruga u zadnjih godinu dana?

Andrea Dragojević

nom zasjedanju uvodi red i stegu među jogunaste narodne poslanike? A možda se izglasava novi izborni zakon koji zahtijeva čak dvotjedni predglašajski mukajet? Nit’ je snijeg nit’ su labudovi, neg’ je to vječno zbunjeno rukovodstvo naše književničke udruge, čija je kratica DHK svojedobno inspirirala i Krležu da to društvanec ironično preimenuje u Društvo Hromih Klokana. To je samo dio problema kojima je mudro vrhovništvo literarne sekcije s Jelačić placu razbijalo glavu u posljednjih godinu dana. Sve relevantni problemi, nema što, barem iz pozicije lju-ljuškanka u (državnim) tobojcima!

Kesa glavu čuva

Ipak, da ne bi bili nepravedni prema Krležinim tobočarima, valja reći da su literati brinuli i prvoklasne nacionalne probleme, poput onih vezanih za grčevitu borbu za sinekure. Tako ih je u proljeće 2001. godine strašno zabrinulo o čemu to kulturni hegemoni iz nove vlasti zборе na svom skupu u Trakošćanu? Što to esdejevski «trećeputaši» spremaju stožerno

preko svake mjere napuhani broj svojih članova, da se onemogućiti pretvaranje plaćenih funkcija u sinekure, da se tribina DHK otvori za sve pisce, da se poradi na sindikalnim stvarima, te se otvoreno predlaže da se napokon počnu financirati i alternativni projekti, pa i možebitne paralelne udruge književnika, dok bi se za to vrijeme samom DHK-u dalo “samo minimum sredstava za puko preživljavanje”. Iz Društva su odgovorili da je to narušavanje autonomije DHK, da u DHK nema sinekura, a zahtjev da se udruga financira tek toliko da bi preživjela, ocijenjen je kao nesumnjivi atak na Društvo. Na kraju protestnog pisma konstatira se da Strategija nesumnjivo ide prema ukidanju nacionalnog atributa hrvatske kulture. Stoga su se u Upravnom odboru DHK upitali hoće li netko po istoj logici uskoro “tražiti da Matica hrvatska, HAZU ili DHK promijene svoje nazive ili tek jednu jedinu riječ u njima, riječ hrvatsku?” Kad nisu izgubljeni u vremenu i prostoru, kao u primjeru javnih protesta protiv GM hrane ili traženja 13-dnevnog predizborne šutnje, Udru-

www.zarez.hr

U protekle dvije godine, Ministarstvo kulture je kao svoj osnovni pravac djelovanja zacrtalo autonomnost kulture. Autonomnost ne obuhvaća samo demonopolizaciju kulture u korist struke, što je ostvareno u znatnoj mjeri donošenjem i provođenjem Zakona o kulturnim vijećima kojim se uspostavlja suodlučivanje u kulturi. Autonomnost pretpostavlja, također, novu poreznu politiku kojom se za kulturu otvaraju novi, raznovrsniji izvori financiranja. To se, prije svega, odnosi na vezivanje gospodarskih i kulturnih interesa. Posebne porezne olakšice namijenjene su onima koji žele ulagati u kulturu i poticati kulturno i umjetničko stvaralaštvo, bilo da je riječ o domaćim gospodarskim tvrtkama ili stranim donatorima i sponzorima.

Partnerski odnosi

Kada razmišljamo o toj problematici, nije realno očekivati neke velike obrate. Ipak, važno je izgrađivati sustav, utjecati na mijenjanje navika i postaviti ciljeve. Važno je stvoriti prostor za izgrađivanje partnerskih odnosa između umjetnika i kulturnih djelatnika, menadžera, potencijalnih sponzora i predstavnika kulturne administracije na državnoj ili lokalnoj razini. Mreže koje na takav način promoviraju mješovita ulaganja u kulturi već dosta dugo funkcioniraju u mnogim europskim zemljama i služe za promociju novih oblika partnerstva između javnog i privatnog sektora. Dovoljno je spomenuti francusku Udrugu za razvoj mecenata ADMICAL (www.admical.org), Europski komitet za povezivanje ekonomije i kulture

CEREC (www.cerrec.org), švicarski UBS Art Banking (www.ubs.com).

Zakoni koji su već dosad doneseni u Hrvatskoj o poreznim olakšicama i oslobađanju od poreza na dobit idu u pravcu poticanja ulaganja privatnog sektora u kulturne aktivnosti, te su u skladu s europskim

i umjetničkog stvaralaštva. U svom govoru Vivian Reding je istaknula i ulogu fondacija. Procjenjuje se da u Europskoj uniji djeluje oko 200.000 fondacija koje financiraju različite projekte iz područja socijalne skrbi, zdravlja, zaštite okoliša, političkih (promicanje demokracije) ili kulturnih ciljeva.

Kulturna politika

Kultura na tržištu

Ulaganjem u kulturu stvara se dodatna vrijednost koju je teško izračunati, ali koja je sasvim sigurno preduvjet ukupnog razvitka svakog društva

Biserka Cvjetičanin

zakonodavstvom. Seminar o kulturnom sponzorstvu koji je u travnju 2002. godine održan u Madridu u sklopu španjolskog predsjedanja Europskom unijom, naglasio je važnost sponzorstva u financiranju kulturnih djelatnosti i aktivnosti, te u uspostavljanju čvrstih veza između gospodarstva i kulture. Potrebno je poticati duh sponzorstva, posebice onog transnacionalnog u Europi, bila je jedna od glavnih teza Viviane Reding, povjerenice Europske komisije za obrazovanje i kulturu. Ona je naglasila važnost potpore zakonskim, poreznim i administrativnim mjerama koje idu u korist sponzorstva, osobito u zemljama u kojima je suradnja između javnog i privatnog sektora osnovni uvjet za opstanak i očuvanje kulturnog nasljeđa, te razvoj kulturnog

Iako se njihov pravni status značajno razlikuje od jedne zemlje do druge, te se fondacije danas umrežavaju, šire aktivnosti izvan granica svojih država, a nerijetko i izvan granica Europske unije. S obzirom na ograničena sredstva Europske komisije za financiranje kulture, uloga fondacija je velika i u širenju zajedničkih programa na zemlje kandidate i ostale europske zemlje koje još uvijek nisu uspostavile institucionalne veze s Unijom.

Kultura nije potrošnja

U Hrvatskoj već postoji niz dobrih primjera takve suradnje, npr. s Institutom otvoreno društvo kao nevladinom organizacijom koja je, zajedno s Vladom, pokrenula projekt CultureNet Croatia, zatim s

Europskom kulturnom fondacijom koja pomaže niz hrvatskih kulturnih projekata, s austrijskim KulturKontakt, itd., te s domaćim privrednicima, od donacija za velike kulturne manifestacije do otvaranja stipendija za umjetničku naobrazbu.

Postavlja se pitanje koji su uistinu najbolji mehanizmi za promoviranje sponzorstva u kulturi. U prvom redu važno je stalno naglašavati kako kultura nije i ne može biti smatrana potrošnjom. Ulaganjem u kulturu stvara se dodatna vrijednost koju je teško izračunati, ali koja je sasvim sigurno preduvjet ukupnog razvitka svakog društva.

Aktivniji nastup menadžera

Osim dobrih zakona koji će pažljivo razraditi sustave poreznih povlastica, važno je osmisliti i instrumente kojima će se poticati oni umjetnici, menadžeri ili udruge koji se aktivno angažiraju oko traženja izvanproračunskih sredstava. Tip financiranja gdje za svaki sponzorski iznos, država ili lokalna zajednica osigurava dvostruki iznos poznat je u mnogim europskim zemljama i primjenjuje se ne samo u području kulture nego i u mnogim drugim sektorima koji su tradicionalno bili vezani uz javno financiranje.

Kultura ne smije biti prepuštena isključivo tržištu, ali u isto vrijeme iskultura ne može biti ni potpuno izuzeta iz procesa koji ju okružuju. Upravo je aktivniji nastup kulturnih menadžera i okretanje sponzorskim sredstvima jedan od faktora dinamiziranja kulturne proizvodnje i potrošnje, te je stoga svaka nova inicijativa na ovom području dobro došla. ☒

Feminizam izvana

U povodu predavanja *Feminizam u lingvistici, lingvistika u feminizmu* Mislave Bertoš, 28. svibanj 2002., Zagrebački lingvistički krug

Ana Kapraljević

Lingvistika je jedno od najširih područja ljudskog istraživanja. Ona se može primijeniti i zavući svojim analizama, istraživanjima, anketama vokabulara određenih skupina u sve pore društva i ništa ju ne priječi da istražuje preko svih zadanih društvenih struktura i konstrukata. Tako je i ovo predavanje kroz lingvistički okvir osvijetlilo ono što se u našem društvu još uvijek smatra marginalnim: homoseksualna i transseksualna spolna opredjeljenja. Pri-

marne postavke Mislave Bertoš tijekom izlaganja odnosile su se na ideju kako feministička kritika može interdisciplinarno ući u lingvistiku i nizom istraživanja pomoći u stjecanju spoznaja o tim društvenim skupinama, njihovim slengovima, načinima govora, govornog predstavljanja, manira, spolnim razlikama.

Predavačica je iskazala sljedeće postavke: ideja feminističke kritike i lingvistike nije nužno veličanje ženskog kako bi se moglo pomisliti u prvi mah, nego je tu riječ o nizu neprihvaćenih teza, razmišljanja, stavova i problema kojima se do dvadesetog stoljeća nisu bavili kritičari i lingvističari muškarci. Kritički se osvrnula, pozivajući se i na kolegice iz Amerike, Engleske i Njemačke, na unaprijed podrazumijevane

rodne razlike koje se odražavaju u konverzijskim stilovima žena i muškaraca i to zato što je po tim stavovima rod izvedena, a ne egzistencijalna vrijednost. Zatim je ustvrdila kako biološkim karakteristikama ne treba nužno pridavati "ženskost" ili "muškost", jer se one u jeziku drukčije manifestiraju. Osobe koje su u spolnom odabiru homoseksualne ili transeksualne ne trebaju se nužno svrstati u zadani društveni konstrukt jer to ne žele, ali činjenice potvrđuju da su društveni konstrukti ipak determinirani i da još većina smatra da se po određenoj strukturi treba i mora ponašati. Predavanje Mislave Bertoš na vrlo koncizan način je iznijelo dugotrajno istraživanje s one strane lingvističkog rada, s strane koju ne diktiraju muškarci. ☐

ukratk

more likova u romanu *Zanesenost Lol V. Stein* (1964.).

Riječ je o glavnoj junakinji Loli V. Stein koju zaručnik na-

rafski, poslužio je kao inspiracija za film gdje spisateljičin lik igra slavna Jeanne Moreau. U filmu se izmjenjuju tragični i komični

Žena pamćenja i zaborava

U povodu predavanja *Jeana Michela Delacomptéa, Ljubomora i Ingrid Šafranek, Marguerite Duras ili smisao pisma* te projekcije filma *Joseea Dayana Ona ljubav*, 27. i 28. svibanj, Francuski institut, Zagreb

Ana Kapraljević

Marguerite Duras je u francuskoj književnoj kritici najčešće tumačena kao feministkinja, vrlo originalna predstavica ženskog pisma, a u njezinu opusu prepoznaju se postmodernističke karakteristike, i djela joj se danas najčešće analiziraju kroz književnoteorijsku struju psihoanalize.

Našoj književnoj publici autorica je vjerojatno najpoznatija po djelu *Ljubavnik*, prevedenom u nekoliko izdanja i eventualnim frankofonim filmofilima po iznimno poznatim filmovima *Hirošima, ljubavi moja* iz 1960. godine i *India Song* iz 1975. godine. Francuski institut u Zagrebu u sklopu obilježavanja osamdeset godina postojanja u svoj je program uvrstio i dva predavanja o poetici Marguerite Duras te projekciju filma *Ona ljubav*. Francuski novinar i profesor Jean Michel Delacompée prvi od dva dana posvećena autorici započeo je predavanjem o osjećaju ljubo-

pušta zbog fatalne žene Anne-Marie Stretter, čiji se lik inače provlači kroz cijeli autoričin opus. Plaža na kojoj je Lol V. Stein ostavljena ključno je mjesto u romanu na koje nakon puno godina Lol ponovno dolazi. U zapletenom ljubavnom trokutu Lol je žena pamćenja i zaborava, ona plovi između osjećaja napuštenosti i neispunjenosti, u pobuni je i ne može se izvući iz svog polovičnog života. Predavač je istakao da se u romanu sabiru nesvjesno i poetski jezik, zaključivši kako je to roman o ljubomori baš zbog toga što u njemu nema ni trunke ljubomore. Likovi nisu ljubomorni, oni su izgubljeni, svi u stanju predostrožnosti zbog Lol, a ona je krhka i nestabilna. Prema autorici, tu ljubomora nije toliko važna koliko proživljavanje osjećaja ljubavi, strasti i mržnje. Nakon predavanja uslijedila je projekcija filma *Ona ljubav*, premijerno izvedenog u Francuskoj u siječnju ove godine koji prikazuje šesnaest posljednjih godina autoričina života i njezinu ljubav i zajednički život s Jannom Andreom. Kad su se upoznali on je bio mladi student i ostao je vezan uz nju sve do njezine smrti, sazrijeviši za to vrijeme i kao čovjek i kao pisac. Njegov roman, dijelom poetske forme i prepun citata iz njezina opusa, dijelom autobiog-

elementi, sreća i tragedija dvoje ljudi čiji je jedini smisao stvaranje, pisanje, ispitivanje najvećih dosega svijesti u stvaralaštvu. Dan nakon održano je drugo predavanje pod naslovom *Marguerite Duras ili smisao pisma*, gdje je Ingrid Šafranek predstavila autoričin život. Na primjeru recepta za pripremanje variva od poriluka predavačica je razložila svu dubinu "kuhinjske" književnosti, kako bi poneki kritičari predstavili žensko pisanje. Naravno, nije se radilo o poriluku već o puno dubljem smislu svakodnevice i njezinih pritisaka na osobu koje mogu dovesti i do samoubojstva.

Šafranek je iznijela da su svi njezini likovi žene u pobuni, anoreksične, anemične, depresivne, u neskladu, gdje je zaborav iznimno važan, a erotična komponenta dolazi do panerotskog. Cijeli je autoričin život prožet estetskim, a estetsko je prožeto biografijom autorice. Marguerite Duras tematizira vlastiti život, ali to nije autobiografija već kombinacija fikcije i iznimno proživljenog života. Ona je u svojim knjigama tendenciozno kozmopolitska, jer želi biti omizemaljska zbog općih vrijednosti, a najočitija potvrda tome su egzotične radnje njezinih romana i scenarija, smještene po cijelom svijetu. ☐

festivali

Svečano zatvaranje Billa Connora na Ljetnoj pozornici

42. međunarodni dječji festival u Šibeniku, od 22. lipnja do 6. srpnja 2002.

Grozdana Cvitan

Pod naslovom *Godine pune ljubavi* u Šibeniku će na Ljetnoj pozornici u subotu, 22. lipnja, još jednom neko od šibenske djece proglasiti festival otvorenim. U režiji Pere Mioča u programu svečanog otvorenja uz posebne goste i članove kazališne radionice nastupit će Dječji zbor *Zdravo maleni* iz Šibenika te plesni i glazbeni ansambli iz Splita, Zadra, Irske i Brazila. A u dva tjedna trajanja festivala, u programima koje i ove godine potpisuju uglavnom prošlogodišnji i višegodišnji urednici, tj. Dubravko Jelačić Bužimski, Jakša Fiamengo, Alan Bjelinski, Marcela Munger, Jasenka Ramljak, Tito Bilopavlović, Ivo Brešan, Tahir Mujičić i Zdenka Bilušić, već sad je moguće odčitati neke konstante festivala: svojevrsnu smotru hrvatskih lutkara, brojnost programa, strance nagurane uglavnom u prvi tjedan festivala (diktat tv da bi snimila inozemne festival-ske programe), bogat radionički program... Radionički program, podijeljen u otvorene i projekt radionice ove godine trebao bi okupiti djecu u čak 14 kreativnih cjelina čija ostvarenja uvijek pronađu svoje mjesto u festivalskoj prezentaciji. Tamo gdje se očekuje veći broj polaznika radionica angažiran je i veći broj voditelja. Neke od njih, posebice projekt radionice radom su počele već u svibnju.

Nakon prošlogodišnjeg uspjeha važno je primijetiti da je i ove godine jedan od voditelja *Songwriters* radionice britanski skladatelj Bill Connor. Program ostvaren u toj radionici, uz potporu British Councila iz Zagreba, planiran je kao program Svečanog zatvaranja ovogodišnjeg festivala u režiji Gorana Golovka. Kako je riječ o autoru široka zamaha i velike demokratičnosti moglo bi se dogoditi da ponovni prošlogodišnji slučaj kad je golemi broj sudionika scenskog događanja na pozornicu žestoko konkurirao broju publike na prepunoj Ljetnoj pozornici. Bill Connor autor je i proslava ovogodišnjeg festivalskog programa.

Inozemni program trebao bi okupiti različite ansamble (plesne, glazbene, dramske, lutkarske) iz jedanaest zemalja (Austrije, Brazila, Češke, Irske, Italije, Mađarske, Njemačke, Poljske, Slovačke, Slovenije i Tajvana), iako prema onima iz udaljenijih kontinenata uvijek treba uzeti i dozu rezerve u pogledu dolaska. Veseli primijetiti da se predstave stranih ansambala vraćaju u većem broju i u Noćni program, koji nije službeni dio festivala, a namijenjen gostima festivala i odraslijoj publici. Uz druge prateće Međunarodna komisija UNIMA od 2. do 5. srpnja na Brodarici organizira savjetovanje o temi *Lutke u obrazovanju*.

Središnja književna večer posvećena je stvaralaštvu Tahira Mujičića. Što se tiče stalno otvorenog poziva izdavačima književnog stvaralaštva za djecu da knjige predstavljaju na festivalu u Šibeniku, čini se da su se zasad odazvali rijetki (*Školska knjiga* i *Algoritam*).

Likovni doživljaj festivala oduvijek je posebna cjelina o kojoj je dugo brinuo galerist Pavle Roca. On je danas voditelj dvaju prostora Galerije sv. Krševana u kojima i ove godine počinje (uz obvezatno otvorenje) službeni dio festivalskih programa. U jednom od prostora u nedjelju, 23. lipnja, bit će otvorena izložba grafika učenika osnovnih škola Hrvatske, a u drugom autorska izložba češkoga grafičara Adolfa Borna. Zajednička izložba hrvatskih grafičara bit će otvorena u Županijskom muzeju. Za najtransparentniji likovni simbol festivala, ovogodišnji plakat, angažiran je talijanski grafičar Emanuele Luzzati. ☐

najav

Sjene i mi

U povodu 2. urbanog festivala, Zagreb 2002.

Pozivamo Vas da popratite ciklus otvaranja Ureda u sklopu projekta *Bacača sjenki*, koji će tijekom mjeseca lipnja funkcionirati na javnim i otvorenim mjestima u mnogim dijelovima Zagreba. U uredima će se obavljati testiranje nekih segmenata ovog umjetničkog projekta, razgovori s građanstvom i objašnjenje projekta te audicija potencijalnih suradnika.

Ured *Bacača sjenki* otvoren je:

- u subotu 22. lipnja 2002., 10-13 i 19-

22 sati, Britanski trg - u subotu 29. lipnja 2002., 10-22 sati, Trg bana Jelačića

Otvaranje Ureda dio je pripreme faze projekta *Bacača sjenki* koji će se realizirati u okviru Prve smjene Urbanog festivala, od 11. do 16. srpnja 2002.

Svaki put bit će izabrana drukčija forma "pokazivanja" Ureda *Bacača sjenki* pod vedrim nebom. Građani će moći dobiti podrobne informacije o tome kako će ovaj pro-

jekt pretvoriti cijeli grad u "predstavu", multimedijalnu instalaciju, splet zagonetnih i zabavnih priča te potragu za nizom zanimljivih situacija.

Audicija nije namijenjena samo profesionalcima, već svima koji žele nešto "ispričati" o Zagrebu, onima koji misle ili osjećaju da njihova priča, njihovo iskustvo može postati dio banke podataka/vremena iz koje će se ispreplesti složeni sistem putovanja, osmatranja i uživanja urbanog

prostora i njegovih tajni unutar projekta *Bacača sjenki*.

Ured će obavljati svoje poslove na hrvatskom, srpskom, slovenskom, engleskom i talijanskom, a u posebnim slučajevima bit će angažirani prevoditelji i na druge jezike.

Srdačan pozdrav,

Bacači sjenki ☐

INFO

Culturelink Network

Virtualni centri hrvatske kulture

Uvjerite se sami na <http://www.culturenet.hr> i www.culturelink.org

Grozdana Cvitan

Projekti primjene informacijske i komunikacijske tehnologije Culturenet Croatia i Culturelink Network predstavljeni su u Svećanoj dvorani hrvatske vlade u petak, 7. lipnja.

Potpredsjednik Vlade Goran Granić, ministar kulture Antun Vujić, zamjenica ministra Biserka Cvjetičanin i prezentatorice Martina Mencer Salluzzo i Aleksandra Ivir itekako su bili svjesni vrijednosti projekata koji su tom prigodom predstavljani javnosti.

Virtualni centar hrvatske kulture Culturenet Croatia zajednički je projekt Vlade Republike Hrvatske i Instituta Otvoreno društvo Hrvatska. Na adresi

www.culturenet.hr grupa suradnika osmislila je dvojezični (hrvatski i engleski) web centar hrvatske kulture, čija je namjera pružiti sve raspoložive informacije o hrvatskoj kulturi profesionalcima i široj javnosti u zemlji i inozemstvu. Kroz šest segmenata ili perspektiva kroz koje je moguće sagledavati pojmove, institucije, zbivanja i informaciju u i o hrvatskoj kulturi, uz brojne korisne podatke moguće je ostvariti i komunikaciju među korisnicima. Institucijama će biti omogućen izravn pristup u kreiranju podataka koje se odnose na njihov rad. Da taj ujedinjeni centar hrvatske kulture na Internetu nije statična i zauvijek zamrznuta stvarnost, pokazuju i posebne mogućnosti namijenjene korisnicima portala. Oni koji imaju primjedbe na ponuđene informaci-

je ili stajališta uz pojedine pojmove moći će u posebnim, već predviđenim i kreiranim rubrikama, izraziti osobna stajališta, kritike i sugestije o temama koje ih zanimaju. Ta unaprijed osmišljena demokratičnost projekta Culturenet Croatia umnogome stopira bilo kakav prigovor jer kritičare pretvara u suradnike, a grupa koja stvara i ažurira projekt obećava pozornost svakom suvislom i zanimljivom prijedlogu.

U kontekstu globalnih komunikacija projekt Culturenet Croatia jedan je od onih primjera koji pokazuju da globalizacija nije samo prostor koji sve melje i ujednačava nego prostor koji je otvoren svima da bi u njemu prezentirali vlastitu posebnost, kreirajući tu prezentaciju na način koji sami smatraju najboljim i najprimjerenijim mediju.

Culturelink je svjetska mreža, a u Hrvatskoj je njezino sjedište u Institutu za međunarodne odnose u Zagrebu. Zajednički projekt UNESCO-a, Vijeća Europe, Ministarstva kulture RH i Ministarstva znanosti i tehnologije RH povezuje

nas s više od tisuću mreža u području kulture u svijetu. Culturelink je prostor stalne međunarodne razmjene podataka i istraživanja u području kulturnog razvitka, kulturnih politika i kulturne suradnje. Uspostavljanje resursnog centra kao svjetskog informacijskog servisa za istraživanje razvojnih strategija i kulturnih politika pokazuje i nešto što se kod nas još teško shvaća: riječ je o prostoru koji uvažava stalne promjene, nove mogućnosti, inovativna rješenja, domišljane strategije nacionalnog interesa što je kao cilj zajedničko svim kulturama u svijetu. Ta izravna uključenost u svjetsku mrežu kroz razmjenu i istraživanje ujedno je i mjesto promocije hrvatske znanosti i kulture u svijetu. Nalazi se na adresi www.culturelink.org, pa je svim zainteresiranima ponajprije i najuputnije preporučiti osobni uvid umjesto opširnih opisa.

Koje je mjesto Hrvatske u svijetu po tehnološkoj primjeni i inovacijskim dostignućima novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija, pokazuje činjenica da je na posljednjem svjetskom natjecanju inovativnih projekata primjene informacijske tehnologije Culturelink izabran među deset najboljih od 1200 postojećih projekata. ☑

najave

eurokaz

eurokaz

eurokaz

Festival kazališnih suprotnosti

Razgovor s Kornelijom Čović, izvršnom producenticom 16. Eurokaza (od 24. lipnja do 3. srpnja 2002., Zagreb)

Milan Pavlinović

Svega je nekoliko dana do početka 16. eurokaza, koji će biti otvoren 24. lipnja glazbeno-kazališnim spektaklom *Zenove ispovijedi* redatelja Williama Kentridgea, u izvedbi Handspring Puppet Company iz Johannesburga. Predfestivalna atmosfera procijenjena je ujedno idealnom za promociju knjige *Eurokaz 1987-2001* (priredivač Branko Matan), a sve je to povod ovom kratkom razgovoru s producenticom festivala.

– Monografija se spremala gotovo dvije godine, iako je ideja nastala povodom 15. eurokaza. Kako se, međutim, prikupljanje materijala pokazalo zaista opsežnim poslom, ona je ugledala svjetlo dana tek sada, uoči 16. festivala. Osim velikog osvrta umjetničke voditeljice Gordane Vnuk i objektivnog diskursa Ivica Buljana, mislim da je postignuto najvrednije, ono što knjigu čini bitnom, a to je izuzetno opsežna i pomno skupljena bibliografija. Kako nismo neka institucija koja si je mogla dopustiti prostor za ozbiljnu arhivu, najveći dio posla bilo je upravo prikupljanje tekstova i fotografija po bibliotekama, kućama prijatelja i kolega, redakcijama... Tu je Branko Matan napravio gotovo enciklopedijski posao. Ova knjiga će biti prvenstveno kao dokument za povijest, ali kako je Gordana u svom uobičajenom stilu otvorila čitav niz pitanja, sigurna sam da će izazvati burne

CV Matrix 25, Raiz Di Polon, Zelenortski otoci

Sreća, Hans Hof Ensemble, Nizozemska

reakcije. Dodatnu vrijednost čine tekstovi, sjećanja i razmišljanja niza autora koji su sudjelovali na Eurokazu svih ovih godina, od Dragana Živadinova do Michela Pesentija.

Prošlogodišnji, jubilarni festival, koncipiran je u svećarskoj maniri i kao takav je igrao na relativno sigurnu kartu istina dobrog pa čak i provokativnog, ali ipak provjerenog europskog mainstreama. Što donosi 16. izdanje?

– Ovogodišnji je festival, bar s producentskog stajališta, izuzetno složen. Za početak, iz razloga što je izabran izvjestan broj grupa iz Afrike, koje je, čisto tehnički i administrativno, izrazito teško dovesti u Evropu. Inače, kon-

cept festivala je zanimljiv iz razloga što suprotstavljamo dvije potpuno različite grupacije zemalja. S jedne strane su tu Južnoafrička Republika, Nigerija, Cabo Verde i Libanon, a s druge strane Nizozemska, Belgija, Engleska, Francuska i Italija. A opet, kad se malo pomnije pogledaju predstave iz Afrike, utemeljene u njihovu izvornom etno izrazu, ali pomiješanom s nekim vizurama moderne estetike, izlaze na vidjelo neke nove kvalitete koje zapravo jako dobro korespondiraju s predstavama nastalim u Europi. Mislim da će to rezultirati fantastičnom komunikacijom različitosti i zanimljivih rezultata. Neka ležerna maksima ovogodišnjeg festivala, citirat ću ovdje Gordanu Vnuk, glasila bi: "Nizozemska predstava prikazuje neku vrstu fikcije raja koji strašno slični na Cabo Verde, a iz kojeg Cabo Verde upravo želi pobjeći."

Kao producentica, koje predstave procjenjujete udarnima?

– Zvijezde festivala su svakako Handspring Puppet Company iz Južnoafričke Republike, posebice zbog toga što je riječ o vrlo zanimljivoj operi (koju potpisuje čuveni kompozitor Kevin Volans), u kojoj se koriste i lutke i teatar sjena. Takvu vrstu glazbenog teatra naprosto dosad nismo ov-

Vježba, Josse de Pauw/Victoria, Belgija

dje sreli i to je već samo po sebi velika atrakcija. Bit će to doista delikcija za Eurokazovu publiku. Osim toga, iz vlastita producentskog iskustva, mogu reći da će se vrlo atraktivnim pokazati The Alajotas Dance Company iz Nigerije s predstavom *Bubanj koji govori*. Osim ovih spektakl predstava, sigurna sam da će vrlo intrigantna biti predstava *To je tvoj film* Stan's Caf ea iz Velike Britanije, koja traje tri minute i izvodi se za svakog pojedinoga gledatelja

posebno. Čini mi se da će biti zanimljivo vidjeti i nastavak istraživanja Teatrina Clandestina čije smo predstave već imali prilike vidjeti na ovom festivalu. Predstavu koju bismo teško strpali u ovu kategoriju "zvijezda", a koja intrigira i pokazuje nevjerovatne rezultate u radu, jest *Woyzeck* francuskog redatelja Thierryja Roisina, u kojoj gluhi i gluhojumi glumci svoj hendikep pretvaraju u jednu zapanjujuće veliku i kvalitetnu energiju. ☑

nicu u Zagrebu. Imala je senzacionalan program, i tu sam vidio sve što sam čitao godinama.

rija je remek-djelo. To je bio urnebes, senzacionalno... U isto vrijeme 1954. godine Malo kazalište HNK, sadašnja *Gavella*, iz-

likovnoj umjetnosti. *Glupi Krleža* na nagovor još *glupljeg* Gustava Krkleca, koji je bio partijski jak, skinuo je *Čekajući Godota*.

pao za grlo i oči. Sve je bilo intimno, sve je bilo nasafgano tamjanom, svi su kašljali; narod je i pušio. Na početku happ-performansa puštali smo pjesmu *Spring Is Here, I Hear* Chris Connor, a na zidu su bila projicirana dva slajda s modelima iz *Playboya*. To je tada bila jedina dopuštena javna golotinja u Evropi; tek su tada Šveđani započeli s neretuširanim ženskim spolnim organima. Znači, sve je bilo retuširano jer je pornografija tada bila strogo kažnjavana. *Playboy* je bio raritetna stvar. Tada smo Šercar, Lukas i ja u odijelima, bijelim košuljama i kravatama došli do kredenca gdje su bile boce mlijeka i dvije štruce kruha. Iza piste bilo je spremljeno pedeset, šezdeset papirnatih lopti čija je sredina bilo ispunjena perjem. Također na sceni nalazili su se kavezi s četiri, pet piceka. To su *oni jadni piceki* koji su odgajani u tovilištima; bili su nepokretni jer su navikli čučati; nisu živahni kao što su piceki na seoskim dvorištima. Trebali smo baciti piceke koji se trgaju, koji bi kokodakali. Nažalost, imali smo *jadne piceke* koje nakon što bismo ih bacili, padnu – i niš, ne miču se. U toj atmosferi tamjana ušetali smo na scenu, otvorili smo boce mlijeka, lomili smo i jeli kruh, pili mlijeko... Nakon toga uzeli smo dva malja od 10 kg i goleme sjekire te kao sumanuti počeli smo drobiti kredenc. Možete si zamisliti kad tri snažna mladića trgnu s *macolama* i sjekirama; razbili smo kredenc na sitne komade; ja sam ga drobio maljem. Dan prije apstinirali smo od alkohola, tako da se ne bi slučajno dogodilo da se nekom omakne. Sve smo razdrobili, naravno, raja je sudjelovala. To je bio šok. Mislim da nisu mogli vidjeti takve stvari na slučajnim pijankama. I u jednom trenutku smo prestali s razbijanjem; uzeli smo papirnatu loptu koje smo iz sve snage bacili na ljude. I publika je odmah ukapirala; uzela je loptu i gađala nas. I tu je sada nastala vriska, bacanje, prašina, pa se izmiješao tamjan; mislim da su ljudi s astmom bili životno ugroženi. (*smijeh*) Onda smo otvorili kavez s kokošima. Bacili smo kokoši na publiku; međutim, kokoši su vratili samo dva, tri puta, a zatim su nestale. Kad su nestali piceki, uzeli smo spremljene instrumente – gitaru, violinu i harmoniku; *svirali* smo na instrumentima koje ne znamo svirati. Završna scena trebala se odnositi na ubijanje kokoši; sjekirom smo trebali na panju odsjeći njihove glave. Kako je zid bio bijelo okrečen, htjeli smo umaljati ruke u kokošju krv i ostavljati otiske prstiju na bijelim zidovima. I upravo kad smo se spremili za taj završni čin, netko je isključio struju, netko je valjda poludio, *popizdio* i isključio struju; i u tom užasu, totalnom mraku, ljudi su palili šibice; publika je mislila da je riječ o namjernom činu. Mi performerri znali smo da nas je netko zajeobao; netko je izvadio osigurač, možete zamisliti – totalna tišina, totalan šok – tako da smo zaključili da nema smisla nastavljati jer je to pravi kraj. Svevišnji je angažirao nekog majmuna da nam isključio osigurač. (*smijeh*)

Merde dell'artista

Kada upućujete na nagost u svojim performansima, pozivate se na Krista kao prvoga performera. Međutim, kao što navodite

Tomislav Gotovac, slobodni umjetnik – performer, konceptualni umjetnik, redatelj eksperimentalnih filmova, kazališni i filmski glumac...

Performer protiv globalne režije

Ne mogu drugim ljudima dopustiti – jer sam režiser po vokaciji – da me režiraju u okviru globalne režije. Režirali su me roditelji, škola, sistem – prvo su počeli roditelji – neprestano padate pod nečiju jurisdikciju. A kad sam u performansu, onda sam slobodan

Suzana Marjanić

Na samom početku intervjua, kojemu je cilj oživljavanje sjećanja na početke Vašega performerskoga djelovanja, možete li ukratko skicirati dubovno ozračje Podrumske scene Pavao Markovac gdje ste izveli svoj prvi happening Happ naš-happening.

– Happening je izveden 10. travnja 1967. u Kulturno-umjetničkom društvu Pavao Markovac u Ilici 12. Naravno, namjerno smo odabrali taj datum da napravimo što veće *sranje*. Međutim, nitko se nije usudio ništa reći, pa je to prošlo. Sada u toj istoj dvorani Zlatko Vitez priprema svoj teatar. Tada, pedesetih, šezdesetih – to je bio poznati plesnjak, a kulturnjaci iz Kulturno-umjetničkog društva Pavao Markovac u tom prostoru održavali su predstave, društvene večeri. Pokojni Ivica Gorljup, koji je umro od alkohola, u tom prostoru pokušavao je režirati s obzirom na to da je po vokaciji kazališni režiser. Režirao je fenomenalne stvari – mjuzikle, predstave za 29. novembar, 1. maj. Inače, Uprava Pavao Markovac imala je dvije dvorane – u Dvercu (Ilica 12) i kod kolodvora s druge strane *šteke*. Gorljup je predložio Upravi da bi se podrum mogao iskoristiti za izvaninstitucionalne priredbe, a kako smo bili frendovi još od doba NDH, pružio mi je priliku stvaranja u potpunoj slobodi, bez cenzure. Podrumska scena funkcionirala je dvije godine. Tamo je glumac Darko Čurdo održavao pjesničke večeri, a za performans sam se pobrinuo zajedno s frendovima Ivom Lukasom i Hrvojem Šercarom. Sve se to događalo dva mjeseca prije nego što sam otišao na prijemni ispit u Beograd na Akademiju za pozorište, film, radio i televiziju, odsjek filmske i TV režije. Za *Happ naš-happening* zajedno smo napisali scenarij. Inače, s Lukasom sam surađivao u Kino-klubu Zagreb, a sa Šercarom sam se počeo družiti deset godina prije toga u Kinoteci koja se nalazila u današnjem prostoru kina Jadran. Godine 1957. (beogradska) Jugoslovenska kinoteka osnovala je svoju podruž-

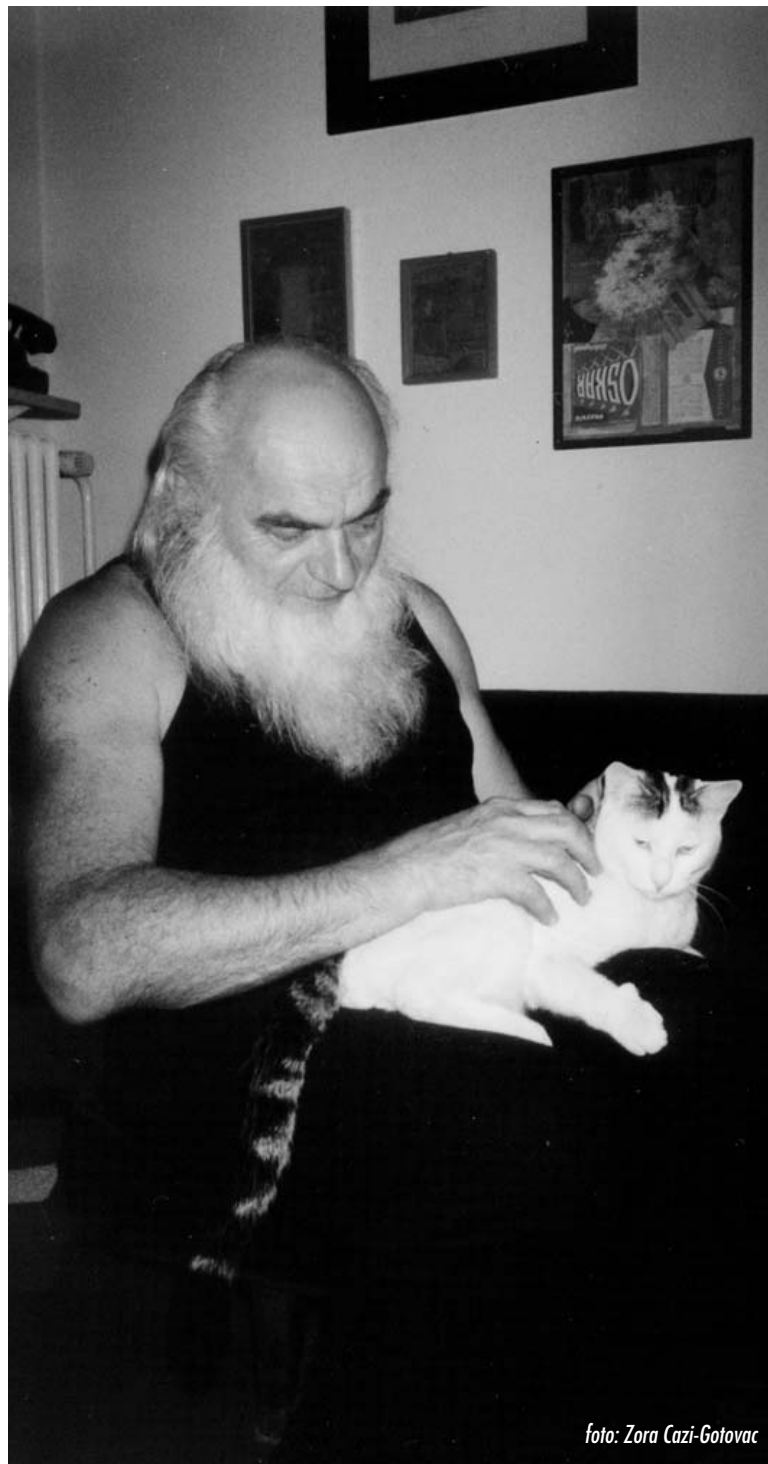

foto: Zora Cazi-Gotovac

Slijedom Jean-Marie Strauba, koji navodi da je sve dokumentarnost, navodim da je svaka gluma performans

Film i teatar: godine ljubavi

Bio sam zaljubljenik u film i teatar. Od 1953. do 1963. praktički sam svaki drugi dan bio u teatru. Godine 1954. HNK je povjerio glavnu režiju arhitektu Bojanu Stupici koji je otvorio svoju sezonu 1955. godine *Večerom u osam* (*Dinner at eight*) Edne Ferber. Postavio je sedam, osam remek-djela. Primjerice, Marinkovićeva *Glorija* u njegovoj režiji iz 1955. je veličanstvena, za razliku od *ove* sada. Da ste vidjeli tu *Gloriju*, a ne ovo *sranje*. Svi su znali da je Crkva u njegovoj *Gloriji* zamjena za KP, CK, i svi su znali da zajebova Komunističku partiju preko Crkve, a nitko nije mogao ništa reći jer igleda da zajebova Crkvu. Ta *Glo-*

vodilo je komedije i operete, a HNK-u bila je dodijeljena drama, balet i opera. *Gavella* je od Grada Zagreba na *dar* dobio tu dvoranu, koje postaje Zagrebačko dramsko kazalište, pri čemu je doveo mlade kolege koji su kod njega završili režiju – Paro, Viočić, Škiljan, Radojević. Primjerice, *Gavellinu* predstavu *U logoru* gledao sam *jedno* dvadeset puta. Kako sam znao kartodrapce, puštali su me za badava. *U logoru* sam znao napamet. Kao klinac sam pročitao skoro čitavog Krležu; to mije bila čista fenomenalna pornografija. Posebno sam obožavao njegove novele. I on je djelovao kao performer. Inače, mrzim ga iz dna duše zbog njegova konzervativizma u

Krklec je u beogradskom *Ateljeu 212* vidio senzacionalnu predstavu *Čekajući Godota* koja nije silazila s repertoara tri godine; svaki dan je igrana. I *glupi* Krklec je rekao da ne možemo izvoditi predstavu u kojoj se kaže *Čovjek, to je govno*. I zato nisu htjeli u Zagrebu prikazivati *Čekajući Godota*, ali je *Gavella* 1958. dao jednom od svojih *frajera* – Mladenu Škiljanu – da postavi *Kraj igre* gdje su glumili Pero Kvirgić i Nela Eržišnik. To je prva izvedba Becketta na zagrebačkim pozornicama. Tu predstavu sam isto gledao negdje dvadeset puta. Tada sam išao u teatar, a onda, kada je nestalo *života* u njemu, teatar mi se zgadio. Tada sam bio zaljubljen u predstavu, i paralelno sam gledao filmove; bio sam *opsjednut* živim nastupom. Tada sam već s predumišljajem razmišljao da napustim Zagreb i da prekinem sa svojim svakodnevnim performansom *Zapostavljen* (1956.-1967.).

Happ-performans i destrukcija

Možete li ukratko opisati happening koji povjesničari likovnih umjetnosti određuju kao prvi hrvatski happening, pri čemu Marijan Susovski (Inovacije u hrvatskoj umjetnosti sedamdesetih godina, 1982.) upućuje kako je ostao "jedini happening koji je bio zamišljen s elementima destrukcije"?

– Dakle, Podrumska scena Pavao Markovac inicirana je u podrumu gdje su čuvali ugljen i drva, gdje su pregradni betonski zidovi između prostorija debeli *jedno* 25 cm. Prostorija je niska otprilike 2, 20 m, znači – opskurno. Tamo su lutali štakori kad nije bilo ljudi. To je bilo sve *onak'* za *istač*. Mislim da je premijeru i reprizu gledalo barem 400 ljudi. Taj prvi *happ-performans* gledao je, među ostalim, i *govedo* Josip Depolo. Na pisti koja razdvaja naš prostor, takozvanu pozornicu od takozvanoga gledališta sjedila je djevojka koja nije pristala biti naga. Bacala je rižu i bombone na publiku, prizivajući čin bacanja riže u obredu vjenčanja. Lukas, Šercar i ja nalazili smo se u jednom separeu koji je bio odvojen zidom visine 1,20 m od publike. Kad je Ante Peterlić za film *Slučajni život* (1969.) radio remake happeninga godinu dana nakon prve izvedbe, ekipa je nabavila *goluu mačku*, model s Likovne akademije. Radni naslov filma bio je *Happening*, ali kako se pojavio jedan američki film istoga naslova, Ante je promijenio naslov filma u *Slučajni život*. Remake je sniman točno kad su Rusi u osmom mjesecu ulazili u Češku. Kako je Šercar obožavao jesti puževe, uspio je skupiti *jedno* 500 puževih kućica, pa smo prazne ljuštore, puževe kućice, stavili na pod i stolice, tako da su ih ljudi morali zgaziti. Podrum smo napunili tamjanom tako da nismo ni mi mogli disati; tamjan je št-

u intervjuu za Nacional (5. 2. 2002.), svega ste desetak puta ogolili tijelo na javnim prostorima.

– Pokušat ću ispričati kliničko rađanje performerera. Mene su roditelji dopremili 1941. u Zagreb iz Sombora gdje je otac bio narednik u staroj jugoslavenskoj vojsci. Te godine Sombor je potpao pod Mađarsku; Mađari su si čopili nazad Vojvodinu, odnosno Baranju koju su imali za vrijeme Austro-Ugarske. Tako je Sombor potpao pod Horthyja, Hitlerova saveznika. A Zagreb je bio Pavelićev grad; uzeo je cijeli Tuškanac gdje su bile ustaške vile, Zelengaj; na te prostore mogla je ići jedino vojna policija. Jelenovac je bio relativno slobodan. U Maksimiru bio je dostupan samo glavni park; dalje se nije smjelo. Tako su djeca bila upućena na druge parkove – na Kazališni trg, koji se tada zvao Trg Adolfa Hitlera, i Zrinjevac. Kino Zagreb, gdje su bile Führerove slike i kukasti križ, zvalo se UFA-ino kino Adolfa Hitlera. Svaki dan roditelji su me vodili na Trg Adolfa Hitlera. I *Zdenac života* bio je prvo remek-djelo koje sam mogao doticati. On je savršen; krug skulptura prikazuje čovjekov život od djeteta do starca, svi likovi su goli. Dolazili smo tamo piti vodu. Inače, u mojim performansima osim golotinje dominira i voda. Sve je počelo na tom *Zdencu života*; njegova rotonda, golotinja, voda – elementi koji su ostavili duboke tragove na malog Tomislava Gotovca. Također vrlo je bitna i crkva Sv. Blaža, remek-djelo Viktora Kovačića. Tamo sam išao na ministriranje, pričest i ispovijedi. To je bila moja crkva. Za vrijeme NDH bilo je nezamislivo a da ne ideš u crkvu. Tamo sam se susreo s golim Kristom. Golotinja je tako upijena vrlo rano, znači od četvrte godine. Farizeji su stavili Isusu oko kurca tkanine, a on je bio gol na Golgoti i na Kalvariji. Tada sam se počeo i diviti velikom performeru, i počeo sam se pitati *zakaj on to radi?* To su neke stvari koje su vam dane od početka života i to nema veze s crkvenim objašnjenjem. Prema Kristovu objašnjenju – *treba se poniziti pred ljudima*. Krist je svojim apostolima često prao noge tako da se spusti na njihovu razinu. Sve te početke sam racionalizirao; ne možete živjeti bez racionalizacija. Moja racionalizacija vodila me prema umjetničkom i onda sam *skužio* da je sve što sam taknuo – *art*, kao što je Piero Manzoni 1959. u galeriji prodavao svoj izmet konzerviran u limenci po cijeni zlata – *merde dell'artista*, tako je moja golotinja artistska. To su najjednostavnije racionalizacije. U svojoj 66 godini mogu samo racionalizirati, ili bolje reći, preostaje mi da racionaliziram ono što sam do sada radio. Znači – *Zdenac života* i crkva Sv. Blaža su temelji.

Duhovni otac

U katalogu izložbe Neprilagođeni: konceptualističke strategije u hrvatskoj umjetnosti (2002.) povjesničari likovnih umjetnosti postavili su u duhovno-estetsku poveznicu petogodišnji projekt Weekend Art: Hallelujah the Hill koji ste "izvodili" 1996.-2000. svake nedjelje na Sljemenu s Aleksandrom Battistom Iličem i Ivanom Keser s happeninzima koje je organizirala Gorgona na Medvednici.

– Kasno sam saznao za grupu *Gorgona* koja je počela funkcionirati u ilegali negdje na samom kraju pedesetih, početkom šezdesetih. Za njih sam saznao krajem šezdesetih ili početkom sedamdesetih. Nisam znao za njihova druženja. Kožarićeve radove upoznao sam na izložbi 1954. i tada sam se u njegov rad zaljubio. Tada nisam znao da je pripadnik veće grupe istomišljenika. Također sam kasno saznao za Julija Knife-

nik, a to je moja neutaživa želja za egzibicionizmom koja postoji u svakom umjetniku, samo neki je ne priznaju. Radilo se o tome da vam se ukaže prilika. Akciju *Pokazivanje Elle* fotografirao je Ivica Hričko. Želio sam se skinuti gol i gol pokazivati *Elle*, ali kako je s njim bila njegova ondašnja djevojka, odustao sam. Neke stvari idu skokovito. Moraju se akumulirati pozitivne energije i želje; jer sve neobične stvari zah-

ra, premda sam vidio njegove radove na *Novim tendencijama* 1, 2, 3. A kako sam 1967. otišao iz Zagreba, masa stvari odvijala se mimo mene. Kniferov rad i Kožarića obožavam. Knifer me oduševljavao stavom i režijom. Mislio sam da mi je Kožarić duhovni otac, tako da se od 1954. nadahnjujem duhom i likom Ivana Kožarića. Kniferov rad strašno se poklapa s nekim mojim unutarnjim zahtjevima. On je *dosadan*, monoton, jednoličan i vrhunski inspirativan, i ono što bi se reklo dosljedan – čitav život je podredio meandru, i kao isposnik u pustinji stvara svoje začudne oblike. Za sastajanja, druženja *gorgona* saznao sam posljednjih petnaest godina. Poveznica s *Gorgonom*, njezinim happeninzima, šetnjama Medvednicom može biti samo duhovnog ozračja. Kunsthistoričari moraju objašnjavati logiku svakodnevice.

Umjetnost i egzibicionizam

Može li se postaviti u zajedničku provodnu nit akcija *Pokazivanje Elle na Sljemenu 1962.*, koja se obično navodi kao vaša prva akcija/performans, i posljednji photo session čije su fotografije objavljene u Nacionalu (5. 2. 2002.) na kojima imitirate poze iz porno revije *Inside Foxy Lady*?

– Dok je *Elle* ženski časopis... Da, ima jedan zajednički naziv-

zališni glumac koja je trajala 1972.-1976. u Ateljeu 212, kao i akciju *Pad na pozornici iz 1970. godine?*

– Jean-Marie Straub, veliki njemačko-francuski režiser, koji režira zajedno sa ženom Daniele Huillet, suradnicom na svim njegovim filmovima, i Godard – što se tiče filmske pameti – otišli su najdalje. Jean-Luc Godard određuje film kao ulovljenu smrt, 24 sličice u sekundi – *nikad ne možete stati u istu vodu*. Jean-Marie Straub navodi kako je svaki film – dokumentarni film; notorni igrani film je dokumentarni film o umijeću snimatelja, scenografa, kostimografa, šminkera i glumaca, dokument o njihovu *pretvaranju* u ono što nisu. Svaki film je dokument; za njega je *sve* dokumentarni film. U potpunosti se slažem s njim. I slijedom Jean-Mariea Strauba koji navodi da je sve dokumentarnost, navodim da je svaka gluma performans, da su sve izvodačke umjetnosti – gluma, pjevanje, svi oni što nešto predstavljaju – performans, samo se to zove drukčije. Svaki umjetnički čin jest performans. Zavisio od toga kako se dogovorimo.

I na kraju, zanima me koje biste hrvatske performerere izdvojili?

– Najveći naš performer svakako je Josip Broz Tito. (*smijeh*) Na Visu, nakon desanta na Drvar, između ostalog sastao se s Churchillom, Johnom Fordom i američkim generalom Williamom J. Donovanom, i tom je prilikom John Ford – koji je u Drugom svjetskom ratu služio u mornarici, i koji je kao *cast direc-*

reinterpretirati na ovaj način. Nema tu nikakve tajne. Što mislite o čemu političari, glavna govoda, pričaju kada donose takozvane značajne odluke? Pričaju o tome koliko su žena imali, koje piće vole, *pizdarije*; uopće ne pričaju važne stvari; važne stvari dogovaraju stručnjaci koji su koncentrirani oko njih. Sve što se događalo na nekadašnjim evropskim, kineskim dvorovima, režijski se događa i danas.

Neverbalni (mutavi) performer

Performans je manifestacija likovnosti. I zanimljivo je da su na američkoj sceni performansi pretežno verbalni, u što sam se osvjedočio i začudio 1993. i 1994. godine, a što se da objasniti velikim utjecajem američkog igranog filma. Rekao bih da američki verbalni performans "prati" zvučni film Elije Kazana. Riječ je o verbalnoj kulturi. A naši performansi uglavnom su neverbalni, *mutavi (smijeh)* – kao nijemi film. Meni su strašno dragi performer iz nekadašnjih socijalističkih zemalja; naročito Češka ima snažnu scenu i baš one stvari koje se meni sviđaju. U zadnje vrijeme dominiraju genijalni Rusi, *psi*. Tu su Rusi pokazali kako su velika nacija. Oleg Kulik i Aleksandar Bremer su senzacionalni. Oni su nevjerojatno obrazovani ljudi, doktori svojih nauka. I uvijek je riječ o istim izvorima – američki igrani film je stvorio umjetnost dvadesetog stoljeća i sve umjetnosti koje sadrže *art kao pop art, op art...* proizlaze iz filma. Riječ je o dva prijelomna trenutka u vizualijama; prva avangarda s dominacijom nijemog filma započela je uoči Prvoga svjetskog rata kao reakcija na užasno klanje. Uslijedilo je smirenje, međuratno razdoblje, kada su se aktivirali francuski nadrealisti. Drugim svjetskim ratom vizualije su se ujedinile na američkom tlu, pri čemu presudan utjecaj preuzima američki igrani film. Na mene je američki igrani film ostavio užasan utjecaj, a i na većinu performerera. To je naprosto *milje*. Mi smo djeca holivudskog filma. A izdvajanje nekih performerera na ovim prostorima za mene je užasno teško pitanje. (*smijeh*) Neću pljuvati. (*smijeh*) Ne. Istina je da zapravo nemam informacija. Ozbiljno. Bolje da to preskočimo. Primjerice, *zenitisti* su imali genijalan kontekst – katolički Zagreb koji su zajebavali. To je bila vrhunski raja.

Natuknice performansa

Šezdesetih djelovali su Braco Dimi-trijević i Goran Trbuljak; naročito je Trbuljak radio izvrsne stvari. Kao grupa Penzioner Tihomir Simčić izvodili su niz uličnih umjetničkih akcija. Danas bih jedino istaknuo performanse Božidara Jurjevića i neke performanse Slavena Tolja, kao i posljednje performanse Vlaste Delimar – primjerice, *Šetnja kao Lady Godiva* i "fuk" – *Prinčec 2001.* s Milanom Božićem. Na te njezine performanse gledam blagonaklono. Također bih posebno mogao istaknuti posljednje radove Sanje Iveković; ona je moćna umjetnica. Neki performer još nisu razvili svoj raspon, još nisu oformili svoje stvaralaštvo. Rad hrvatskih performerera uglavnom se nalazi još u natuknicama. Toliko. ☐

Kao klinac sam pročitao skoro čitavoga Krležu; to mi je bila čista fenomenalna pornografija. Posebno sam obožavao njegove novele. I on je djelovao kao performer

tor trebao odrediti je li Josip Broz prikladan za sljedeći "film" koji se zove Jugoslavija i je li u stanju izvršiti sve zadatke koje će mu Amerikanci dati, s obzirom na to da ga pripremaju za sebe – rekao da je *Tito u stanju ubiti oca i poševiti majku*. On je *budući idealan vladar Jugoslavije*. I zbog toga je Josip Broz Johnu Fordu bio strašno zahvalan. Njegove je filmove skoro svaki dan gledao. To je interpretacija Tomislava Gotovca onoga što se događalo na Visu, ali mislim da to nije daleko od istine. Naravno, nisam upućen u detalje, ali mislim da se generalno događalo na tom nivou. A *Kuća cvijeća* funkcionirala je kao projekcijska dvorana Josipa Broza gdje je svakog dana gledao najmanje dva filma, a obožavao je filmove Johna Forda, naročito one s Johnom Wayneom. Mislim da se sve da

1970. godina ili Pad na pozornici

Radite li razliku između glumca i performerera, i u slijedu toga možete li opisati akciju Ka-

(nadam se da uspijevate pratiti); eto mogućnosti da se upoznaju drukčije metode i pristupi, da se otvore novi vidici, da se uspostavi dijalog. E. Sad završava uvod i

glavni predmet pterodaktilističkog studija) *može znati previše*; da postoje znanja o studijskom predmetu koja su studentu *nepotrebna*. Profesoru grifonologije milije je da pterodaktilisti pterodaktiljenje s grifonološkog aspekta upoznaju *površno*; to znači da npr. biokemičaru *neće trebati* više od osnovnog poznavanja biologije, kao ni medicinaru, kao ni psihologu, itd. Možda *neće*, možda i *hoće*; nije li to nepoznanica, x? Naime, današnji studenti sutra će i sami doprinostiti *povećavanju količine znanja*, što znači da će hvatati upravo taj x, otkrivajući nešto nepoznato ili povezujući nešto neočekivano; kako onda može profesor već sada znati taj x, kako već sada zna da se taj x ne skriva – za pterodaktiliste – na području kojim se trenutačno više bavi grifonologija? Logički, i metodološki, profesorova je izjava nespojiva sa znanošću kako je shvaća Zapadna civilizacija.

No, grifonologova je izjava pogubna i moralno, ili pedagoški. Pročitajte je još jednom (“opširnije nego...”, “doći samo na ispit”). Ovime se poručuje studentima da je *studij formalnost*, i da *treba uvijek izabrati lakši put*, ispit bez predavanja, studente s minimalnom količinom učenja. Studente, naravno, zanima samo *ispit*, a tako i treba biti; pa ne postoje valjda studijski predmeti radi stjecanja znanja i vještina, oni postoje radi ocjene u indeksu! Reći ćete: profesor grifonologije nije nijednom pterodaktilistu *zabranio* da dolazi na predavanja. Nije izriekom, ali ih je *maksimalno demotivirao* da to čine.

Studenti, kradu vas!

Međutim, mene ne zabrinjava toliko profesor. Loših, umornih, lijenih predavača-formalista uvijek će biti. Problem je u studentskoj reakciji, odnosno u njezinom *izostanku*. Tijekom studija i sâm sam se našao u sličnoj situaciji kao studenti pterodaktilistike; tada sam i sam krenuo općeprihvaćenim putem, a to je

linija manjeg otpora. Jednostavno ne dolaziš na besmisleno predavanje; jedno manje. Tek nakon diplome, kad sam počeo raditi u struci, shvatio sam da, usprkos odličnim ocjenama u indeksu, moje znanje ima hrpu rupa; da *ne znam mnogo toga što sam mogao naučiti na studiju*. I to me razljutilo; nažalost, tek *post festum*. Mislim da bi i studenti koji čuju grifonologovu izjavu morali biti ljutiti, i to, po mogućnosti, već sada. Kao da vam netko u voćarni prodaje gnjile jabuke i još vam kaže: “Pa imat ćete više mjesta u frižideru kad ih bacite u smeće.” Mislim da bi se studenti morali osjećati kao da im netko nešto *krade*, kao da ih netko *obmanjuje*, *vara*, da im podmeće nogu. Na tome se već može graditi drukčije sveučilište.

Kakva god bila aktualna reforma sveučilišta, ona kreće *odozgo*; izvodi se zakonskim aktima, iskrene frajcu oko pravno-financijskih finesa. Mijenjaju se papiri, a ne ponašanje, ne stavovi, ne vrijednosti. Kakva god bila reforma sveučilišta *odozgo*, slutim da neće puno promijeniti ako priliku ne iskoristimo za pokušaj da se nešto napravi i *odozdo*. Ako se, na primjer, studenti ne počnu *ljutiti* na one koji im uskraćuju znanje, ako, na primjer, profesori ne krenu kritički propitivati način na koji sami rade, i sam *okvir* u kojem rade (npr. čemu danas služe predavanja i kako bi trebala izgledati). Napokon, uzalud reforma i slavno “usklađivanje s Evropom” ako profesori i studenti *ne počnu razgovarati i ne inzistiraju na razgovoru*, i to *ravnopravno i brabro*, i to ne o dodatnim ispitnim rokovima ili ekskurzijama, nego o Neupitnim Vrijednostima čitavog inicijacijskog rituala koji se u modernim društvima naziva “studij.”

Na našim sveučilištima profesori studente oslovljavaju *s kolega*, ali se uvrijeđe kad studenti *njih* tako oslove. Eto polazišta za reformu. ☒

dolazi glavni dio.

Pričajući kako je na tim interdisciplinarnim predavanjima grifonografije pterodaktiljenja, jedan student pterodaktilistike rekao je i ovo: “Pa, profesor nam je dao do znanja da on to predaje prvenstveno za studente grifonografije, da je to *opširnije nego što nama treba*, da literaturu imamo, pa da možemo doći i samo na ispit.”

Razmislimo malo o ovoj izjavi i njezini implikacijama.

Metodološka Scila i moralna Haribda

Prvo, profesor sugerira da student pterodaktilistike o pterodaktiljenju (koje je

koje ih distribuiraju pritom neće naučiti ama baš ništa o demokraciji kao ustanovljenoj PROCEDURI, već će se naprotiv pozivati na mitološke argumente “horde” kao prepreke boljoj organizaciji prodaje. Gospođa Pavić sve u svemu smatra da se organizacija prodaje Sabre donacije “ne može popraviti”. Drugim riječima, nema DOBRE VOLJE da ista poduzme. Pa možda da onda zatražimo smjenu *bespomoćne* gospođe te nađemo nekoga tko

tankoćutnost! Kakav osjećaj za tuđu nevolju! Naravno da njegova bahatost ima izravne veze s činjenicom da nije ni vlasnik ni kupac knjiga, nego tek nesposobni raspolagatelj *tuđom* imovinom. Činjenica da me jedan od kupaca unatoč trudnoći i fizički udario, također nije zabrinula domaće službenike – očito je riječ o “idealnim” osobama da reprezentiraju jednu *humanitarnu organizaciju*. Kako se apsolutno ne pristajem *tući* da bih doprla do

posebne kutije i svečano im se uručuju (točno prema području interesa dotičnih profesora). Ako namolite gđu Pavić da vas u ime vlastite institucije pripusti skladištu knjiga, što je meni u godini dana uspjelo ukupno tri puta, moguće je i da sami pregledate tematski neorganizirano skladište dopremljene literature. Ondje se, naravno, teško snaći, jer nitko ne vodi brigu o klasificiranju građe. Posjet samom skladištu načelno ionako *nije po volji* organizatora. Što znači da čitav sustav distribucije – pa i naručivanja – knjiga ovisi o hirovitoj volji jedne osobe, o njezinim kontaktima ili nekontaktima, o njezinoj vrijednosnoj skali i ukusima, a ne o stvarnim i utvrđenim potrebama različitih odsjeka po domaćim fakultetima (o potrebama nezavisnih znanstvenika da i ne započinjemo). Centralna pitanja dakle glase: zašto javnost nema *puni uvid* o naručivanju i stizanju knjiga iz Sabre fondacije (sigurno je da postoje mediji u kojima je to sasvim ostvariva objavljivačka praksa)? Zašto domaći službenici Sabre fondacije ne znaju organizirati prodaju knjiga koja *isključuje* fizičko natezanje i druge oblike nepotrebne agresivnosti? Zašto se korisnici i kupci knjiga osjećaju toliko obespravljeno da im uopće ne pada na pamet tražiti *drugачiji* tretman? Poznajem, dakako, i mnoge kolege koji su mi rekli da bi radije platili veliku sumu novca, nego si dopustili ponižavajuća naguravanja za ma koju od prodanih knjiga. Imaju pravo. Ali isto tako imaju i *dužnost* javnog reagiranja na poražavajuće dehumaniziranje arhetipa svake kulture i svake pristojnosti: KNJIGE. Poznajem isto tako i mnoge koji se osjećaju toliko neprijevilegirano glede stjecanja znanja, obrazovanja ili poglavito knjiga iz Sabre fondacije, da jednostavno unaprijed odustaju od pohoda na mjesta daljnjeg degradiranja. Knjiga u svakom slučaju *nikad* ne bi smjela biti ishodištem ni takva osjećaja ni situacija u kojima mahom pobjeđuje nedostupnost i nasilništvo. ☒

Pterodaktiljenje

Na našim sveučilištima profesori studente oslovljavaju *s kolega*, ali se uvrijeđe kad studenti *njih* tako oslove. Eto polazišta za reformu

Neven Jovanović

Ministar znanosti govori o reformi sveučilišta. Rektorica govori o reformi sveučilišta. Potpredsjednica Vlade i zamjenik premijera govore o reformi sveučilišta. Ja bih pak želio, uz reformu sveučilišta, ispričati jednu basnu.

Bilo jednom na Sveučilištu u Zagrebu...

U sklopu Sveučilišta u Zagrebu postoji – nazovimo ga tako – Brokularni fakultet. Na njemu se, među mnogim ostalim predmetima, studiraju i – nazovimo ih tako – pterodaktilistika i grifonografija. Postoji komad “objektivne stvarnosti” kojim se bave i pterodaktilistika i grifonografija; nazovimo ga pterodaktiljenje. Očito, za pterodaktilistiku je pterodaktiljenje glavni predmet proučavanja, dok je za grifonografiju tek jedan u nizu; ipak, dvije se znanosti ovdje dodiruju, presijecaju, ljube. Odlična prilika za interdisciplinarno povezivanje, a interdisciplinarnost je Nešto Jako Dobro. Pa je tako, već poodavno, odlučeno da studenti pterodaktilistike slušaju grifonografiju pterodaktiljenja zajedno sa studentima grifonografije, u izvedbi profesora s grifonografije

Kakve veze svi ovi zločini imaju jedan s drugim? Nikakve, osim što su se dogodili u zemlji gdje je nasilje sakralizirano i banalizirano u isti mah.

Predrag Lucić

Ako još nekako izdržim razbijene flaše i pucnjeve koje ekstatični muškarci ispaljuju u znak *posvećenja nogometa* sa svojih balkona i prozora, ne pazeći naravno na prolaznike po ulicama, ako izdržim muška čoporna zavijanja ponesena homoerotikom prvenstva u međudržavnoj mržnji, sigurna sam da postoje socijalni primitivizmi koje NE MORAM čak ni smatrati “folklornima”, odnosno primitivizmi s kojima se u svezi ipak može napraviti nešto više od zvanja iznemogle policije. Jedan od njih svakako je način na koji se u NSB-u svake subote prodaju knjige darovane Hrvatskoj od američke Sabre fondacije.

Ne/organizirano nasilje

S tim se – mahom kvalitetnim – knjigama događaju nevjerojatne, upravo fantastično agresivne epizode. Da biste do njih došli, najprije je nužno fizički se gurati s gomilom nepoznatih ljudi koji svake subote hrle prema omanjim kolicima s neuredno nabacanim primjercima. Ako vas pri tom netko i udari, ako pak zbog toga i glasno zavapite, grupa preostalih lovaca na literaturu neće ni trepnuti okom. “Normalno” im je da se do knjiga dolazi fizičkim nasiljem i vladavinom *jačega*. Ako se pak požalite gospođi dr. Heleni Pavić, odgovornoj i zaduženoj za rukovođenje organizacijom prodaje knjiga, dotična će vam žena odgovoriti slijevanjem ramena i komentarom da je “šteta što kod nas ima toliko primitivnih ljudi, čak i među onima obrazovanijima”. Nasilnost je, smatra Pavićeva, uobičajeni dio domaćeg mentaliteta. Ovakva stajališta pokazuju da američka fondacija može slati i milijunske količine literature o ljudskim pravima u Hrvatsku, ali osobe

Knjigom pod rebra

Sabre fondacija ili nasiljem do knjiga

Zašto domaći službenici Sabre fondacije ne znaju organizirati prodaju knjiga koja *isključuje* fizičko natezanje i druge oblike nepotrebne agresivnosti?

Nataša Govedić

bi ipak bio u stanju smisliti način da knjige dođu do kupaca i bez laktova zarivenih u (moja) rebra? Cinizam vlasti, posebno one birokratske, naravno pokazuje i grupica od četvero-petero “pomoćnika” gde. Pavić, svake subote udobno zavaljenih u stolcima smještenim pokraj naplatnih stolića i *dvostruko ravnodušnih* i prema potrebama korisnika i prema njihovu nasilnom ponašanju. Nije li to savršen primjer inertnosti plus nedostatka osobne odgovornosti koja toliko često prati svaku inscenaciju linča? Ove mi je subote jedan od spomenutih domaćih službenika američke fondacije čak priopćio kako se “nemam što žaliti”, “mogu biti sretna” što su mi knjige uopće “dane” (to je laž – knjige su mi *prodane*), a njemu se čini i da grubo natezanje oko knjiga “nije nikakav problem”. Kakva

literature, a isto sam toliko odlučna u tome da neću zašutjeti sve dok se ne osvjedočim kako JEST moguće pristup knjigama organizirati i **demokratski i civilizirano**, već sam uputila protestna pisma i američkom centru Sabre fondacije i američkoj ambasadi u Hrvatskoj, a ovim putem bih o nečuvenom tretmanu knjige željela obavijestiti i *Zarezove* čitatelje. Mora biti da nije baš svima svejedno što NSB tjedno priređuje utrke iz kupoprodajne netolerancije. A možda se čak netko sjeti i da je zakon jačega civilizacijski odavno prevladana pojava. Da, čak i u Hrvatskoj.

Par pitanja

Do knjiga iz Sabre fondacije moguće je doći i na drugačiji način. Za pojedine se sveučilišne profesore knjige spremaju u

Nazovi L radi laganja

Letičin pothvat djeluje vrlo impresivno ako se uzme u obzir da je istraživanje bilo na kioscima 31. svibnja te da su za pripremu tog znanstvenog podviga, postavljanje 280.000 upita, analizu odgovora i pisanje opsežnog članka istraživači imali samo desetak dana

Boris Beck

Mora da je bilo bajno 5. lipnja navečer u Muzeju arhitekture na Tuškancu. Tamo su sa šestotim *Globusom* u ruci Nino Pavić i Davor Butković dočekivali svoje goste: sedam veleposlanika, ministra kulture Antuna Vujića, dogradonačelnika Milana Bandića, pomoćnika ministra obrane Zlatka Gareljića, Mladena Vedriša, Matu Granića, Radovana Ortynskog i mnoge druge, kako je sve (i tim redom) pobrojao *Jutarnji list* dan kasnije. Vujić je rekao da je *Globus* "svih ovih godina svjedočio demokratskom procesu promjena u Hrvatskoj," a Bandić da ga toliko pasionirano čita da je "zarobljenik *Globusa*".

32. svibnja 2002.

I dok su uzvanici slavili *Globus* broj 600., razgledavali izložke Nedžada Haznadara i žvakali jabuke s orasima i sirom, u zaborav je već zapao *Globus* broj 599. Nezaslužno! U njemu su Slaven Letica i tim sociologinje Snježane Beroš proveli "prvo sustavno empirijsko istraživanje o poznatosti i ugledu skupine intelektualaca koja najčešće djeluje u javnosti". Ne samo što je istraživanje prvo, već je i grandiozno. Oni su izabrali imena pedeset intelektualaca i odlučili nazvati 800 ljudi te ih pitati jesu li čuli za njih, znaju li čime se bave te je li im mišljenje o njima pozitivno, neutralno ili negativno. Dakle, nakon 40.000 upita (800x50) istraživački tim još je imao snagu za 120.000 pitanja (3x50x800) i 120.000 potpitanja za zadnje pitanje. Još nešto: Letica svoje istraživanje izričito dovodi u vezu s anketom desetorice intelektualaca koji su popljuvali vlast u *Jutarnjem listu* 5. svibnja (rekli su da je koalicija glupa i bahata kao HDZ), reakcijom Tomca, Tomčića, Kramarića i ostalih političara idućeg tjedna (reagirali su poput uvrijeđenih glumaca koji kritičaru iz publike dovikuju da se on popne na scenu ako to može bolje odglumiti – ali nisu mislili zbilja napustiti scenu) te izjavom za radio premijera Račana 20. svibnja u kojoj tvrdi da su intelektualci zlonamjerni jer uvijek sve vide crno. Letičin pothvat djeluje još impresivnije ako se uzme u obzir da je istraživanje bilo na kioscima 31. svibnja te da su za pripremu tog znanstvenog podviga, postavljanje 280.000 upita, analizu odgovora i pisanje opsežnog članka istraživači imali samo desetak dana.

S kakvim rezultatom? Nogometnim rječnikom rečeno: konjski zalet, pileći udarac. Unatoč golemom naporu i još golemijim troškovima (zamislite samo telefonske račune: da je odgovor na svaki upit stigao već nakon deset sekundi, telefoniranje bi trajalo 778 sati, odnosno 32 puna dana i noći), znanstveni su rezultati slabi.

www.letica.com

Pojam "javnog intelektualca" Letica definira pozivajući se na Russella Jacobyja i Richarda A. Posnera: to je "znanstvenik, sveučilišni nastavnik, učenjak, pjesnik, književni ili filmski teoretičar, teatrolog, leksikograf, filozof, umjetnik, teolog koji

djeluje u javnoj sferi, tj. pojedinac koji se specifičnim znanjem, koristi da u novinama, časopisima, na javnim tribinama, radiju ili televiziji govori ili piše o temama koje

se i Letica, na visokom sedmom mjestu, iako ga nema na listama poznatosti, omiljenosti i omraženosti. O, skromnosti...

Javna kuća za javne intelektualce

Posebna je priča rangiranje po omiljenosti. Treći na toj listi ima 56,1% nečega, a zadnji, dvadeset peti, 46,3% nečega. To znači da su se svi stisnuli na manje od 5%

NACIONALNI TJEDNIK • Broj/Nr. 600 • 7. 6. 2002. • CIJENA 12 KN • 330 SIT • 2,45 € DEUTSCHLAND/OESTERREICH

GLOBUS

POSEBNI PRILOG O ZLOČINU KOJI JE UZBUNIO BALKANSKO PODZEMLJE

UBOJSTVO AGENTA HIS-a

VESELIN MARINOV prvi je pripadnik državne sigurnosti ubijen u mafijaškim obračunima

zanimaju opću ili obrazovanu publiku." A onda si jedini znanstveni temelj izmiče ispod nogu.

Letica prvo iz pojma javnosti briše distinkciju na *opću* i *obrazovanu*, potom je iz nepoznatih razloga reducira (za njega je javni intelektualac "kolumnist, autor u dnevnim i tjednim novinama i sudionik u pričaonicama na HTV-u") te na kraju na svoj popis intelektualaca ubacuje novinare (s razlogom ne navedene u prethodnoj definiciji). Tako Letica na rang-listu poznatosti ubacuje troje svojih *Globusovaca*: Davora Butkovića, Tanju Torbarinu i Željka Malnara. Uvlačenje čitateljima je očito: kupujući nas, čitate najpoznatije hrvatske intelektualce. Jelena Lovrić, Viktor Ivančić i Ivan Zvonimir Čičak sljedeći su koje je Letica ubacio na listu mimo vlastitih pravila. Ne sumnjam u obrazovanje i inteligenciju tih ljudi (samo mi je Malnar malo sumnjiv), ali oni "iskustvo i legitimitet duhovnog stvaraoča" ne grade izvan medija.

Druga je manipulacija rangiranje intelektualaca po tome na koliko ih je mjesta pronašao Google, iako se Letica i pritom poziva na Posnera. Evo znanstvenog Letičina komentara: "Hrvatski javni intelektualci i danas su marginalno poznati u virtualnoj stvarnosti (Internetu) i to, uglavnom, na hrvatskom jeziku". Da bi hrvatske intelektualce ponizio, Letica prvome na listi (Boris Maruna s 2830 pronalazaka na Googleu) suprotstavlja Slavoj Žižeka (8380), ali ide i dalje: "na Internetu su višestruko poznatiji hrvatski sportaši i političari" te navodi Ivaniševića (39600), Tonija Kukoča (18600), Janicu Kostelić (15200), Davora Šukera (12200)... Sasvim nenametljivo na Internet-rang-listi našao

te da su, praktički, svi JEDNAKO voljeni. Za usporedbu, na listi poznatosti razmak je 42% (81,2% do 39,2%), a na listi omraženosti 13,2% (31,8% do 18,6%). Zašto Hrvati i Hrvatice poznate ne poznaju i ne vole različito, a sve vole jednako intrigantno je pitanje koje investigacijski tim začudo nije zanimalo. Još je čudnija metoda izračuna popularnosti. Primjerice, Ivana Grubišića voli 59,4% nečega (pa je visoki drugi), ali je čulo za njega samo 43,5% nečega (pa je po poznatosti daleki dvadeseti). To znači da onih 59,4% nisu svi ispitanici nego samo oni koji su za Grubišića čuli. Zbog takve čudne metode izračuna dolazi do toga da je Tanja Torbarina, za koju je čulo 78%, i koju od toga voli 52,7% (dakle 329 ispitanika) lošije rangirana od Grubišića kojega voli zapravo samo 207 ispitanika. Takva nelogična metoda može dovesti do apsurdna: intelektualac za kojeg je čuo samo jedan ispitanik zauzet će na listi poznatosti zadnje mjesto s 0%, a na listi omiljenosti prvo sa 100%, samo ako ga dotični voli.

"Za razliku od privatnih intelektualaca, koji sebe smatraju službenicima uzvišenih ljudskih i umjetničkih ideala, javni intelektualci, najčešće, vjeruju da mogu promijeniti uvjerenja vođa i političara, ili barem stavove ljudi, ili koji barem vjeruju da će im javna sfera pomoći da steknu novac, ugled, moć i slavu," piše Letica na svoj znanstveni način. Kruna je te znanosti i cijelog ovog istraživanja četvrta tablica, lista najomraženijih hrvatskih intelektualaca. Za nju vrijedi sve već rečeno: sumanuto telefonsko ispitivanje, velik broj novinara na njoj, netočna matematika, tendenciozno tumačenje podataka. No još više zaprepašuje la-

koća izricanja riječi MRŽNJA: tablica vas navodi da u mislima na nju stavljate imena kojih nema i da skidate s nje imena onih koji vam se sviđaju, a ne navodi vas da se pitate odakle zapravo ta mrznja – i to je njezin najperfidniji učinak.

Omraženi intelektualci

Najlukavije je od svega da ispitanicima uopće nije niti bilo postavljeno pitanje *Mrzite li toga i toga?* Možda se tko uzrujavao zbog polemike Stanka Lasića (2. mjesto) i Igora Mandića (9. mjesto), ali zašto bi ih odmah mrzio; evo, meni je smiješno što se Aralica (7. mjesto) ruga Jergoviću što piše samo priče, a ne romane kao valjda veću književnost, ali ne moram ga zato mrziti; možda je koga nerviralo što je Živko Kustić (17. mjesto) trubio da je glupo popisivati ljude po nacionalnosti i govoriti im da se o tome ne trebaju izjašnjavati, ali neće ga valjda nitko mrziti sada kad se vidjelo kakvi su iz tog nastali problemi s brojem Srba u Hrvatskoj; možda kolege fizičari nisu uvjereni da se baš iste bifurkacije nalaze i u EKG-u i u kapanju vode iz pokvarene pipe, ali ne moraju zato mrziti Vladimira Paara (20. mjesto); i sve tako: kao da se mržnja lijepi za imena poznatih ljudi, kao da su njihove slike i imena obične potjernice, a ni riječi o onima koji mrze, ništa o uzrocima, ništa o posljedicama, ništa o onome koji im mržnju stavlja u usta.

Ako koga zanima, ja sam pomislio da se s rang-listom omraženih priča vratila na početak, pa sam provjerio kako su se plasirali onih izvornih deset intelektualnih grešnika koji su zucnuli protiv vlasti. Ivan Supek, Ivan Grubišić i Boris Maruna vrlo su visoko rangirani na listi omiljenih – svakako uočite da ih visoka dob, svećenička služba ili zdravstveno stanje ne čine izglednim kandidatima za vlast. Oni mlađi i žustriji, Ivo Banac i Žarko Puhovski, smješteni su na obje liste, i omiljenih i omraženih, mrvicu niže na ovoj drugoj. Kao politički pikzibneri preskočeni su Sibila Petlevski, Krunoslav Pisk, Josip Bratulić i Nenad Zakošek: njih nema uopće nigdje. Najlošije je prošao kolega naših vrljih sociologa, Josip Županov – vjerovali ili ne, to je jedanaesti najomraženiji hrvatski intelektualac.

"Mnogi javni intelektualci skloni su samopromociji i precjenjivanju vlastitog ugleda te negativnom etiketiranju drugih i drukčijih," eto to vam misli Letica o *javnim intelektualcima*.

Nestandardna devijacija

Pažljiviji su čitatelji mogli lako ustanoviti da sam pokušao dvoje: s jedne strane analizirati statistiku *made by* Letica&Beroš i dokazati da je izmišljena, a s druge pristupiti joj otpočetak kao fikcijskom žanru i ispitati kako djeluje. To što nisam uspio ni u jednom ne dokazuje da su čisti kao sunce nego da se u mutnom može najbolje loviti ako se zaklonite stohastikom, razdiobama i standardnom devijacijom. Također mogu samo nagađati kako su se osjećali proskribirani: Lasić je vjerojatno ostao bez riječi, Kustić se pomolio za one koji ga mrze, Mandić se zlurado nasmiješio i obećao samome sebi da će se nagodinu još bolje plasirati, a Paar je zaključio da je Letičin kaos najobičniji mogući, a nipošto deterministički. Što su stanovnici zemlje mržnje pomislili dok su to čitali, ne mogu ni nagađati.

Sve me to podsjeća na doba dok se demokracija tek začinjala na grčkim i rimskim trgovima, o čemu je *Globus* svjedočio organizirajući redakciju u sjeni kapitela, arhitrava i timpana. Letica se tada kao ratni dopisnik našao u Sirakuzi koju su opsjedale rimske trupe. Tamo je sreo Arhimeda, zagrlio ga očinskom kretnjom i povjerljivo mu šapnuo: "Arhimede, ja sam doduše star, ali poslušaj moj mali savjet. Zašto se maltretiraš po gradskim zidinama i konstruiraj sve te ratne naprave? Što te briga i za tvoj grad i za svu tu opsadu? Idi radije u svoj vrt i crtaj si tamo krugove." I da bude uvjerljiviji, još je Arhimeda lupio nogom u guzicu.

PS.: Nazove li vas Letica, zaklopite mu slušalicu. Postavit će vam 280.000 pitanja i na sva ćete mu morati točno odgovoriti. ☒

Porastao je broj zaposlenih, porastao je broj nezaposlenih, a nije porastao broj stanovnika – konstatirala je Vesna Pusić u *Intervjuu tjedna* u vrijeme dok su navijači pratili nogometnu utakmicu Hrvatska – Italija. Izbežumljena nacija tih je dana apstinirala i od izbora, pa iako su bili lokalni, bili su i slika beznađa. Sad ostaje rasprava jesu li beznade proizveli prvi, a zacementirali drugi. Trećih nema jer se rađaju sve manje, a kad se i rode pobrinu se da zbrišu što prije. Iako je slušateljima Radija 101 sugeriran kontekst cjelokupne novije povijesti, nije neupitno susresti se ponekad i sa sadašnjošću. Posebice kad se pretendira biti u njoj na vlasti. Usprkos nogometnim navijačima, slušatelji su odlučili nazvati i radio pa pitati zašto se ne procesuiru lopovluk proteklog desetljeća. Nisam čula odgovor, iako je bilo riječi. Ali smo čuli da je stranački kolega, drug i prijatelj Stipe Tojčić donio iz Seula podatak da se u Koreji na Internetu može dobiti tridesetak dokumenata za razne stvari, pa ne trebate za taj dio potplaćivati državnu administraciju. U praksi bi to značilo biti suodgovoran i naravno, nastojati mijenjati stvari. Ali kad se kod nas dođe do pitanja promjena, onda mi doznamo da su Irci u sličnim prigodama napravili ovo, Finci ono, Poljaci i ovo i ono, Mađari ni jedno od toga, itd.

Podsjetnik na birače

To što doznamo najčešće ima za zaključak ili pouku kako put nije jedinstven za svih, ali izlaz postoji. Niti je nama od primjera lakše, niti znamo više, niti smo ikad uspjeli čuti što bi nama bio put. Možda bi bilo dobro da dnevne novine uz Prognozu vremena ili Repertoar kina i kazališta otvore i rubriku Podsjetnik na birače. Pa svaki put kad se digne netko u Saboru, kad netko na konferenciji za novinare ili u nekoj emisiji u kojoj govori o svojoj političkoj ulozi i participaciji u sudbini hrvatske države, prosvijetli narod činjenicom kako je nešto riješeno u Irskoj, Poljskoj, Mađarskoj ili Bugarskoj i pritom zaboravi reći što će i kako će ili kako je s istom stvari u Hrvatskoj u rubrici Podsjetnik na birače oslane tekst tipa: gospodin taj i taj ili gospođa ta i ta vidjeli su Irsku na razglednici ili na putovanju plaćenom novcem hrvatskih poreznih obvezni-

ka. U Republici Hrvatskoj nalazi se na mjestu tom i tom, ili poslanik/ca je u Saboru izabran/a u jedinici toj i toj. Jučer je zaboravio/la odgovoriti na pitanje o hrvatskom putu u... Slijedi ponovljeno pitanje, zahvala za upoznavanje s iskustvima u Irskoj i okolici te molba da se sutra čitatelje upozna s traženim odgovorom.

Inače, kad je put u pitanju onda je čudesni ministar prometa ustvrdio *da mi nismo u stanju izmisliti neke druge ceste i iz ove kože ne možemo izaći*. Što se tiče izlas-

ti Hrvatskom i upoznavati stanje stvari. A onda u Saboru razgovarati o onom što postoji ili o onom čega više nema.

Poruke predstojnika i blagajnika

O onom što postoji, ali čega više nema voli razmišljati Hrvoje Šarinić, autor koji ne smatra da bi naslov i knjiga trebali biti u suglasju, ali zna da naslov prodaje knjigu bez obzira što u svoju ciglu memoaristike smjestili. Važno je znati napisati što manje i zaraditi što više. Da bi se to pos-

kad se konstatiralo jasno i nedvojbeno da je sve odlučivao predsjednik, Pašalić je morao u Haag svjedočiti u slučaju Tuta. Išao je na poziv obrane i iz toga napravio predstavu veću nego da je bio krunksi svjedok optužnice protiv samog Miloševića. Tim povodom održao je druženje s novinarima prije i nakon puta. U međuvremenu je nasmijavao ljude u sudnici. Što su primijetili rijetki izvjestitelji. Sam Pašalić sjeća se da je u Haagu bio ozbiljan i da svi koji svjedoče moraju paziti što pričaju, a to u praksi znači da je predsjednik – onaj isti koji je sve odlučivao – imao vrlo male ovlasti jer je njih imao Sabor koji je o svemu raspravljao slobodno, zaključivao kako je htio i svojim zaključcima obvezivao predsjednika.

Kandidati i uzori

Za razliku od suda u Haagu Hrvatska se nije smijala jer se sjećala. Koječega. Nisu se smijali ni političari koji su na sparini ovog lipnja u vlastitoj glavi morali pretresti činjenice jesu li u bližoj prošlosti imali ovlasti ili samo lov. Dok oni misle, Šarinić i Pašalić, čini se, već znaju. Podvukli su crte, zbrojili i prema tome se odredili. Jedan smatra da je naplatio dovoljno, drugi da nije. Jedinu je način da međusobno razilaženje riješe s rezervnih računa o kojima javnost još ne raspravlja: onaj koji ima lov da plati onomu koji ima krivo mišljenje da ga ispravi. Za to nije potrebno mučiti naciju konferencijama za novinare. Jer ako je pao jedan račun, nije pao princip.

Račun kao osnovu za neurozu pokušao je uzeti u temelj svog istupa i Mato Arlović, prizivajući izbore ako se ne bude naplaćivala mostarina na Krku. A nije se iznervirao kad je njegov drug Linić najavio da čemo mi plaćati energente da bi neki privatnici bili konkurentni na stranom tržištu. Nervozan je i predsjednik DHK. Jer mu se dogodio protukandidat. Lik i djelo druga Tita ponovno se nose. Mnogi se još s nostalgijom sjećaju da postoje sustavi u kojima je moguće stvoriti glasačko tijelo i statut po mjeri predsjednika. Ili zamoliti Vesnu Girardi-Jurčić da se baci na glumu jedno godopodne, poslijepodne, pa i cijeli dan. Ima u povijesti likova kojima se ponekad odriče ideologija, ponekad praksa. Ponekad samo ime. ☒

Daljinski upravljač Račun ili princip

Mnogi se još s nostalgijom sjećaju da postoje sustavi u kojima je moguće stvoriti glasačko tijelo i statut po mjeri predsjednika

Grozdana Cvitan

Mnogi se još s nostalgijom sjećaju da postoje sustavi u kojima je moguće stvoriti glasačko tijelo i statut po mjeri predsjednika

ka iz svoje kože to je jedna pjesnička pojava koja nije tako nemoguća kako se čini ministru prometa kojeg s vlastitim resorom vjerojatno veže samo poznanstvo s osobnim vozačem na račun državnog proračuna. Bilo bi dobro da se upozna i s vlastitim resorom tim više što je konačno nekom u Saboru sinula spasonosna privredna i turistička ideja: voziti se hrvatskim cestama i pritom pratiti promašaje. Obrovce svih vrsta. Dogodilo se to onaj dan kad se zastupnici nisu mogli složiti s činjenicom ima li Hrvatska velike poljoprivredne kombinete. Koji su, prema nekom izvještaju, sanirani. Iako, prema spoznajama zastupnika, nije sigurno da postoje. Naime, o tome postoji li nešto bilo je pitanje stranačke stege: jedni su bili uvjereni da postoje – drugi da ne. Ponovi li se formula o utvrđivanju slike na terenu uskoro bi se cijele stranke trebale vozi-

tiglo, važna je usmena predaja. A to znači da na riječima ne treba štedjeti. To znaju oni koji pišu sami za sebe kao i oni za koje pišu drugi. Profitni razlozi tako su još jednom ukrstili izjave dvojice nezaobilaznih autora usmene nacionalne logike, Hrvoja Šarinića i Ivića Pašalića. Za razliku od bezbrojnih pitanja na koja nemaju namjeru odgovoriti nikad, a koja bi javnost itekako zanimala, oni su se ovih dana ukristili izjavama na jednom računu (koji nije jedini račun) i na jednom interesu (koji nije jedini interes). Tako se dogodilo da Šarinić ustvrdi kako je o sudbini računa, novca, transakcija i potkradanja vlastita naroda za života njegova šefa Franje odlučivao Franjo. Koji je odlučivao o svemu pa i o tome. On i nitko više. Štoviše, to je ona ležerna i općepoznata konstatacija u obliku *Pa zna se tko je odlučivao dok je predsjednik bio živ!* I nije da se ne zna. I taman

Govoreći o postojano skandaloznoj razini velike većine medija u Hrvatskoj, mahom plaćenih da proizvode nogometne zvijezde i isprazne pričice oko toga tko je kako na kojem svečanom prijemu bio odjeven ili razodjeven, naročito je tužno pratiti šundizaciju *Vjesnika*. Tako nam Petra Boić, urednica *Vjesnikova* priloga *Vjesnik Caffè* od 29. svibnja 2002. godine nudi dvostrani intervju sa Zlatkom Vitezom (potpisuje ga Branka Valentić), u kojem ponovno susrećemo sva uobičajena, dobro nam znana Vitezova pomanjkanja stručnih informacija, busanja u prsa, vrijeđanje kazališne struke te glumčev patološki osjećaj neprepoznate "genijalnosti", političke "zaslužnosti" i naravno umjetničke "nepogrešivosti". Nije čudno što ini Vitezi u hrvatskoj javnosti *postoje* – egomana vulgarnog rječnika i velike političke ambicioznosti ima u svim kulturama; sumanuto je to što im se daje neupitna *medijska pozornost*.

Tko njeguje medijsko nasilje?

A nije svejedno ni je li Vitezov pojmovnik vrijeđanja protežiran zato što su mediji krvožedno željni bilo kakvih skandala ili zato što je *Vjesnikova* politička opcija i dalje angažirana oko promicanja nacionalističke retorike ili opet zato jer su urednici i novinarke naprosto nestručni. U prvom slučaju riječ je o logici ekonomski poželjnog porasta žutula, u drugom o politikanstskoj (stranačkoj) korupciji unutar samog medija, u trećoj pak o pomanjkanju kriterija novinarske profesionalnosti. Vjerojatno su sve tri opcije podjednako turobne i međusobno povezane, ali ni jedna nije

nepromjenjiva ni bogom dana. One, naprotiv, pokazuju potrebu poštivanja, ali i nadopisivanja postojećih zakona (posebno u slučaju tužbi zbog "duševne povrede"), što je pak moguće postići intervencijama Hrvatskog novinarskog društva oko svake pojedine neistinite ili neetične informacije, odnosno sudskim sredstvima

pravne države ili mjerama internacionalnog pritiska na hrvatsku vladu glede poštivanja medijskih standarda propisanih za uključivanje u europske integracije. Budući da HND apsolutno nije u stanju ni prepoznati ni reagirati na gotovo svakodnevne medijske zloupotrebe (što je zorno pokazao i njihov flegmatičan odnos prema

sudskim aferama protiv *Ferala*), niti su u stanju pokrenuti civilnu debatu o kriterijima etičnog novinarstva, nužno je što prije pristupiti radikalnoj reformi ove strukovne udruge. Prema Zakonu o javnom priopćavanju, članak 13., "Javna glasila dužna su objavljivati točne, cjelovite i pravodobne informacije, poštujući pravo javnosti da bude upoznata o svim događajima, pojavama, osobama, predmetima i djelatnostima, kao i druga pravila novinarskog zanimanja i etike. Javna glasila dužna su poštovati privatnost, dostojanstvo, ugled i čast građana, a poglavito djece, mladeži i obitelji." Isti članak ističe i imperativ "odgovarajućeg obrazovanja novinara", bez kojeg nema "pravilnog zaključivanja o društvenim zbivanjima", kao i zakonske sankcije (čl. 42. i čl. 43.) u slučajevima kršenja opisanih obveza. No postojeći zakoni, posebno kada su kvalitetni, zahtijevaju i *provedbu*. To znači tražene, pa potom i podnesene ostavke onih koji ih ne provode. I na mjestima novinskih urednika i na mjestima vladinih službenika. Sve ostalo samo je legalistička farsa, u kojoj su onda moguće i takve – krajnje mrzilačke – medijske pojave kao što je *Hrvatsko slovo* ili *Hrvatski domobran* (list koji na naslovnici slavi i priziva "hrvatskog Mussolinija").

Rječnik mržnje

Služaj Vitezova intervjuja još jednom potvrđuje da smo upravo takve, maksimalno neprofesionalno obavljene intervjuje s tobožnjim veličinama scenske i izvanscenske estrade, tekstove prepune netočnih navoda, primitivizama i uvreda, u proteklih desetak godina uistinu *na-*

Mediji i mlijeko

Medijske tvornice kiča i mržnje

Ono što možemo shvatiti kao sramotnu demagogiju kada se dogodi jedan jedini put, ne možemo tako blago ocijeniti kada se ponavlja i ponavlja

Nataša Govedić

Za zloupotrebu medijskog prostora stoga nije krivo Vitezovo pomanjkanje kulture javnog govora, nego novinarska i uređivačka politika, i to ne samo *Vjesnika* i Hrvatskog novinarskog društva, nego i odveć pasivne civilne scene Hrvatske

Helena i Zvonimir Bulaja, urednici
izdavačke kuće Alt F4 d.o.o. – Bulaja naklada

Priče iz sadašnjosti

Ivana Brlić Mažuranić
jedan je od najboljih
hrvatskih autora i njezine
su priče najpodatnije za
multimedijalnu obradu

Nataša Polgar

Helena i Zvonimir Bulaja, oboje rođeni 1971. u Splitu, vode tvrtku ALT F4 d.o.o. – Bulaja naklada, koja je vodeći hrvatski elektronički nakladnik. Do sada su objavili tri CD-ROM-a iz edicije *Klasici hrvatske književnosti* s elektroničkim tekstovima nekoliko stotina djela hrvatskih klasika, od Marulića, Držića i Gundulića do Matoša, Krleže, Ujevića. Ti CD-ROM-ovi, a osobito prvi s podnaslovom *Epika, romani, novele*, najprodavanija su elektronička izdanja u Hrvatskoj. Zadnji CD-ROM iz te edicije, *Klasici hrvatske književnosti III – Drama i kazalište*, izašao je prije nekoliko dana, a osim tekstova preko stotinu drama sadrži i brojne video isječke i obilje fotografija, te pregled povijesti kazališta u Hrvatskoj.

Bulaja naklada je nedavno pokrenula i novu ediciju klasičnih "papirnatih" knjiga koje se bave komunikacijskom revolucijom, Internetom i njihovim posljedicama na društvo, gospodarstvo, umjetnost i sva druga područja. Prva knjiga iz te edicije, *Iznuđivanje* Douglasa Rushkoffa, objavljena je početkom godine, a u pripremi je još nekoliko naslova.

Helena Bulaja urednica je i producentica međunarodnog multimedijalnog projekta *Priče iz davnine* Ivane Brlić Mažuranić koji je, iako još nije dovršen, već nagrađivan na svjetskim festivalima *flash*-animacije (narančasti "Oscar" za *flash*-animaciju u kategoriji "Priče" na festivalu *Flash-Forward* u San Franciscu). ☑

Kako ste došli na ideju da multimedijalno oživite Priče iz davnine Ivane Brlić Mažuranić? Jesu li planetarni uspjeh Harryja Pottera i golem interes za fantastične, bajkovite svjetove utjecali na vašu odluku?

– **Zvonko Bulaja:** Ne. Nakon prvih CD-ROM-ova s tekstovima klasika hrvatske književnosti htjeli smo raditi "monografske" multimedijalne CD-e, dakle posvećene pojedinim autorima i djelima. Kada se pogleda popis autora i djela s našega prvog CD-a, automatski se za multimediju nameće Ivana Brlić Mažuranić, ona je jedan od najboljih hrvatskih autora uopće, bez dvojbe su njezina djela najpogodnija za multimedijalnu obradu, jednako kao i za animirani film. Sve je počelo još 2000. godine. Prvo smo *Priče iz davnine* zamislili kao ilustrirani CD na kojemu će pripovjedač pročitati sve priče, potom smo odlučili uključiti animaciju, pa smo angažirali neke naše ilustratore i likovnjake, no to nije baš najbolje funkcioniralo i Helena je digla ruke od toga.

Bilo je teško i odlučiti se koje od osam priča animirati, i kako. Jer – ako uzmemo samo četiri, postavlja se pitanje zašto ne sve, zaš-

1924. i to samo njih šest, preostale dvije preveli smo sami, to jest naš prevoditelj Vlatko Broz. Tako da je ovo ujedno i prvo kom-

teraktivne animirane knjige. *Potjeh* je, na primjer, napravljen kao crtić razlomljen s tri igrice.

Jeste li dobili kakvu financijsku potporu u Hrvatskoj, ili je sve stalo na oduševljenju projektom?

– **Helena:** Sve je krenulo od sastanka s Joškom Marušićem prošle jeseni. Njemu se projekt jako svudio i potpuno je stao iza njega. Čak je, mislim, napisao da je to najbolji projekt koji je imao prilike podržati otkad je povjere-

– **Zvonko:** To se pomalo mijenja. U prvih nekoliko krugova potpore i otkupa nismo dobili ništa. Objašnjenja su bila različita i uglavnom neuvjeljiva. Primjerice, da Ministarstvo ne otkupljuje multimedijalna izdanja, što nije bilo točno jer su u istom krugu, kada su naši *Klasici hrvatske književnosti* kao prvi ozbiljniji CD-ROM projekt u Hrvatskoj odbijeni, otkupljena neka druga multimedijalna izdanja koja nemaju kulturni nego edukativno-zabavni karakter. Kasnije smo počeli dobivati simbolične potpore – govorim o Ministarstvu kulture – na primjer, dobijemo potporu za izdavanje CD-ROM-a koja pokriva trećinu troškova tiska, a poznato je da je tisak CD-ova znatno jeftiniji od knjiga, ili nam se otkupi CD za knjižnice, a onda pola love ode za poštarinu koja je znatno skuplja za CD-ove nego za knjige.

– **Helena:** Sve potpore koje mi dobivamo i koje smo dobili i za projekt *Priče iz davnine*, zapravo su smiješne jer ne pokrivaju niti trećinu materijalnih troškova produkcije, a kamoli honorare ljudima koji na njima rade, a predstavljaju *top* produkciju ovakvih sadržaja ne samo u Hrvatskoj, nego i u svijetu.

Jedan sat za jednu minutu

Pomalo nam se čini da i to što smo dobili teškom mukom i vrlo često bespotrebno gubljenjem vremena i predugim čekanjem na rješenja, ustvari više služi samim institucijama, da im se ne bi prigovaralo kako su nas zaobišli. Vrlo često slušamo i komentare kako su naši projekti komercijalni – to je donekle istina, ali Hr-

Helena Bulaja

to baš te četiri a ne one druge, tako da smo shvatili da će na CD-ROM-u, da bi proizvod "valjao", morati biti interaktivna verzija svih osam priča. CD-ROM je medij velikoga kapaciteta koji nije lako popuniti kvalitetnim sadržajem, a ako ga ne popunite, onda ljudi pitaju: ostalo vam je još 200 megabajta, zašto niste stavili još ovo ili ono... Taj je posao krajnje nezahvalan – sve što se ovdje, u improviziranim uvjetima, napravi, ocjenjuje se prema svjetskim standardima i gotovo da se podrazumijeva da mora biti blizu razine produkcije koju imaju Microsoft ili Dorling-Kindersley. Sljedeći problem bio je tko će to raditi.

– **Helena Bulaja:** Da smo to krenuli raditi sami, kao što sami radimo *Klasike*, trebalo bi nam deset godina. Tako mi je palo na pamet tražiti ljude preko Interneta. Pogledala sam *flash* crtiće na Internetu, uopće me nisu zanimalo biografije autora ni odakle su oni, samo je bilo važno da mi se njihovi radovi sviđaju, da se stilski uklapaju u naš projekt i da budu iz različitih dijelova svijeta – kad već idemo na međunarodnu ekipu, htjeli smo da baš svi ne budu Amerikanci. Tako imamo ekipe iz Australije, Francuske, Njemačke, Kanade, Bjelorusije, Škotske, Danske i SAD-a. Sve je završilo nevjerojatno, jer sam nakon gledanja crtića poslala *mailove* s prijedlogom autorima da animiraju jednu od *Priča iz davnine* i to za ukupan novac koji, usporedbe radi, Ministarstvo kulture daje za jednu minutu animiranog filma. Dakle, mi smo tražili 60 minuta za cijenu jedne minute. Od mojih *top ten* autora kojima sam poslala *mailove* u roku tjedan dana sedam mi je odgovorilo pozitivno, oduševili su se pričama.

Vi ste i preveli Priče iz davnine na engleski?

– **Helena:** Ne, prijevodi na strane jezike postoje od prije, dvadesetih i tridesetih *Priče iz davnine* prevedene su na petnaestak jezika. Problem je s *Pričama* što su na engleski prevedene još

Lynda Weinman, Stewart McBride, Margaret Carlson, Helena Bulaja i Eric Natzke na festivalu *FlashForward 2002* u San Franciscu

pletno izdanje ovih priča na engleskom jeziku. A osim prvog izdanja iz 1916., koje je sadržavalo ilustracije za svih osam priča, ovo je drugo koje i u tom smislu obrađuje kompletno djelo.

Interaktivni Potjeh

Nije se dogodilo da je dvoje animatora poželjelo raditi istu priču?

– **Helena:** Ne, i to je još jedna nevjerojatna stvar: iz prve su podijelili tih osam priča tako da preklapanja uopće nije bilo. Al Keddie, Škot, uzeo je *Šumu Striborovu* koja nekako paše na njihovu mitologiju, Nathan Jurevicius iz Australije uzeo je *Potjeha*, Laurence Arcadias, Francuskinja koja živi u San Franciscu, odabrala je *Ribara Palunka*, Kanadain Edgar Beals, izuzetno poznati *flash* animator, uzeo je *Nevu*, rusko-američki tim iz New Yorka koji vodi Mirek Nisembaum radi *Jagora*, berlinski tim *Luto-njicu Toporka*, a britanska Dankinja Ellen McAuslan *Rutvicu i Jaglenca*, i tako smo u roku dva tjedna, bez ikakvih napora oformili timove – glavne animatore i urednike svake priče. Nama je ostao *Regoč*.

Nakon tjedan dana od slanja *mailova* počele su nam stizati prve skice likova, prve razrade animacija – odmah se počelo raditi. Nisam im htjela ništa uvjetovati na estetskom planu, jer mi se sviđalo ono što inače rade, sve sam im prepustila. To se pokazalo kao dobra odluka jer su svi bili neopterećeni onim što te priče znače u našoj tradiciji i dali su sve od sebe: četiri priče su u formi crtanog filma od po petnaestak minuta, a četiri su u formi in-

Vrlo često mi se događa da jednostavno ne mogu ispuniti formular za neku donaciju, jer ovo što mi radimo izlazi izvan tih birokratiziranih okvira

nik za animirani film. Trebali smo upasti u fond za film, preko kojega se trebalo podržati i dalji razvoj ovog projekta izvan CD-ROM-a, no filmski proračun se na poznati način raspao pa smo se našli izvan svih kategorija, no to je ipak riješeno – dobili smo više manje ono što smo očekivali i ono što smo tražili – ne puno, jer nismo navodili "falše" troškove i honorare sebi, nego samo realne materijalne troškove, no to je svejedno daleko premalo za ukupan proračun čitava projekta, koji ćemo morati do kraja pokriti iz vlastitih izvora. Doduše, možda dobijemo još štogod, jer su nam se u međuvremenu porasle ambicije i povećali se zahtjevi prema projektu, a isto tako i troškovi, ali o tom-potom. Moramo zahvaliti i Naimi Balić, pomoćnici ministra za međunarodne odnose, Branku Čegecu, Katarini Peović-Vuković, Kristini Tamari Franić, Matildi Vodanović iz Ministarstva kulture i Maji Petrić iz zagrebačkog Gradskog ureda za kulturu, koji su prepoznali vrijednost ovog projekta i njegovu važnost u promoviranju hrvatske kulture u svijetu. Bez Joškovih preporuka i njihova razumijevanja vjerojatno bismo ostali kratkih rukava.

Prijašnjih godina Ministarstvo kao da vas je zaobilazilo?

vatska je vrlo malo tržište, pa ako i postignete naklade od 10.000 primjeraka za jedan CD-ROM, to je samo zato što je uz kvalitetan sadržaj naša cijena nevjerojatno niska, a troškovi produkcije, izuzev tiska, puno veći od običnih knjiga. Projekt *Priče iz davnine*, i kad bi dosegao takvu nakladu, teško da bi se na njemu uspjelo ozbiljnije zaraditi u Hrvatskoj. Možda pokriti troškove i jedva preživjeti. Jer to je posao koji je jednako zahtjevan i zapravo jednako košta kao igrani film, na njemu radi više od 60 ljudi od kojih je oko 30 profesionalnih glumaca, a čini nam se da više vrijedi za hrvatsku kulturu od većine filmova snimljenih u zadnje vrijeme. Tako da je zaista smiješno kad mi dobijemo za jedan ovakav projekt, koji je već prepoznat i priznat u svijetu te ga je što na Internetu, što na velikim svjetskim festivalima animiranog filma vidjelo više od 500.000 gledatelja u zadnjih mjesec dana, iznos koji se bez problema izdvoji za jednu minutu animiranog filma iz proračuna Ministarstva kulture, koji vrlo često završi u nekoj arhivi te ga osim ljudi koji su na njemu radili vrlo rijetko vidi neka šira publika. A da o igranom filmu i ne govorim: koje su tu svote u pitanju, vrlo često za nešto što je negled-

ljivo. Da mi tražimo takve iznose, svi bi mislili da smo ludi. Čini mi se da cijeli sistem ne funkcionira baš najbolje. Puno bolje nego prijašnjih godina, ali još uvijek tromo i usporeno.

Ovo što mi radimo mora se raditi brzo. Tu ne smije biti previše praznog hoda, radi se o mjesecima, jer se tehnologija mijenja jako brzo, a vi je stalno morate pratiti i biti u trendu, pa ako ste osuđeni na prijavljivanje na natječaj i višegodišnje čekanje rješenja, tada zaista, ako niste malo udareni u glavu kao mi da počnete raditi bez potpore i bez para, i ako se ne upustite u rad bez prevelikih očekivanja iz Ministarstva, teško da išta možete napraviti. Kad smo prijavili projekt u rujnu prošle godine, bili smo već na pola puta, a kad su nam konačno odobrena neka sredstva prije par tjedana, već smo predstavili projekt u svijetu, dobili i svjetsku nagradu, te dogurali skoro do kraja, tako da nam se skoro moglo i dogoditi da nam kažu: "Sad ste već gotovi i ništa vam i ne treba".

Ali, kao što sam već rekla, nismo nezadovoljni onim što smo dobili, prije bi se moglo reći da smo nezadovoljni tretmanom koji imamo, jer i svaka kuna koju dobijete je velika, ali kad vidite koliko dobivaju drugi projekti koji se ni u kom pogledu ne mogu uspoređivati s nama, onda se zapitate gdje je tu pravda, i je li moguće da bi vas više cijenili da ste kojih deset godina stariji i da stalno kukate i ne radite ništa nego žocate okolo i ispunjavate formule. A vrlo često mi se događa da jednostavno ne mogu ispuniti formular, jer ovo što mi radimo izlazi izvan tih birokratiziranih okvira.

Ministarstvo lutrije

Možda će se i to polako promijeniti, možda će projekti koji su se već dokazali imati drukčiji, partnerski tretman u Ministarstvu, koje bi ga u određenom obliku pratilo tijekom procesa rada i razvoja, i to bi se onda moglo nazvati ulaganjem u kulturu. Zasad, to je kao lutrija, vi ispunite listić i onda čekate kad će vas izvući, a onda kad vas izvuku čekate zgoditak. I zato se previše ne oslanjam na potpore i sve je dobro došlo, ali da nije pravedno – nije, i da ima novaca, i to previše – i to je istina... a gdje taj novac ode, vrlo često se pitaju i oni koji ih raspoređuju.

Nas sad traže mnogi mladi, vrlo kvalitetni hrvatski animatori da im objavimo DVD s njihovim filmovima. Što se mene tiče, ja ću učiniti sve što je u mojoj moći da se to i ostvari, jer mi se to što rađe sviđa i vrijedno je pažnje, ali i unatoč kvaliteti njihovih filmova, ti su projekti u Hrvatskoj potpuno nekomercijalni, pa ako će se nas i dalje tretirati kao mlade koji još trebaju čekati na svoj dio kolača, sumnjam da će takvi projekti zaživjeti. Tu je *kvaka* naših komercijalnih projekata: jednostavno moramo živjeti od onoga što radimo i ako nam upali možemo si povremeno dopustiti luksuz pa da radimo nešto samo zato što to volimo. Nažalost, to je vrlo teško i u bogatijim sredinama.

Kako ste uopće došli do festivala u San Franciscu gdje ste osvojili prvu nagradu u kategoriji priče? Kakve su u Americi bile reakcije na to što radite? Nije li

im bilo neobično da netko iz jedne male zemlje gdje zapravo ne postoji animacija u flashu osvoji tako prestižnu nagradu?

– **Helena:** Prijavili smo se na prijedlog naših animatora, kao i na druge festivale, na kojima smo osvojili još nekoliko nominacija. Postavili smo dio gotovih materijala na Web i prijavili projekt u cjelini, a Edgar Beals prijavio je svoj crtić *Neva*, koji je također bio nominiran u kategoriji *Cartoon*. *Priče iz davnine* ili *Croatian Tales of Long Ago* dobio je nagradu u kategoriji *Story*. Nismo imali pojma da smo dobitnici

drugdje, u Europi možda?

– **Zvonko:** To stvarno ne znamo, možda i nije nemoguće. Donekle možemo procijeniti kako će CD proći u Hrvatskoj, na temelju vlastita iskustva i iskustva drugih multimedijalnih nakladnika. Distribucija u Americi funkcionira čudno, drukčije od Europe, a pogotovo od Hrvatske. Ali to je golemo tržište i kriteriji uspjeha drukčiji su nego ovdje. S druge strane, imamo nekoliko kontakata kod velikih i poznatih njujorških nakladnika i produkcijskih studija, naši suradnici i ljudi iz *flash* zajednice koje smo

ze s intuicijom i srećom, negoli s razumom i racionalnim procjenama i postupcima, a tako i mainstream industrija zabave pokušava raditi. Mislim da je najbolje da i dalje radimo i uživamo u tome, a sve ostalo doći će samo, kao što je došlo i dosad. Zasad mi je vrlo zabavno raditi na ovom projektu i na trenutke mi se čini kao da je ovaj projekt deveta *Priča iz davnine* čiji protagonisti obitavaju u stvarnom svijetu. Namo da bajke uvijek imaju *happyend*, pa će se valjda i ova naša avantura nastaviti u tom pravcu, ma gdje nas odvela.

zanimljivu tribinu o odnosu između animiranih filmova rađenih u *flashu* i klasične animacije. Ono što pripremamo bit će vrlo zanimljivo i prije svega poticajno mladim ljudima da izađu iz začaranog kruga male sredine i uživo osjete snagu Interneta, pa možda i sami pokušaju nešto slično. Koliko znam, ima ih dosta koji su već probili granice i aktivno rade na međunarodnim projektima baš zahvaljujući Internetu. Samo da još spomenem zadnju knjigu Douglasa Rushkoffa, zamišljenu kao zajedničko djelo autora i Internet zajednice, na kojoj je u odnosu na to koliko nas ima sudjelovao neproporcionalno veliki broj mladih hrvatskih Internauta. Još jedan šok za Amerikance, bilo kuda – a na Internetu Hrvati svuda! I to je bio jedan od razloga zašto je Douglas bio sav sretan kad smo ga pozvali da bude naš gost ovdje, i zašto je tako oduševljeno po povratku u New York pisao o svojim iskustvima u Hrvatskoj.

Kada će se Priče naći u prodaji kod nas?

– **Helena:** U rujnu. Posao je skoro gotov, trenutačno se u Berlinu radi njemačka verzija CD-a, a u Zagrebu počinjemo raditi na hrvatskoj verziji, jer su priče napravljene najprije u engleskoj verziji. Nadamo se da će sve ići po planu.

Koji su sljedeći potvrti izdavačke kuće Alt F4?

– **Zvonko:** Treći nastavak *Klasika*, *Drama* i *kazalište*, gotov je nakon višemjesečnoga kašnjenja i bit će u prodaji prije nego ovaj broj *Zareza*. Osim osamdesetak dramskih tekstova, od srednjovjekovnih prika-

do same ceremonije, jedina indicija bilo je to što su nas organizatori festivala uporno pozivali da moramo doći u San Francisco i bili oduševljeni kad smo se pojavili. Dodjela nagrada izgleda kao *Oscar* – u svakoj kategoriji je pet nominiranih, pokazuju se kratki *trailer* koji predstave nominirane projekte i onda slijedi "And the winner is...". U istoj kategoriji s nama nominirane su stranice Benettonova magazina *Colors*, a valjda je jasno u kakvim se uvjetima i uz kakvu podršku one rade. Amerikanci su bili oduševljeni našim projektom koji je pravo osvježenje u *flash* produkciji, jer je sadržaj drukčiji od uobičajenog, a to je uvijek na ovaj ili onaj način vezano uz tehnologiju. Najnevjerovatnije je bilo što su nas ljudi u San Franciscu zaus-tavljali na cesti da nam čestitaju i izraze divljenje, a pravi šok smo doživjeli kad su nam u New Yorku rekli da je ta nagrada san svakog američkog Web-dizajnera. Jednom riječju, *cool*. Tamo smo upoznali mnoge ljude, ili kako oni to kažu, zvijezde *flash* scene, kojima je bilo jednako drago i nevjerovatno kao i nama što smo se sreli.

Linda Weinman, Erik Natzke, Nicholas da Silva, Eric Adigard, Stewart McBride... to su ljudi od kojih sam naučila raditi ovaj posao, i kad vas oni hvale i daju vam nagrade i sretni su što su vas upoznali, to je zaista nevjerovatno, potpuno bajkovit doživljaj.

Deveta Priča iz davnine

Povlače li nagrade za sobom i prodor na strano tržište? Mislite da ćete moći plasirati Priče iz davnine u Americi ili negdje

Nismo imali pojma da smo dobitnici nagrade do same ceremonije, jedina indicija bilo je to što su nas organizatori festivala uporno pozivali da moramo doći u San Francisco i što su bili oduševljeni kad smo se pojavili

upoznali, ali i "obični" Amerikanci, uvjeravaju nas da se ovakvo izdanje može tamo dobro prodati. Osim engleske i hrvatske, CD će imati i njemačku verziju. Iako nam je to tržište bliže i malo poznatije, nismo ni u ovom slučaju sigurni kakve rezultate možemo očekivati. Postoji i ideja da se crtići objave na klasičnim videokasetama i DVD-u te da ih se ponudi svjetskim TV kućama.

– **Helena:** Kad dođeš u Ameriku, zemlju koja je stvorila Disneyland, koja je najbolja u filmskoj industriji, najbolja u multimediji, zapravo velesila svega, shvatiš kako je njihov cilj da oni tebi prodaju stvari, a ne da ti njima nešto prodaš. Zanimljivo im je što smo iz Hrvatske, sve je *nice* i *great*, ali ti daju do znanja da ne smiješ preblizu, jer je industrija zabave njihov monopol. S druge strane, njima nedostaje svježih ideja, unutar velikih sustava nema svježih ideja – na jednom projektu rade veliki timovi ljudi i rijetko se događa nešto revolucionarno, dogodi se pukim slučajem. Popularnost romantičnog svijeta bajki raste i ponovno postaje sve zanimljivije. Najbolje stvari se događaju kada to najmanje očekuješ, planetarni uspjeh više ima ve-

Koji vam još festivali predstoje, kakva su vam očekivanja sada nakon ovih uspjeha?

– **Helena:** Dva crtića, *Potjeh* i *Šuma Striborova*, nominirani su na najvažnijem svjetskom festivalu animiranog filma u Annecyju u Francuskoj, u novouvedenoj kategoriji Internet animacije. Taj festival osim natjecateljskog ima i komercijalni karakter, malo više iskustava neće nam škoditi. Prije nekoliko dana tri crtića prikazana su u Krakowu, na vodećem festivalu animacije u srednjoj i istočnoj Europi. U ožujku smo na poseban poziv organizatora uspješno predstavili projekt i na ovogodišnjem festivalu animiranih filmova u Stuttgartu. Crtić *Potjeh* bio je među tri nominirana u kategoriji *Animation* kanadskog *flash* festivala.

Internauti u stvarnom svijetu

U sklopu Animafesta projekt će biti predstavljen u posebnom programu. Zahvaljujući angažmanu ljudi iz *mame*, Animafesta i Gradskog ureda za kulturu, svi voditelji timova, osim Ellein McAuslan koja je spriječena, dolaze u Zagreb, gdje ćemo predstaviti projekt, voditi radionice *flash* animacije i jednu vrlo

zanimljivu tribinu o odnosu između animiranih filmova rađenih u *flashu* i klasične animacije. Ono što pripremamo bit će vrlo zanimljivo i prije svega poticajno mladim ljudima da izađu iz začaranog kruga male sredine i uživo osjete snagu Interneta, pa možda i sami pokušaju nešto slično. Koliko znam, ima ih dosta koji su već probili granice i aktivno rade na međunarodnim projektima baš zahvaljujući Internetu. Samo da još spomenem zadnju knjigu Douglasa Rushkoffa, zamišljenu kao zajedničko djelo autora i Internet zajednice, na kojoj je u odnosu na to koliko nas ima sudjelovao neproporcionalno veliki broj mladih hrvatskih Internauta. Još jedan šok za Amerikance, bilo kuda – a na Internetu Hrvati svuda! I to je bio jedan od razloga zašto je Douglas bio sav sretan kad smo ga pozvali da bude naš gost ovdje, i zašto je tako oduševljeno po povratku u New York pisao o svojim iskustvima u Hrvatskoj.

ESEj

Jesmo li u ratu?

Paradoks je upisan u sam pojam *rata protiv terorizma* – bizarnog rata u kojemu je neprijatelj kriminaliziran ako se brani i na vatru uzvraća vatrom

Slavoj Žižek

Kada je Donald Rumsfeld nazvao zarobljene talibanske borce “nezakonitim borbicima” (kao suprotnost regularnim ratnim zarobljenicima), nije mislio samo na njihovu kriminalnu terorističku aktivnost koja ih stavlja izvan zakona: kada američki državljani počini zločin, čak i tako ozbiljan kao što je ubojstvo, on ostaje “zakonit” kriminalac. Razlika između kriminalaca i ne-kriminalaca nema nikakve veze s onom između “zakonitoga” građanina i onih ljudi koje u Francuskoj nazivaju “bez papira”. Možda tomu više odgovara kategorija *homo sacera*, koju je u upotrebu ponovno uveo Giorgio Agamben u djelu *Homo sacer: Sovereign Power and Bare Life* (1998). U rimskom pravu ona označava nekoga tko je mogao biti nekažnjeno ubijen i čija smrt, iz istog razloga, nema vrijednost žrtve. Danas, kao pojam koji znači iznimku, može biti primijenjen ne samo na teroriste nego i na one koji se nalaze na kraju lanca humanitarne pomoći (stanovnici Ruande, Bosne, Afganistana), na one bez papira u Francuskoj te na stanovnike favela u Brazilu ili afroameričkih geta u SAD-u.

Dva lica demokratskoga društva

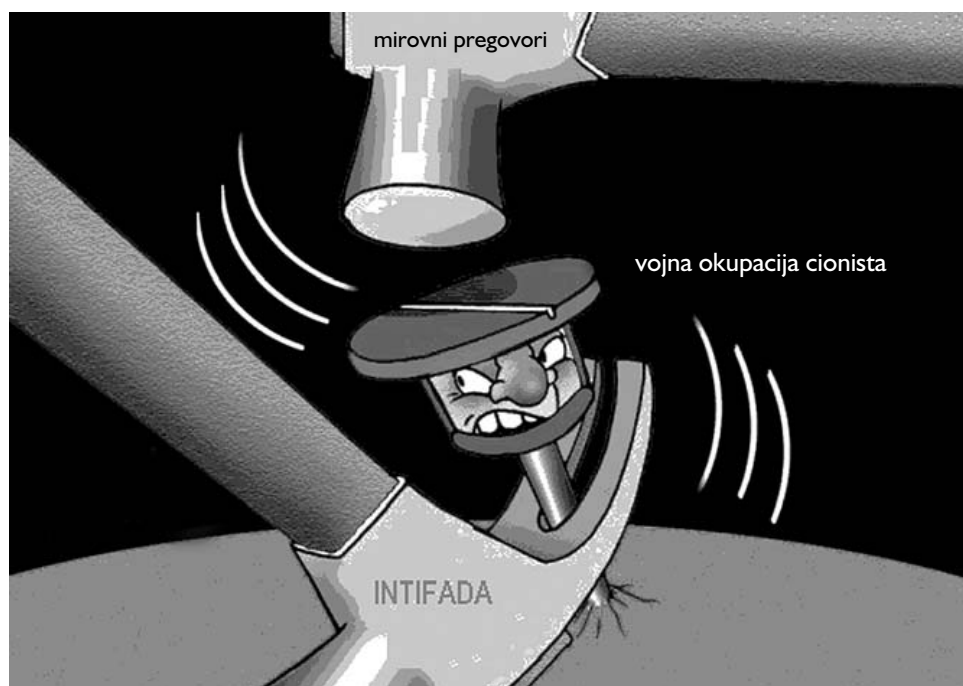
Koncentracijski logori i humanitarni izbjeglički logori su, paradoksalno, dva lica, *ljudsko* i *neljudsko*, iste sociološke matrice. Na pitanje o njemačkim koncentracijskim logorima u okupiranoj Poljskoj, Erhardt, zvan “koncentracijski logor”, (u Lubitshevovom filmu *Biti ili ne biti*) žustro odgovara: “Mi upravljamo koncentracijskim logorima”. Slična razlika odnosi se na bankrot Enrona, koji možemo tumačiti kao ironični komentar pojma rizičnoga društva. Tisuće radnika koji su ostali bez posla i uštedovina bili su zaista izloženi riziku, no nisu zapravo imali nikakvog izbora: ono što je bio rizik upućenima za njih je bila slijeva sudbina. Oni pak koji su bili upoznati s rizikom, menadžeri, također su imali prilike intervenirati u datoj situaciji, no umjesto toga minimalizirali su vlastiti rizik unovčivši svoje dionice prije bankrota – tako su rizik i mogućnost izbora lijepo raspoređeni. U rizičnom društvu, drugim riječima, neki (menadžeri Enrona) imaju izbora dok drugi (zaposlenici) preuzimaju rizik.

Logika *homo sacera* jasno je vidljiva u načinu na koji zapadni mediji izvještavaju s okupirane Zapadne obale: kada izraelska vojska, u onome što Izrael naziva *ratnom* operacijom, napada palestinsku policiju i potiče sistematsko uništavanje palestinske infrastrukture, Palestinski otpor navodi se kao dokaz da je riječ o teroristima. Paradoks je upisan u sam pojam *rata protiv terorizma* – bizarnog rata u kojemu je neprijatelj kriminaliziran ako se brani i na vatru uzvraća vatrom. Što me vraća na “nezakonitog borca”, koji nije ni neprijateljski vojnik ni obični kriminalac. Teroristi al-Qaide nisu neprijateljski vojnici niti su jednostavno kriminalci – SAD je odlučno odbacio bilo kakvu mogućnost da se napade na WTC promatra kao apolitične kriminalne postupke. Ukratko, iz pojave Terorista kojemu je objavljen rat nastaje nezakoniti borac, politički Neprijatelj isključen iz političke arene.

To je druga strana novoga svjetskog poretka: više nema ratova u poznatom smislu sukoba između suverenih država u kojima vrijede određena pravila (veza-

ganistanom: nikada nismo sigurni hoće li bacati bombe ili porcije hrane.

Takav koncept *homo sacera* omogućava nam da razumijemo brojne pozive za ponovnim promišljanjem suvremenih pojmova ljudskog dostojanstva i slobode zane-marenih nakon 11. rujna. Dobar je primjer članak *Time to Think About Torture* Jonathana Altera iz *Newsweeka*: (5. studenog

Kada izraelska vojska, u onome što Izrael naziva *ratnom operacijom*, napada palestinsku policiju i potiče sistematsko uništavanje palestinske infrastrukture, Palestinski otpor navodi se kao dokaz da je riječ o teroristima

na uz tretman zarobljenika, zabranu određenih vrsta oružja itsl.). Preostaju dvije vrste sukoba: borbe između grupa *homo sacera* – “etničko-vjerski sukobi”, u kojima se krše odredbe univerzalnih ljudskih prava, ne računaju su kao pravi ratovi, a traže “humanitarno mirovne” intervencije zapadnih sila – i direktni napadi na SAD i druge predstavnike novoga svjetskog poretka, u kojem slučaju, ponovno, nema pravih ratova nego samo “nezakonitih boraca” koji se suprotstavljaju snagama univerzalnog poretka. U ovom drugom slučaju, nezamislivo je da neutralna humanitarna organizacija kao što je Crveni križ posreduje među zaraćenim stranama, organizirajući razmjenu zarobljenika i slično, jer je jedna strana u sukobu – svjetska sila kojom dominira SAD – već preuzela ulogu Crvenog križa, pritom ne percipirajući sebe kao jednu od zaraćenih strana nego kao posrednika mira i svjetskog poretka, gušeći pobune i, istovremeno, osiguravajući humanitarnu pomoć za “lokalno stanovništvo”.

Legalizacija mučenja

Ova čudnovata “koincidencija suprotnosti”, dosegla je vrhunac kada je, prije nekoliko mjeseci, Harald Nesvik, desničarski član norveškoga parlamenta, predložio Georgea W. Busha i Tonyja Blaira za Nobelovu nagradu, ističući njihovu odlučujuću ulogu u “ratu protiv terorizma”. Tako je orvelovski moto “rat je mir” konačno postao stvarnost a vojna akcija protiv Talibana može biti predstavljena kao način koji omogućava sigurnu dostavu humanitarne pomoći: ista intervencija može funkcionirati na obje razine istovremeno. Rušenje talibanskog režima prikazano je kao dio strategije pomoći afganistanskom narodu koji ugnjetavaju Talibani; a kako je rekao Tony Blair, možda ćemo morati bombardirati Talibane kako bismo osigurali transport i distribuciju hrane. Možda je najbolja slika “lokalnog stanovništva” kao *homo sacera* ona u kojoj američki ratni zrakoplov leti nad Af-

2001), zlokobnog podnaslova: “Ovo je novi svijet, i opstanak može zahtijevati stare tehnike za koje se dosada činilo da ne dolaze u obzir”. Nakon koketiranja s izraelskom legitimizacijom fizičke i psihičke torture u slučajevima krajnje hitnosti (kada znamo da zarobljeni terorist ima informaciju koja može spasiti stotine života), i “neutralnih” izjava poput “Neke torture očito su efikasne”, zaključuje:

“Ne možemo legalizirati mučenje; to je u suprotnosti s američkim vrijednostima. No čak i dok nastavljamo istupati protiv kršenja ljudskih prava širom svijeta, moramo biti otvoreni prema određenim mjerama borbe protiv terorizma, kao što je sudski sankcionirano psihološko ispitivanje. I moramo razmisliti o prebacivanju nekih osumnjičenika našim manje osjetljivim saveznicima, čak i ako je to licemjerno. Nitko nije rekao da će biti угодно.”

Teroristi pobjeđuju

Sramotnost takve tvrdnje je očita. Prvo, zašto izdvajati napad na WTC kao opravdanje? Nije li posljednjih godina bilo više groznih zločina u drugim dijelovima svijeta? Drugo, što je novo u toj ideji? CIA već desetljećima instruirala svoje vojne saveznike u Latinskoj Americi i zemljama Trećeg svijeta u provođenju torture. Čak i “liberalni” argument koji citira Alan Dershowitz je sumnjiv: “Nisam za torturu, ali ako ćete je imati, onda je puno bolje da ima sudsku dozvolu.” Kada, korak dalje u tom smjeru, Dershowitz tvrdi da mučenje u situaciji “otkucavanja sata” nije usmjereno protiv zarobljenikovih prava kao optužene osobe (dobivene informacije neće biti iskorištene u sudskom postupku protiv njega a samo mučenje formalno se ne računa kao kazna), ono što se provlači još više uznemiruje, implicirajući da nekome može biti dozvoljeno mučiti ljude ne kao dio zaslužene kazne, nego jednostavno zato jer oni nešto znaju. Zašto ne otići korak dalje i legalizirati mučenje ratnih zarobljenika koji možda imaju informacije koje bi mogle spasiti živote stotina naših vojnika? Ako možemo bira-

ti između Dershowitzeva liberalna “poštenja” i staromodnog “licemjerja”, bolje je držati se “licemjerja”. Lako mogu zamisliti da bih se, u određenoj situaciji, suočen s poslovičnim “zarobljenikom koji nešto zna”, čije riječi mogu spasiti tisuće, mogao odlučiti u korist mučenja; međutim, čak (ili, bolje, upravo) u slučaju kao što je taj, apsolutno je najvažnije da se ovaj očajnički izbor ne uzdiže do univerzalnog principa: uzevši u obzir neizbježnost i brutalnu hitnost trenutka, to jednostavno treba učiniti. Jedino na taj način, samom zabranom uzdizanja onoga što smo učinili do univerzalnog principa, održavamo osjećaj krivnje, svijest o neprihvatljivosti našeg čina.

Ukratko, svaki pravi liberal mora shvatiti ove rasprave, ove pozive da “bude otvorena uma”, kao znak da teroristi pobjeđuju. I, na neki način, eseji kao Alterov, koji mučenje ne zagovaraju otvoreno, nego ga samo postavljaju kao legitimnu temu rasprave, čak su opasniji nego otvoreno podržavanje. Barem u ovom trenutku, eksplicitno podržavati ih bilo bi odbačeno kao previše šokantno, ali puko predstavljanje mučenja kao legitimne teme omogućava nam da ugađamo toj ideji dok zadržavamo čistu savjest (“Naravno da sam protiv mučenja, ali tko je povrijeđen ako samo raspravljamo o tome?”). Prihvatanje mučenja kao teme rasprave mijenja čitavo područje, dok izravno zagovaranje ostaje samo idiosinkretičko. Ideja da, jednom kada pustimo duha iz boce, mučenje može biti zadržano unutar “razumnih” granica, jest najgora liberalna iluzija, ako ni zbog čega drugog ono zato jer je primjer “sata koji otkucava” varljiv: u velikoj većini slučajeva mučenje nije izvršeno zbog rješavanja situacije u kojoj “sat otkucava” nego iz potpuno različitih razloga (zbog kažnjavanja neprijatelja ili da bi ga se psihički slomilo, zbog teroriziranja stanovništva itd). Svaki konzistentni etički stav mora odbaciti takvo pragmatično-utilitarno rasuđivanje. Evo jednostavnog misaonog eksperimenta: zamislite arapske novine koje zagovaraju slučaj mučenja američkih zarobljenika: zamislite eksploziju komentara o fundamentalističkom barbarizmu i nepoštivanju ljudskih prava koje bi to izazvalo.

Normalno izvanredno stanje

Kada su, početkom travnja, Amerikanci zarobili Abu Zubaydah, za kojeg se pretpostavljalo da je drugorangirani zapovjednik al-Qaide, u medijima se otvoreno raspravljalo o tome treba li ga mučiti. U izjavi koju je prenio NBC 5. travnja, Rumsfeld je ustvrdio kako su njegov prioritet američki životi a ne ljudska prava visoko pozicioniranog terorista, i napao novinare za iskazivanje takve brige za Zubaydahovu dobrobit, otvarajući time put mučenju. Alan Dershowitz pružio je još tužniji primjer. Njegove se sumnje tiču dvaju određenih aspekata: Prvo, Zubaydah nije čist slučaj situacije “bombe koja otkucava”, to jest, nije dokazano da je upoznat s detaljima skorašnjeg terorističkog napada koji bi mogao biti spriječen njegovim mučenjem; drugo, njegovo mučenje još ne bi bilo pravno opravdano – da bi se to dogodilo, treba najprije povesti javnu raspravu i zatim promijeniti Ustav SAD-a, istovremeno javno proklamirajući odnose u kojima SAD više ne bi poštivala Ženevsku konvenciju koja regulira tretman neprijateljskih zarobljenika.

Važna prethodnica na području paralegalne “biopolitike”, u kojoj administrativne mjere postepeno zamjenjuju vladavinu prava, bio je režim Alfreda Stroessnera šezdesetih i sedamdesetih godina u Paragvaju, koji je logiku izvanrednog stanja doveo do apsurdne, još nenadmašene krajnosti. Pod njegovom je vlašću Paragvaj bio – što se tiče njegovih ustavnih odredbi – država “normalne” parlamentarne demokracije u kojoj su zajamčena sve slobode: međutim, s obzirom da, kako je tvrdio Strossner, svi živimo u izvanrednom stanju zbog po svijetu raširene bor-

be između slobode i komunizma, puna primjena Ustava zauvijek je odgođena a opstajalo je trajno izvanredno stanje. To je izvanredno stanje ukidano svake četiri godine na jedan jedini dan, dan izbora, kojima je legitimizirana vladavina Strosnerove stranke Colorado s devedesetpostotnom većinom dostojnom njegovih komunističkih neprijatelja. Paradoksalno, izvanredno je stanje bilo normalno stanje, dok je "normalna" demokratska sloboda bila nakratko prakticiran izuzetak. Taj je zastrašujući režim prethodnica nekih jasno uočljivih trendova u našim liberalno-demokratskim društvima koji se javljaju kao posljedica događaja od 11. rujna. Nije li današnja retorika globalnog izvanrednog stanja u borbi protiv terorizma legitimizacija sve veće suspenzije ljudskih prava? Zlokobni aspekt nedavne izjave Johna Ashcrofta da "teroristi koriste američku slobodu kao oružje protiv nas" očito implicira da bismo trebali ograničiti svoju slobodu kako bismo se obranili. Takve izjave visokih američkih dužnosnika, posebice Rumsfelda i Ashcrofta, zajedno s eksplozivnom demonstracijom "američkog patriotizma" nakon 11. rujna stvaraju pogodnu klimu za ono što odgovara izvanrednom stanju, a pruža i priliku za potencijalnu suspenziju vladavine prava, i državnog naglašavanja vlastitog suvereniteta bez "pretjeranih" pravnih obaveza. Amerika je, nakon svega, kako je rekao predsjednik Bush neposredno nakon 11. rujna, u ratu. Problem je u tome što Amerika, zapravo, nije u ratu, barem ne u konvencionalnom smislu te riječi (za veliku većinu, svakodnevni život se nastavlja, a rat ostaje ekskluzivni posao državnih službi). S razlikom između ratnog stanja i stanja mira tako efikasno zamagljenom, ulazimo u razdoblje u kojemu stanje mira može istovremeno biti i izvanredno stanje.

Kraj svijeta

Ovakvi paradoksi također pružaju ključ za način na koji se liberalno-totalitarna opasnost simbolizirana "ratom protiv terorizma" veže s autentičnim revolucionarnim izvanrednim stanjem, koje je prvi artikulirao sv. Pavao u poslanici o "kraju svijeta". Kada državna institucija proglasi izvanredno stanje, ona to po definiciji čini kao dio očajničke strategije *izbjegavanja* prave opasnosti i povratka na "normalno stanje stvari". To je, sjetit ćete se, karakteristika svih reakcionarnih objava "izvanrednog stanja" usmjerenih protiv narodnog nemira ("kaosa") i prikazanih kao rješenje za ponovnu uspostavu normalnog stanja. U Argentini, Brazilu, Grčkoj, Čileu, Turskoj, vojska koja je proglasila izvanredno stanje učinila je to kako bi spriječila "kaos" sveopće politizacije. Ukratko, reakcionarne objave izvanrednog stanja u stvarnosti su očajnička obrana od pravog stanja opasnosti.

Moramo naučiti lekciju od Carla Schmitta. Podjela prijatelj/neprijatelj nikada nije samo prepoznavanje zbiljske razlike. Neprijatelj je po definiciji uvijek (do određene mjere) *nevidljiv*: ne može biti direktno prepoznat jer izgleda kao jedan od nas, zbog čega je veliki problem i zadatak političke borbe osigurati/stvoriti prepoznatljiv *imidž* neprijatelja. (Židovi su neprijatelji *par excellence* ne zato jer kriju svoj pravi imidž nego zato što konačno nema ničega iza njihovih prevarantskih pojava. Židovima nedostaje "unutrašnja forma" koja pripada svakom pravom nacionalnom identitetu: oni su nacija između nacija, njihova nacionalna bit upravo je u nedostatku biti, u bezobličnom, bezgraničnom plasticitetu.) Ukratko, "prepoznavanje neprijatelja" uvijek je performativna procedura koja otkriva/stvara "pravo lice" neprijatelja. Schmitt aludira na kantovsku kategoriju *Einbildungskraft*, transcendentalnu moć imaginacije: da bismo prepoznali neprijatelja, moramo "shematizirati" logičku figuru Neprijatelja, pripisujući mu obilježja koja će ga pretvoriti u odgovarajuću metu mržnje i borbe.

Figura neprijatelja

Nakon propasti komunističkih država koje su predstavljale figuru hladnoratovskog Neprijatelja, zapadnjačka je mašta ušla u desetljeće konfuzije i neefikasnosti, tražeći pogodne shematizacije Neprijatelja, u rasponu od šefova narko kartela do niza takozvanih "odmetničkih država" (Saddam, Noreiga, Aidid, Milošević) bez stabiliziranja samih sebe u jednom središnjem imidžu; tek s 11. rujnom ta je imagi-

Nakon propasti komunističkih država koje su predstavljale figuru hladnoratovskog Neprijatelja, zapadnjačka je mašta ušla u desetljeće konfuzije i neefikasnosti, tražeći pogodne shematizacije Neprijatelja, u rasponu od šefova narko kartela do niza takozvanih "odmetničkih država", tek s 11. rujnom ta je imaginacija ponovno dobila snagu stvaranjem imidža bin Ladena i al-Qaide

nacija ponovno dobila snagu stvaranjem imidža bin Ladena, islamskog fundamentaliste, i al-Qaide, njegove "nevidljive" mreže. To znači, uz ostalo, da naše pluralističke i tolerantne demokracije ostaju duboko *schmittijanske*: one se nastavljaju oslanjati na politički *Einbildungskraft* kako bi sebi stvorile odgovarajuće figure i učinile vidljivim nevidljivog Neprijatelja. Daleko od ukidanja binarne logike Prijatelj/Neprijatelj, činjenica da je Neprijatelj definiran kao fundamentalistički neprijatelj pluralističke demokracije samo dodaje refleksivni preokret. Ova "renormalizacija" uključivala je figuru Neprijatelja koja prolazi temeljnu promjenu: to više nije Carstvo Zla, to jest, drugi teritorijalni entitet, nego ilegalna, tajna, gotovo virtualna mreža raširena diljem svijeta u kojoj bezakonje (kriminalitet) koincidira s "fundamentalističkim" etničko-religioznim fanatizmom – i kako taj entitet nema pozitivan zakonski status, nova konfigu-

racija povlači za sobom smrt međunarodnog prava koje, barem od početka moderniteta, regulira odnose među državama.

Kada Neprijatelj služi kao "quilting point" (lacanovski *point de capiton*) našega ideološkog prostora, u redu je ujediniti hrpu naših aktualnih političkih suparnika. Staljinizam je tridesetih godina koristio djelovanje Imperijalističko Monopolističkog Kapitala kako bi dokazao da su fašisti i socijal-demokrati ("socijalni fašisti")

"braća blizanci", "lijeva i desna ruka monopolističkog kapitala". Nacizam je izmislio "plutokratsko boljševičku zavjeru" kao zajedničkog predstavnika svega što prijete dobrobiti njemačkog naroda. *Capitonnage* je operacija u kojoj identificiramo/stvaramo isključivo zastupanje koje "povlači konce" iza gomile suparnika. Upravo to vrijedi i za današnji "rat protiv terorizma", u kojemu je figura terorističkog Neprijatelja također kondenzacija dviju suprotstavljenih figura, reakcionarnog "fundamentaliste" i ljevičarskog otpora. Naslov članka Brucea Barcotta u *New York Times Magazine*u od 7. travnja *From Tree-Hugger to Terrorist* govori sve: stvarna opasnost ne prijete od desničarskih fundamentalista koji su odgovorni za bombu u Oklahomi i, vrlo je vjerojatno, za paniku od antraksa, nego od Zelenih, koji nikada nisu nikoga ubili. Zlokobna karakteristika koja naglašava sve ove pojave jest metaforička univerzalizacija označitelja "terora". Poruka najnovije američke TV kampanje protiv droge glasi: "Kada kupujete drogu, dajete novac teroristima!" "Teror" je time uzdignut na tajnu točku izjednačavanja svih društvenih zala. Kako ćemo onda pobjeći od ove dileme?

Zločesta djeca

Epohalni događaj zbio se u Izraelu u siječnju i veljači: stotine rezervista odbilo je služiti vojsku na okupiranim područjima. Oni nisu samo "pacifisti": u svojim javnim istupima, oni su s mukom trude naglasiti da su izvršili svoju dužnost u borbi za Izrael u ratovima protiv arapskih država, u kojima su neki od njih dobili visoka odličja. Oni tvrde da ne mogu prihvatiti boriti se "kako bi dominirali, protjerivali, izglednijali i ponižavali čitav jedan narod". Njihove su izjave dokumentirane detaljnim opisima strahota koje su počinile izraelske obrambene snage, od ubijanja djece do uništavanja palestinske imovine. Evo kako njihov narednik Gil Nemes izjavljuje o "stvarnosti noćne more na teritorijima" na web stranicama prosvjednika (www.seruv.org.il <<http://www.seruv.org.il>>):

"Moji prijatelji – prisiljavajući starca da se osramoti, ranjavajući djecu, zlostavljajući ljude iz zabave, i kasnije se hvaleći time, smiju se toj strašnoj brutalnosti. Nisam siguran želim li ih i dalje nazivati svojim prijateljima... Oni dozvoljavaju sebi da izgube humanost, ne iz čiste zloće, nego stoga što je suočiti se s time na bilo koji drugi način preteško."

Palestinci, čak i izraelski Arapi (službeno punopravni državljani Izraela) diskriminirani su u raspodjeli vodenih resursa, vlasništvu nad zemljom i nebrojenim drugim aspektima svakodnevnog života. No mnogo je važnija sistematična mikro politika psihološkog ponižavanja: Palestinci su tretirani, u osnovi, kao zločesta djeca koju treba vratiti na pravi put strogom disciplinom i kaznom. Od Arafata, zarobljenoga i izoliranoga u tri sobe na prostoru Ramallah, traži se da zaustavi teror kao da on ima potpunu vlast nad svim Palestincima. Postoji pragmatični paradoks u izraelskom tretmanu palestinskih vlasti (koje Izraelci napadaju vojno, dok istovremeno zahtijevaju od njih da se okome na teroriste u vlastitim redovima) čime je eksplicitna poruka (naredba da se zaustavi teror) potkopana samim načinom prenošenja te poruke. Ne bi li bilo poštenije reći da je neodrživo u palestinskoj situaciji to da Izraelci od palestinske vojske traže: "odupirite nam se da bismo vas mogli uništiti"? Drugim riječima, što ako pravi cilj sadašnjih izraelskih upada na palestinski teritorij nije spriječiti buduće terorističke napade nego efikasno onemogućiti bilo koje mirovno rješenje u bližoj budućnosti?

Apsurdnost američkog stajališta savršeno dočarava televizijski komentar Newta Gingricha od 1. travnja: "S obzirom da je Arafat zapravo glava terorističke organizacije, morat ćemo ga svrgnuti i zamijeniti novim demokratskim vođom koji će biti spreman sklopiti dogovor s Izraelskom državom." Ovo nije samo paradoks. Hamid Karzai postojeći je "demokratski" vođa nametnut narodu izvana. Kadgod se afganistanski "privremeni vođa" pojavi u našim medijima, nosi odjeću koja ne može ne podsjećati na atraktivnu moderniziranu verziju tradicionalne afganistanske nošnje (vunena kapa i pulover ispod modernijeg sakoa itsl.), njegovu pojavu prividno utjelovljuje njegovu misiju, kombinirati modernizaciju s najboljim od afganistanske tradicije – nije čudo, jer je tu nošnju kreirao vrhunski zapadnjački dizajner. Kao takav, Karzai je najbolja metafora današnjeg statusa Afganistana.

Susjed - Neprijatelj

Što ako jednostavno nema "istinske demokratske" (u američkom smislu toga pojma) palestinske tihe većine? Što ako "demokratski izabran novi vođa" bude i više anti-izraelski, što ne bi bilo iznenađujuće s obzirom da je Izrael sistematski primjenjivao logiku kolektivne odgovornosti i kazne, uništavajući kuće čitavih obitelji osumnjičenih terorista? Nije riječ o okrutnom i arbitrarnom tretmanu Palestinaca na okupiranim područjima nego o tome da su oni svedeni na status *homo sacera*, objekte disciplinskih mjera i/ili čak humanitarne pomoći, ali nisu punopravni građani. A ono što su postigli oni koji su odbili sudjelovati u borbama jest rekonceptualizacija Palestinaca iz *homo sacera* u "susjeda": oni tretiraju Palestince ne kao "jednake punopravne građane", nego kao susjede u strogom judeo-kršćanskom smislu. I u tome leži težak etički test za suvremeni Izrael: "Voli svoga susjeda" znači "Voli Palestinca" ili ne znači uopće ništa.

Odbijanje, uvelike omalovažavano od strane vodećih medija, jest autentičan etički čin. Upravo u tome, u takvim postupcima, kako bi rekao Pavao, efektivno nema više Židova ni Palestinaca, punopravnih članova državnog sustava i *homines sacri*. Čovjek bi u ovom slučaju morao biti otvoreno platonski: ovaj "Ne!" označava čudesni trenutak u kojemu se vječna Pravda trenutno pojavljuje u sferi empirijske stvarnosti. Svijest o takvim trenucima najbolji je protuotrov iskušenjima antisemitizma koji su tako često uočljivi među kritičarima izraelske politike. ☒

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

* Tekst je objavljen u *London Review of Books*, 23. svibnja 2002.; oprema teksta redakcijska

sa ili vrednota što ih zastupaju razne akterke i akteri civilnog društva. Ništa u njoj ne implicira da bi ti interesi ili vrednote imali biti "napredni", "liberalni" itd.

u svojevrsnom sukobu interesa kada je riječ o obrazovanju njegovih mladih državljana za demokraciju i aktivno odgovorno državljanstvo. Nevladin "sistem" počeo je

i iskustvima koja potječu iz zemalja iz kojih i sami edukatori. Posljedica je bila to da su u očima mnogih aktivistkinja i aktivista masovni društveni, politički i vojni sukobi koji su obuhvaćali čitava društva bili svedeni na odrednice interpersonalnih odnosa ili odnosa u malim skupinama, odnosno lokalnim zajednicama. Metode i tehnike prenesene iz "normalnih" društava rezultirale su posvemašnjim nedostatkom političkog obrazovanja, koje je s obzirom na tradicionalnu apolitičnost prijeko potrebno. Ono o čemu se radi jest jednostavno pitanje: odakle akteri i akterke civilnog društva (jer tu se ne može biti tek "članom") crpe probleme na kojima rade? Kako postaju svjesne pitanja koja im je rješavati? Iz konfrontiranja s poteškoćama koje ih okružuju kao članove i članice društva i države, iz neposredno-iskustvenih ili istraživačkih saznanja, ili tako dođe netko izvana i "nauči" ih koji su to problemi i metode, ili čak šutke pođe od već odabranih – ali izvan društvene sredine o kojoj se radi.

Državlansko obrazovanje – čemu?

Društvena odgovornost između državljanstva i međunarodne pomoći

*Izlaganje na konferenciji *Globalization and the Politics of Inclusion: Civic Literacy and Civic Education*, Interuniverzitetski centar, Dubrovnik od 1. do 10. svibnja 2002.

Srđan Dvornik

Govoreći izvan bilo kakva obrazovnog sistema, kako bi trebao izgledati "konačan proizvod" državljanškog obrazovanja? Pretpostavljamo da su to aktivne i odgovorne državljanke i državljanji. Promotrimo li o čemu se u tom odgovornom državljanstvu radi, prvo pitanje na koje nailazimo odnosi se na sam pojam državljanke/državljanina. Poimamo li je prvenstveno kao članicu države ili kao članicu društva? U liberalnoj tradiciji, društvo je sfera privatnih poslova – ekonomskih ili intimnih – u kojoj ljudi slobodno zadovoljavaju svoje potrebe, dok je nužna skrb za opći okvir delegirana državi. Višestoljetno iskustvo, međutim, pokazuje da to delegiranje nije dostatno zajamčeno samo periodičnim provjerama povjerenja na izborima. Zahtjev da politička tijela budu otvorena uvidu javnosti isto je tako star kao i moderna demokracija. Kako se pak povećavaju gustoća i kompleksnost nužnih regulacija u društvu, zajedno s rastućim upletanjem države u društvo, aktivne i angažirane skupine članica i članova društva shvaćaju da na to treba uzvratiti. U tome je porijeklo tzv. novih socijalnih pokreta, pa i samo značenje pojma civilnog društva u suvremenom smislu: neprestano upletanje državljanke i državljanina u poslove raznih vlasti i javnih ustanova.

Civilno društvo dakle nije tek "dio" društvene strukture. Ono je u svojoj srži stanovit stav, aktivno odnošenje spram društvenih pitanja, zasnovano na više ili manje informiranoj volji da se nešto učini u vezi s vlastitom zajednicom ili društvom.

Solidarnost na djelu

Civilno društvo je, s obzirom na to da više nije ograničeno na prostor privatnih poslova, zaštićeno od upletanja države, te nakon iskustava "novih socijalnih pokreta" u etabliranim demokratskim porecima od kasnih šezdesetih do osamdesetih godina, kao i iskustava demokratskih "revolucija" koje su oborile komunističke režime, poprimilo novo značenje, koje zahvaća pojavu da državljanji i državljanke ponovno preuzimaju dijelove društvenih funkcija koje bijahu delegirane političkim organizacijama i institucijama, ili su ih ove bile uzurpirale. Ovakvo razumijevanje pojma civilnog društva ima dvije važne implikacije:

Prvo, djelovanje ljudi aktivno uključenih u civilno društvo može sezati s onu stranu zastupanja raznih njihovih posebnih interesa, te se sljedstveno ne može uvijek svoditi na njihove partikularne društveno-ekonomske pozicije. Drugim riječima, takvo djelovanje podrazumijeva snažan voljni faktor. Upravo je to razlog što je pojam civilnog društva igrao tako istaknutu ulogu u rušenju komunističkih režima, koji su, paradoksalno, izgledali poput revolucija bez revolucionarne klase. To, međutim, može voditi u autoreferentnost, o kojoj se upravo i radi u mojem pristupu primjeru Hrvatske. Drugo, "definicija" koju sam ovdje ponudio ne kaže nam ništa o sadržaju ili orijentaciji intere-

Upravo suprotno, nedavno smo imali prilike vidjeti primjere ekstremno šovinističkog desničarskog pokreta koji je zagovarao autoritarnost "odozdo" u Hrvatskoj. Ovakvo ili onakvo, jedno je jasno: državljanjski stav podrazumijeva angažman koji seže s onu stranu privatnih i partikularnih interesa, on je potencijalno davanje nečega ni za što, bez uzvrata, i uključuje stanovitu mjeru solidarnosti među ljudima. Ovisno o tome što je osnova te solidarnosti, možemo imati inicijative u lokalnoj zajednici, ksenofobičan šovinistički nacionalizam, globalnu solidarnost protiv kapitalne globalizacije s čitavim čovječanstvom...

Manjak pretpostavki za tranziciju

Unatoč ovom volunutarističkom pristupu, fenomen tako razumljenog civilnog društva ipak ima i neke društvene i kulturne pretpostavke:

Vrijedilo bi razmotriti i analizirati zbog čega gotovo uopće nije razvijeno i provedeno obrazovanje o tome kako društvene probleme "prevesti" u politička pitanja i zastupati ih kroz različite oblike političkoga djelovanja i konfrontiranja

Prva je jaka "srednja klasa", kolikogod taj termin bio nejasan; neka bude dovoljno reći da on obuhvaća sve one članice i članove društva koji raspolažu dostatnim iznosima diskrecionog novca i slobodnog vremena da bi dio toga mogli posvetiti dobrovoljnom radu, ali nemaju direktan pristup centrima moći ili poseban utjecaj na nosioce moći. Drugo, to je politička kultura participacije: osjećaj odgovornosti među državljanima i državljanima za posljedice političkih odluka i mjera što ih provode političke i javne institucije, zajedno sa spremnošću da se angažiraju u nadzoru, kontroli, ispravljanju (kako putem konstruktivnih inicijativa, tako i putem pritisaka) te suodređivanju političkih mjera i postupaka vlasti. S ovog stajališta je očito da nijedna od tih pretpostavki nije bila ispunjena kada se urušio komunistički režim i započeo proces za koji još vjerujemo da predstavlja prijelaz u demokraciju. Umjesto diskrecionog novca i slobodnog vremena imamo potrebu za obavljanjem dodatnih poslova samo da bi se sastavio kraj s krajem, ako uopće imaš sreće naći posao. Umjesto participativne političke kulture, ljudske solidarnosti i angažiranosti – mješavina apolitične apatije i nacionalističkoga kolektivizma. Upravo tu u igru ulazi državljanjsko obrazovanje – u rasponu između zahtijeva demokratske tranzicije i manjka pretpostavki za nju. Na toj sceni nalazimo dvije grupe institucija: službeni državni obrazovni sistem i mreže nevladinih organizacija. Premda se potonje ne može zvati sistemom, i unatoč mnogim svojim nesistematskim značajkama, one su igrale značajnu ulogu u državljanjskom obrazovanju u postkomunističkim zemljama.

Izbjegavanje političke konfrontacije

Državni obrazovni sistem, kao ni privatne institucije koje rade po istim programima, nisu predmet ovog izlaganja. Treba ipak zapaziti da on ima dva bitna ugrađena nedostatka, koja ne može prevladati ni najbolja zamisliva metoda državljanškog obrazovanja: (a) Značajan element autoritarnosti teško se može ukloniti iz same biti sistema školovanja. (b) Najviši kontrolor tog sistema – država – nalazi se

doslovce kao učenje u praksi: Nevladine organizacije pojavile su se uglavnom kao reakcija na ratnu krizu i na posljedice nacionalističkog autoritarizma. Boreći se s neposrednim posljedicama (izbjeglice i raseljeni; sve veća etnička netolerancija, koja je dovela do posvemašnje diskriminacije te, posljedično, do etničkog "čišćenja" itd.; naglo pogoršanje ravnopravnosti spolova), implicitno su se zalagale za osnovne vrijednosti slobode, demokracije, nenasilja, tolerancije, solidarnosti, a nastojale su igrati i konstruktivno-kritičku ulogu u izgradnji vladavine prava u zemlji. Međutim, rijetko su se izričito suprotstavljali dominantnom nacionalističkom političkom diskursu (pri čemu treba napraviti nekoliko iznimki, kao što su neke organizacije za ljudska prava). Štoviše, često se namjerno izbjegavalo političku konfrontaciju. S obzirom na implicitnu suprotnost između osnovnih vrednota tih

građanskih grupa i organizacija s jedne, te ideoloških zasada nacionalističkog režima koji je uživao podršku široke većine s druge, građanske organizacije nisu uspjele razviti široku bazu volontera; umjesto toga, egzistirale su uglavnom kao egzotični otoci u društvu, čiji je sam opstanak ovisio o potpori međunarodnih donatora. Građanska strana međunarodne pomoći razvoju demokracije je značajan, ali rijetko kritički ispitivan aspekt globalizacije.

Nekritički uvoz "know-howa"

Po strani od neizbježnog utjecaja agende međunarodnih organizacija (NVO-a ne manje od fondacija), valja istaknuti da je međunarodna potpora, koja nije stizala samo u novcu nego i u obuci i obrazovanju, imala i politički i kulturni utjecaj. Sadržaj obuke i obrazovanja protezao se od tehničkog *know-howa* (vođenje organizacije, upravljanje projektima, pribavljanje financijske potpore itd.) do svojevrsne akulturacije. Znanje nikad nije puko tehničko, vrijednosno neutralno i indiferentno spram društvenih obrazaca. Premda građansko-kulturni utjecaji teško da su provedeni namjerno, kao manipulacija, bili su zasigurno prisutni putem selekcije predmeta djelovanja i načina pristupa. Vrijedilo bi razmotriti i analizirati zbog čega gotovo uopće nije razvijeno i provedeno obrazovanje o tome kako društvene probleme "prevesti" u politička pitanja i zastupati ih kroz različite oblike političkog djelovanja i konfrontiranja ("Public advocacy", na kojem se povremeno radilo i koje je trebalo ispuniti to mjesto, nema to značenje, ne samo zbog toga što mu u domaćem nvo-ovskom žargonu nije nađen valjan leksički ekvivalent, nego još više zbog toga što je uveden modularno, iz društveno-političkog konteksta u kojemu su koliko-toliko na djelu pretpostavke demokracije i vladavine prava), dok su dominirale teme poput nenasilnog komuniciranja, "razrješavanja" sukoba (kasnije preimenovano u preobrazbu, upravljanje itd.), posredovanje, inicijative u zajednici itd. Čak i kad je javno zastupanje stavova stavljeno u žarište, ono je postavljeno bilo tehnički, u formi "know-howa" neutralnoga prema sadržaju, ili u vezi s pitanjima

Politička vlast kontra društva

Bitan problem takva utjecaja ne leži toliko u samim obrascima stavova i djelovanja, koliko u činjenici da je on nevidljivo potkopao smisao društvene odgovornosti koji je ležao u osnovi ranih razvojnih faza ovdašnjeg civilnog društva.

Tako nakanjena demokratska tranzicija nailazi na dvije prepreke: Povrh odsutnosti društvene skupine zainteresirane i dovoljno snažne da donese demokraciju ("revolucija" bez "revolucionarne klase") i nedostatka političkog duha i volje među običnim građankama i građanima koji bi mogli prevladati ili nadomjestiti to odsustvo, sposobnost političkog djelovanja nevladinih organizacija – pretpostavljenog vrha sante državljanškog aktivizma – prilično je slaba. Čemu ovoliko naglašavanje političkoga? Zbog toga što ključni problem demokratske tranzicije, barem u zemljama poput Hrvatske, nije tek u korištenju ili činjenju demokratskih prava, odnosno u puštanju demokratskih institucija u rad, već u stvaranju i uspostavljanju institucija demokracije i vladavine prava, i to institucija ne samo u pravnom i politologijskom, nego i sociologijskom smislu, koji uključuje i djelovanje društvenih akterki i aktera, njihove odnose, svijest, interese i volju. Ono što imamo kao politički sistem nije država u modernom smislu, tj. sistem zakonodavstva, političkog odlučivanja, sudstva i upravljanja zasnovan na jednakosti pred zakonom i neutralan prema posebnim društvenim i ekonomskim interesima, nego struktura u kojoj su stanoviti posebni interesi i politička moć nerazmršivo povezani, što je istodobno prikriveno mitskim nacionalno-državnim totalitetom, ili bolje (gore), gdje je držanje političke vlasti uspostavljeno kao poseban interes suprotstavljen cijelom društvu. Predsjednik Republike i njegovi pomoćnici bili su u položaju da vode privredu, nameću "duhovnu obnovu" čitavom društvu, čak i da odlučuju o imenima nogometnih timova ili o sastavu nacionalne reprezentacije.

Primarna zadaća – politička reforma

Što je još gore, takva struktura je legitima: uživala je prešutnu i izričitu podršku većine stanovništva, zahvaljujući duboko ukorijenjenoj nacionalističkoj ideologiji koja je uzdigla državu u visine posvećene vrednote po sebi. U istom smislu, čak i kad je shvaćeno da su vlastodržci sebični i koruptni, to nije djelovalo na onaj stav prema državi. Rezultat je da promjena na vlasti nakon posljednjih izbora nije za sobom povukla ikakvu ozbiljnu političku reformu. Štoviše, upravo su državljanjske inicijative morale ustati u obranu najosnovnijih institucija vladavine prava. Prema tome, svaki odgovoran odnos prema bilo kojem društvenom problemu mora uključivati i zadaću da se promijeni ne samo konkretna politika nego i same institucije koje bi trebale odlučivati, ali i prevladavajući politički i društveni stavovi. ■

skupovi

Rodno raz/odijevanje nacionalnih tijela

Nakon izvanredne analize/dekonstrukcije alegorije nacije kao glumice, vjerojatno bi se i Slaven Letica nelagodno zamislio nad svojim vještijim diskursom

Uz poslijediplomski seminar *Gender and Nation, Tradition and Transition* održan u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku, od 20. do 25. svibnja 2002.

Valerija Barada

U istinu su rijetke konferencije na kojima organizatori/ce jednostavno priznaju da mrze samu kongresnu formu, ali da je ova netom završena jedna od najboljih na kojoj su bili/e i predavali/e, a da su se pritom izvrsno osjećali/e i surađivali/e sa sudionicima/ama. Zaista su još i rjeđe konferencije na kojima *pozivaju* u takve izjave, s obzirom na to da i sami mislite isto. Tijekom završne usmene evaluacije, organizatorice i sudionice/ce su naglašavali vlastitu iznenađenost: očekivali su jednu od tipičnih znanstveno hijerarhiziranih konferencija na kojima moraju oprezno i nepopustljivo braniti svoje teze. Ipak, susreli su se s izvrsnim polaznicima/cama, pozitivnom atmosferom učenja, živahnim diskusijama te iscrpnim razmjenama različitih pristupa i znanja. U čemu je bila tajna? Prvi su ključ izvanredne predavačice okupljene oko široke i aktualne teme koja svakako predstavlja drugi ključ uspjeha konferencije.

Tko, što?

Poslijediplomski seminar *Gender and Nation, Tradition and Transition* održan je u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku od 20. do 25. svibnja ove godine. Organizatori su bili Centar za ženske studije (Željka Jelavić, Biljana Kašić) i Institut za etnologiju i folkloristiku (Renata Jambrešić Kirin, Lada Čale Feldman) iz Zagreba, uz suorganizatorsku podršku Centra za ženske studije iz Beograda (Daša Duhaček) i Odsjeka za ženske i rodne studije sa Sveučilišta Rutgers iz SAD-a (Joanna Regulska, Mary Gossy). Petodnevni je program bio organiziran tematski, tako da je svaki seminarski dan funkcionirao kao zasebna podcjelina: *Stvaranje i rastvaranje nacije u svakodnevnom životu*; *Rat i mir kao orodjene* (ili možda bolje *orodnjene*) *konstrukcije*; *Feminističko istraživanje prostora: vlastita soba, soba za svakoga ili svako tijelo*; *Orodjenje kulturne tranzicije*; *Etnicitet, odgovornost i civilno društvo*. No, početno je predavanje održala Nira Yuval-Davis s londonskog Greenwich Universityja, koja je (ponovno) upoznala polaznike/ce sa svojom knjigom naslova *Gender and Nation*. Ovim je izlaganjem postavila osnovne smjernice cijeloga seminara koje ću pokušati pronaći u svakoj od spomenutih seminarskih podcjelina. Koliko se poveznica roda, nacije, tradicije i tranzicije provukla kroz održana predavanja?

Na kojoj granici?

Nira Yuval-Davis je naznačila osnovni način identifikacije žena i nacije, odnosno granica nacije. Koristeći se brojnim primjerima kurdskih žena, izraelskih žena, palestinskih žena ili aboridžinskih žena, predavačica naznačuje da bi umjesto identifikacije možda trebalo reći *izjednačavanje* žena s nacijom i određivanje njezinih granica kroz tijela žena. Jednu od potvrda

pronalazi u činjenici da se žene *miješanih brakova* smatraju izdajicama. Odnos tradicije i žena dodiruje kroz već pomodno pitanje multikulturalnosti. Autorica ga

rafskom tranzicijom kroz koju prolazi istraživana zajednica. Danas se četverodnevni festival Patum sve više pretvara u raspojasanu erotiziranu i alkoholiziranu

Mary Gossy, Irena Blažinčić, Samira Kawash, Lada Čale Feldman

Valisala Kumari, Lada Čale Feldman

propituje i kritizira, navodeći da se žene simboliziraju kao nositeljice tradicije, a da multikulturalizam paradoksalno reproducira etničke i nacionalne granice. Muškarci dobivaju prostor odmaka i devijacije od vladajućeg zapadnjačkog modela, dok se žene postkolonijalnog svijeta prisiljava vratiti *pravoj* kulturi i tradiciji. Simbolički su vraćene u prošlost, jer postojeći oblici modernizacije predstavljaju kolonizatorski princip. Poveznica tranzicije ostala je za kraj. Kao sudionica seminara, pronašla sam je u samom zaključku izlaganja: Yuval-Davis tvrdi da žene utjelovljuju granice i razgraničenja, ali utjelovljuju i mogućnost da se te granice povežu.

Na čijem tijelu?

Sljedeće se izlaganje odnosilo na stvaranje nacije u svakodnevnom životu iz naslova podcjelina. Naime, Dorothy Noyes (Ohio State University) je na primjeru kostimiranog festivala Patum, koji se na Tijelovo (!) održava u katalonskom gradiću, pokazala kako se manifestiraju socijalno tijelo i identitet zajednice. Semiotički kompleksna tradicija tog festivala od šezdesetih godina 20. stoljeća osim muškaraca radničke klase, počinje obuhvaćati i ostale članove zajednice. Izlagačica pojedine ritualne elemente festivala povezuje s identitetskom, političkom, socijalnom, ekonomskom i demog-

sh je analizirala izraelsko-palestinski sukob kao borbu za prostor u koji treba smjestiti određena jednonacionalna tijela. Izrael toliko reducira prostor Palestincima/kama, da čak i ženska tijela izlaze iz svog rodnog identiteta i pod silnim pritiskom implodiraju tako da bombaški napadaju izraelski prostor. Mary Gossy je u jednoj od najboljih prezentacija na seminaru, koristeći se tekstom A. Lorde, govorila kako utjelovljeno erotsko može promijeniti moć, odnosno kako u/o/tjelovljeno žensko tijelo može upisati i održati vlastitu razliku. Izlagačica svjesna nelagode oko definiranja razlike kao takve, predlaže vraćanje kanonskim feminističkim tekstovima kao načinu preispitivanja vlastita rada na, s i protiv teorije, otvarajući mogućnost za jednu novu tradiciju pluralnosti i ideologiju erotičnosti.

U kojim izvedbama?

Poveznice seminara Svetlana Slapšak (Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana) i Lada Čale Feldman (Institut za etnologiju i folkloristiku) potražile su u književnosti, odnosno glumi. Prva izlagačica je na primjeru književnika Dragoslava Mihajlovića i Kostasa Tahtsisa pokazala kako je ženski lik omogućio autorima da kritiziraju model muške dominacije. Model balkanske patrijarhalne nacije kao tradicije dopušta i prostor koji je rezerviran samo za žene. One dominiraju u (muškim) vremenima krize, s obzirom na to da vladaju raznim načinima preživljavanja. Lada Čale Feldman ustvrdila je da se nacija koristi (simbolizira i manipulira) tijelima glumica ovisno o dramatici vlastita sociopolitičkog trenutka. Od *mirnodopskog* lika Mire Furlan kao u/o/tjelovljene stvarne glumice, do lika Ene Begović koja u trenutku krize utjelovljuje sudbinu nacije i plače nad njom da bi vrlo uskoro plaho Predsjedniku zaželjela sretan rođendan. Nakon izvanredne analize/dekonstrukcije alegorije nacije kao glumice, vjerojatno bi se i Slaven Letica nelagodno zamislio nad svojim vještijim diskursom.

Na čiju odgovornost?

Na završetku seminara nametnulo se pitanje odgovornosti i civilnoga društva. Daša Duhaček iz beogradskog Centra za ženske studije raspravljala je o odnosu nacije i roda. Nacija kroz državu definira i koristi rod, ali i rod odlučuje hoće li prihvatiti ili odbaciti zadanu poziciju. Premda je ovaj odnos na izgled dihotomičan, usložnjava se uvođenjem pitanja kolektivne odgovornosti. Ispravno inzistirajući na odgovornosti, feministkinje u Srbiji definiraju vlastiti politički subjektivitet te djeluju kao građanke tako prepoznate i prihvaćene nacionalne države. U svom je izlaganju Jasminka Babić-Avdispahić (Sveučilište u Sarajevu) posegnula za sličnim argumentom. Govoreći o konstitucionalnom patriotizmu otvorila je mogućnost za kolektivnu odgovornost. Preuzimajući je, pripadnici/e nacionalne države postaju građanima/kama. Diskusija koju su otvorile ove teze tematski je logično zaokružila seminar koji se, dakle, bavio pitanjem roda, nacije, tradicije i tranzicije.

S kakvim posljedicama?

Poslijediplomski seminar *Gender and Nation, Tradition and Transition* bio je jednostavno odličan. Kroz rodnost temu seminara i unutar raznorodnih izlaganja pokušala sam pronaći različita tumačenja i pristupe izučavanju roda i nacije. Nadam se da sam prenijela barem djelić predavačke zanimljivosti. Za kraj ne mogu odoljeti po(d)učnoj anegdoti za hrvatsku stručnu sveučilišnu javnost. Švedski profesor, balkanolog, opravdao je sudjelovanje na seminaru primjedbom i prigovorom svoje studentice da je seksist koji nema rodnu perspektivu u proučavanju Balkana. Potvrdio je da optužba za seksizam *ipak* ne stoji, ali da zaista nema rodnu perspektivu. U Dubrovnik je došao učiti, a kako je sam istaknuo, doista je puno i naučio. ☑

Nacija kroz državu definira i koristi rod, ali i rod odlučuje hoće li prihvatiti ili odbaciti zadanu poziciju. Premda je ovaj odnos na izgled dihotomičan, usložnjava se uvođenjem pitanja kolektivne odgovornosti

zabavu. Erotski, a možda i rodni, element je svakako izostao iz sljedećeg istraživanog događaja. Naime, Maja Brkljačić s Central European Universityja iz Budimpešte, teorijski iščitava Titov pogreb. Njegovu je tijelo predstavljalo jugoslavensku državu, naciju, odnosno njeno socijalno tijelo. U trenutku Titove smrti, kontinuitet zajednice koju je predstavljao nije se mogao održati, pa se u ritualu pogreba pokušalo nadomjestiti podudaranje, kako izlagačica navodi, sljedećih tijela: *body natural* i *body politic*. Na neposredniju se prošlost osvrnula Reana Senjković (Institut za etnologiju i folkloristiku) koja se bavila medijskim predstavljanjem hrvatskih vojnika u ratu 1991.-1995. Od izgleda ratnih rock 'n' roll romantika do izgleda profesionalnih američkih marinaca, hrvatski su vojnici vizualno obilježili «sazrijevanje» nacije. Ove su predavačice izlagale u podcjelini *Rat i mir kao orodnjene konstrukcije*.

U kakvom medijskom prostoru?

Prostor za feministički istraživanje predavačice sa Sveučilišta Rutgers. Elizabeth Spohr je govorila o ponovnom, mukotrpnom, aktivističkom otvaranju ženskog centra na spomenutom sveučilištu, a Valisala Kumari je opisivala prostor žena u suvremenom indijskom filmu te mogućnosti koje se nude za filmsko promoviranje novih vrijednosti za žene u indijskoj nepreglednoj naciji i državi. Samira Kawa-

samo u novinama), suhog i kišnog (koje bi trebalo predstavljati ono što mi nazivamo zimom i što se događa u vrijeme našeg lje-

ta), a tko su ljudi među kojima djeluje nama nije najlakše shvatiti. Mnoga od potpitanja teška su, čini mi se, i njemu – od imena plemena do njihove brojnosti, staništa (o nomadima da se i ne govori)... Najteži je svakako po-

kušaj u kratkom razgovoru za novine prenijeti makar iskricu onog što se u misionarski život nataloži kroz godine iskustva i često se nikad ne formulira riječima nego samo ostaje rezultat: uspješan kontakt s onima koji su

– Postoje i to na više razina. Jedni od njih pripadaju odnosima različitih plemena, a drugi odnosima plemena i onih koji dolaze izvana zbog nekog ekonomskog interesa. Svi ti koji dolaze iz ekonomskih razloga uništavaju Amazonu, i to je problem Perua, Brazila i svih zemalja kroz koje ta velika i bogata rijeka prolazi.

Kako se došljaci odnose prema domorocima? Koji su sve načini da se osvoji indijanski prostor?

– Ima svega, od potkupljivanja do protjerivanja, terorizma i samog istrebljivanja. To su pojedinačni slučajevi, a najveće zlo je dolazak druge civilizacije koja donosi poneko dobro šireći zauzvrat sva zla novog svijeta: droge, prostituciju, bolesti koje oni ne poznaju, na koje nisu otporni i nisu pripremljeni, zbog čega je i velika smrtnost. Kulturni skok s jedne razine na drugu koja se u tom susretu događa je takav da mu je teško sagledati posljedice.

Ljudska prava u temelju svih komunikacija

S druge strane, promocija ljudskih vrijednosti koja se pokušava unijeti među te ljude angažirana je na njihovu obrazovanju, zdravstvu i svemu onom što država ne može ili neće – Crkva uskače. Država radi zdravstvene stanice u nekim selima, ali to Indijancima često malo znači jer nemaju novac kojim bi platili usluge u takvim ustanovama. Nedostatak novca zbog neimaštine je samo jedan oblik te nemoći, drugi je to što novac kao institucija u njihovoj kulturi ne postoji, nemaju ga i ne poznaju ga. Upravo sad boravim i radim u području u kojem ljudi ne znaju što je vrijednost novca i što bi s monetom i kad bi je imali, koliko vrijedi.

Možete li mi opisati Vaše uobičajene poslove ili dane?

– U tom novom misijskom području proveo sam dvije godine na rijeci, a to znači da smo uz rijeku živjeli, rijekom putovali, obilazili sela uz rijeku. Inače, rijeka je važna komunikacija i mnoga sela su samo na taj način dostupna. U Peru su inače problem komunikacije, a na misijskim područjima često jedva da ih ima.

Radite li istodobno s jednim ili više plemena?

– Na tom području bilo je šest plemena, ali se uglavnom radilo s dva: Shipibo i Ashaninka. Fra Gerard je proveo više od petnaest godina živeći u Shipibo plemenu, dakle samo s Indijancima, naučio je njihov jezik i kad je u te prostore stigao terorizam biskup ga je, da bi ga zaštitio od tih problema, povukao u drugu župu bližu civilizaciji, dostupniju komunikacijama (to ponajprije znači zrakoplovu jer sve druge komunikacije su oskudne) i rijeci. Tada su drugi misionari nastavili odlaziti u indijanska sela na duža putovanja, koja traju po mjesec dana nekoliko puta godišnje kad se ide od sela do sela i obavi se ono što mora: katehetizacija, krštenja itd. To ovisi i od misionarske i od evangelizirane grupe koje se tim prigodama sastaju. Kad idu pomagati i profesori onda je puno lakše raditi, a kad ide samo jedna osoba puno je teže jer su onda svi poslovi na njoj.

Nakon što sam dvije godine proveo s fra Gerardom na tim putovanjima rijekom, premješten

Fra Tomica Hruška, misionar

Učenje komunikacije s različitim

Vijesti se među njima zaista brzo šire, iako bih teško mogao reći kako to rade

Grozdana Cvitan

Misije su uvijek poticajni prostor mašte i puno više tegoban put u vjeri misionara i domorodaca među kojima misije niču. Dok jedni rastu u vlastitoj vjeri, drugi svladavaju njezinu abecedu, često se teško ili rastajući sa svojim starim bogovima, duhovima, silama i običajima koji ta vjerovanja slijede. Što znači biti misionar među plemenima Amazone, možda donekle govori i činjenica da u dubinama amazonskih prašuma još živi oko 200 plemena koji su sačuvali svoj oblik života i s kojima vlasti zemalja u poriječju Amazone teško nalaze zajednički jezik. Ljudi koji su naučili da im stranci uzimaju i uništavaju zemlju onakvu kakvu oni poznaju i žele za svoj život nisu više dobrodušni prema došljacima kao što su bili u vrijeme velikih osvajanja.

Domoroci su danas ponajprije oprezni i pokušavaju svladati abecedu borbe za vlastiti prostor. Ponekad sve završi krvavim scenama – jer nitko nije želio izravno, u pojedinim slučajevima, odgovoriti na pitanje: tko ima pravo prisvojiti, a onda i prodati zemlju koja mu ne pripada. Siromašne države slijede logiku ekonomskih diktata, Indijanci vlastita stoljetna suradničkog odnosa s prirodom radi preživljavanja. Iako zasad malo zemalja u svijetu postavlja pitanja odnosa na način na koji je postavljen, a onda i riješen u Australiji, gdje su Maori izborili pravo na naknadu zbog zemlje koja im je oduzeta, mnogi već danas trebaju o tom pitanju razmišljati. Možda je za početak moguće prestati s daljnjim nanošenjem nepravdi onima koji se još, prema mjerilima kolonizatora europske provenijencije, smatraju nedovoljno civiliziranima i uljuđenima da bi ih se pitalo bilo što, pa i o pravu na njihovu stopu zemlje.

Dobrovoljna zamjena svjetova

Sva ta pitanja dodiruju se i na poslu kakav je misionarski, a u dijelu Amazone koji pripada Peru (Peru se dijeli na tri dijela: obalu, Kordiljere – Ande i peruansku Amazoniju) i jedan je naš franjevac. To je fra Tomislav Hruška, rodom iz Požege, pripadnik zagrebačke franjevačke provincije, koji ovom prigodom svjedoči o dodirima svjetova prema vlastitu izboru misionara i brata svetog Franje. Klimu je promijenio utoliko što je otišao u prostore dvaju godišnjih razdoblja (jer kako reče jedan drugi misionar: *Godišnja doba postoje*

Fra Tomica Hruška, Peruanska Amazonija, Misijska postaja Atalaya

Mogu doći i sam u selo, bez najave, ali to je kao da dolazim sa zidom – put bez velike šanse. Da bih imao uspjeha, sa mnom mora ići i glas o meni kao osobi u koju oni mogu imati povjerenje

bili razlog misionarstva.

– Kad sam 1998. došao ideja je bila pomoći u misionarskom radu i djelovanju našeg franjevca iz hrvatske franjevačke misije Svetog Ćirila i Metoda, fra Gerarda Ćardina. On je već dvadeset i sedam godina u Peru i kao kruna svega, tj. cijeloga njegova djelovanja, došlo je imenovanje za biskupa jedne peruanske biskupije, odnosno vikarijata. Dakle, ideja mojih poglavara bila je da pomognem i ja sam dvije godine proveo s fra Gerardom u misiji, upoznao područje, misijsko djelovanje – misijska postaja nalazi se u peruanskoj Amazoni.

Kako se pripremate za odlazak na takvu postaju?

– Svaki dolazak u misiju bilo gdje u svijetu dobrovoljna je stvar i nitko na to ne može nekog drugog prisiljavati. Dakle, potrebno je imati taj poziv u sebi, a misijski poziv je jedan od onih koje franjevački red danas obavlja. Misije su i trajno zanimljive zato što su uvijek na onim područjima gdje kršćanstvo još nije dovoljno ukorijenjeno. Zato postoje projekti kao što su projekt Afrika, projekt Rusija itd., to su projekti za sva područja gdje bi milost vjere trebala biti donesena.

Kad jednom izaberete misionarski put birate li i prostor?

– Većina braće ostaje u sklopu provincije na pastoralnom radu, drugi odlaze u inozemstvo, a treći su u misijama. Što se tiče misija u Južnoj Americi, do prije nekoliko godina jedan naš fratar je bio u Venezueli, jedan je u Nikaragvi, a trojica smo u Peru, tj. dvojica u misijama i jedan u Limi, jer se nakon dugog boravka u misijskim postajama razbolio. Ipak, on nam je veliki oslonac, potpora, zaleđe.

Lica uvezenih zala

Svi naši poslovi i projekti vezani su za njegove savjete i sugestije telefonom, e-mailom i kako je već moguće... Osim toga, on skuplja pomoć jer dobro zna što je misijama i vjernicima potrebno i dalje radeći koliko može.

I što je ono što vama u misijama najviše treba?

– Ima različitih projekata. Evangelizacija je sama po sebi osnovni i najvažniji cilj, ali ne mora uvijek biti i prvi dio posla. Program koji je napravio vikarijat, dakle biskup sa svim misionarima na određenom području, na nekoliko je razina. Prva razina je promicanje prava čovjeka, tj. očovječenje cijelog područja, tj. tih plemena, oslobađanje od gotovo ropskih odnosa koje su imali s kolonima koji su došli iz Europe ili dolaze s peruanske obale. U najnovije vrijeme to su i velike strane, multinacionalne tvrtke (drvosječe i eksploatori šuma, početkom 20. st. oni koji su iskorištavali kaučuk) koje žele iskorištavati naftu, plin, drvo...

Postoje li odnosi i pojave koje mi u Europi ipak teško možemo zamisliti?

sam prije godinu dana na drugu misijsku postaju gdje sam sâm. To je područje visoravni u planinama, gdje mogu doći samo zrakoplovom, a između sela komuniciram pješice ili na konju. Tek je prošle godine počelo probijanje ceste za cijelo to područje. S obzirom na teritorij s kojim se povezuje, to je zanemarivo. Većina privrede je na obali, trećina stanovništva u Limi, i iz te perspektive Amazona je vrlo daleko.

Koliko dugo možemo trajati takav Vaš boravak izvan bilo kojega gradskog područja u prostoru bez struje i komunikacija?

– Osobno sam bio najduže pet mjeseci odjednom na takvom mjestu s mogućnošću komunikacije putem radio-stanice. Tu su misiju franjevci osnovali 1938. godine – doveli su u šumu nekoliko obitelji s Anda, napravili im kuće, sagradili crkvu i osnovali misiju koja je i danas postaja bez struje, infrastrukture itd.

Dolaze li drugi misionari u ta područja? Kako znate da je neko pleme prihvatilo vaš vjerski nauk?

– Drugi ne dolaze, a o tome kako i koliko prihvaćaju vjeru govore oni sami. Iako nema ni televizije ni telefona, vijesti se šire vrlo brzo i uvijek se zna tko je što rekao. Vijesti se među njima zaista brzo šire, iako bih teško mogao reći kako to rade. Ali po posljedicama znam da je tako.

S kojim plemenom radite sada?

– Posljednju godinu nisam napravio puno što se tiče Indijanaca, ili mogu reći da nisam ništa napravio. To je vrlo komplicirano područje koje karakteriziraju napeti odnosi između Indijanaca, kao domaćeg stanovništva, i kolonizatora, došljaka. S obzirom na to da je između njih izbilo sukob, kao bijelac nisam osoba njihova povjerenja i prema meni su bili suzdržani. Tek na kraju ove prve godine osjećam da sam stekao njihovo povjerenje. Stjecanje povjerenja težak je put koji ima određena pravila i traje dugo. Uobičajeno je da najprije treba razgovarati s njihovim šefovima, vođama. Oni imaju svoju indijansku organizaciju i uz suglasnost organizacije doći ću do svih sela, ali taj put traje. Mogu doći i sam u selo, bez najave, ali to je kao da dolazim sa zidom – put bez velike šanse. Da bih imao uspjeha, sa mnim mora ići i glas o meni kao osobi u koju oni mogu imati povjerenje.

Može li odlazak u selo biti i poguban?

– Mislim da ne. Nema straha. Možda prve godine kad sam se osobno navikavao na drukčiji život, hranu, opasnosti, životinje itd., ali to je prošlo i sad se jednostavno živi. O tome više ne mislim.

Kad njihovi šefovi daju odobrenje, što Vi radite?

– Oni daju nešto što bih nazvao obavijest, koja otprilike kaže da u Antenu (tako se zove moja sadašnja misijska postaja) ima brat laik gdje se oni mogu obratiti za lijek ili neku drugu pomoć, a pomognu i oni meni. Pomogli su mi očistiti teren i podignuti jednu malu kućicu.

Roblje našeg vremena

Problem misionara je u tome što dolaskom na neko područje susreće probleme iz prošlosti s kojima jednostavno mora živjeti i na njima nastaviti svoj rad.

Glavni šef kojem sam se morao obratiti za rad među njima dugo me ignorirao. Bio je nezadovoljan načinom na koji je u prošlosti komad zemlje na kojoj je misija dodijeljen Crkvi, a on je to smatrao svojom zemljom. Osim toga, njima je teško u susretu s bijelcima ne misliti odmah na kolone, a ja kao fratar bijelac imam malo prostora za dokazivanje da sam nešto sasvim drugo. Njima su ljudi bijele kože uvijek donosili probleme o kojima se malo zna i koji su zaista teški. Npr. uz rijeku Ucayali bila je ha-

pravu priču koju smatrate značkovitom u Vašem poslu misionara u Amazoniji?

– Na Novu godinu 2000. bio sam u staroj misiji u Atalayi. Oko šest sati ujutro 1. siječnja probudilo me kucanje. Pred vratima je stajala Indijanka s bijelim zavezljajem na rukama. Ušla je u misiju i sjela. Njihov običaj je da ne pričaju puno i kako imaju vremena treba biti strpljiv, pričekati da oni progovore. Njihovo poimanje vremena (iako su prihvatili naš kalendar) je po kišnom i suhom razdoblju (mi bi rekli go-

svoju bol i svoje mrtvo dijete. Bio je to moj prvi susret s čovjekom na kraju jednog i početku drugog tisućljeća. Ni danas nisam siguran da sam shvatio puninu poruke koju bi iz tog susreta trebalo iščitati.

Kakav je njihov odnos prema smrti? Sjećaju li se mrtvih?

– Kult mrtvih vezan je uz strah od mrtvih i priče koje nastaju iz tog straha. Sela koja su udaljenija od plovnih rijeka (plovne rijeke znače veću blizinu civilizacije, blizinu trgovina, informacije itd.) žive svoje stare

je sad produžen na pedeset do šezdeset godina.

Teško mi je objasniti dvojako-st situacije u kojoj su oni (bili) žrtve. S jedne strane kao da je postojao program vlasti da ih se istrijebi, eliminiira iz prostora, a s druge je napravljena cijela mreža zdravstvenih stanica koje skrbe za zdravlje, u kojima se pokušava educirati stanovništvo, postoje programi za planiranje obitelji, cijepjenje za bolesti koje ugrožavaju život od razdoblja dojenčadi nadalje... Ipak, sve se nekako mijenja, pa i na njihovu dobrobit.

Možete li reći da su oni danas ravnopravni građani zemlje u kojoj žive? Postoji li ravnopravnost sirotinje?

– (odgovor nakon duge pauze) Prema peruanskom ustavu ravnopravnost postoji. U praksi je ostao odnos u kojem su već sami Indijanci izabrali, iz duge navike, status građana drugog reda. Prepoznajete to po oborenim pogledu, njihovu čekanju da uvijek ti prvi nešto kažeš... Zato i jesu najvažniji poslovi u misiji oni koji se odnose na humanizaciju, prosvjetiteljstvo, zdravstvenu zaštitu, a paralelno ili tek zatim evangelizacija.

Je li Indijancima u Amazoniji omogućeno školovanje?

– Bivši režim je uspio napraviti nešto na tom planu. I u najudaljenijim selima postoji kakav-takav oblik škole, ali je problem u tome što to školstvo ne može dobro funkcionirati. Školska godina traje onoliko koliko dopuštaju ili diktiraju različite prilike: sigurnost područja na kojem se škola nalazi, redovitost odnosno neredovitost plaća prosvjetnom osoblju ili udaljenost od škole, mogu školsku godinu skratiti na dva, tri mjeseca. Te škole umnogome ovise o učitelju koji u njima radi.

Postoje li nomadi?

– Postoje još skupine (nisu čak ni plemena nego skupine) koje su nomadi, dolaze u kontakt s drugim Indijancima, plemenima, bijelcima, misionarima, ali o tome hoće li se i kad će se susresti – odlučuju oni. Ti su susreti prilagođeni njihovoj razini. Njihov je život primarno određen kao potraga za hranom i zato se i kontakti s njima uglavnom ograničavaju na hranjenje. Nakon toga oni se, uglavnom, povlače.

Jeste li zadovoljni poslom koji ste izabrali u životu? Kakav je za Vas Peru?

– Poslom sam vrlo zadovoljan. Ponekad me uhvati nostalgija i briga za one koji su daleko, ali tako je svima.

Ovdje sam došao slobodno. Od djetinjstva sam čitao puno o povijesti i kulturi Perua i sanjao da ću jednom upoznati ovu zemlju. Oduševljen sam time što mi se san ispunio. Prihvatio sam Peru takav kakav je čak i u onim stvarima za koje ne mislim da su dobre i za koje smatram da ih treba mijenjati. Tamnija i tužnija strana Perua, glad i sirotinja – prizori koji ipak nisu dostupni brojnim peruanskim turistima, stvarnost su s kojom treba naučiti živjeti. Često su i loše vlade te zemlje, koje uglavnom rade za vlastite interese, uzrok teškog života njezinih građana. To najviše boli i to treba mijenjati. Da biste negdje živjeli, prihvatite sve s nadom da će se stvari mijenjati nabolje i da cijeli taj posao nije uzaludan. ☑

Mlada obitelj, pripadnici plemena Ashaninka, peruanska Amazonija, rijeka Ucayali, snimio: fra Tomica Hruška

Dugo se zaboravljalo na najbitniju stvar: inkulturaciju. A to znači da mi ne možemo doći ovdje, nametnuti svoje viđenje svijeta, svoju kulturu i običaje

cijenda s plantažom. Vlasnici plantaže imali su snage upadati u indijanska sela, hvatati njihovu djecu i odgajati ih kao robove za rad na plantaži. Takvih primjera je više i oni su oprezni.

U novije vrijeme bijelci su oni koji vode poslove s drogom (to se carstvo širi iz Kolumbije), a došla je i vjera koja ih također mijenja i donekle uništava. Naime, prvi misionari radili su sasvim drukčije od današnjih, željeli su što prije obaviti pokrštavanje nakon dolaska na neko područje. Dugo se zaboravljalo na najbitniju stvar: inkulturaciju. A to znači da mi ne možemo doći ovdje, nametnuti svoje viđenje svijeta, svoju kulturu i običaje. Ono što je njihovo dobro, u što spadaju mnoge dobre i izvrsne navike, treba svakako sačuvati i pomoći im u tom očuvanju, a ono što nije dobro treba im objasniti i rastumačiti zašto bi bilo bolje da prihvate nešto drugo, u čemu se taj boljitak sastoji. To je možda suviše apstraktno rečeno, jer na terenu to izgleda sasvim drukčije.

Možete li mi ispričati jednu

Pripadnik plemena Shipibo u lovu na majmuna, rijeka Ucayali, snimio: fra Tomica Hruška

dišnjim dobima), po daljini od jednog do drugog sela itd. Takav je i njihov način komunikacije, poseban.

Da bi netko pozdravio i počeo razgovarati treba nekoliko minuta. Čekao sam da progovori. Objasnila mi je da se vraća iz bolnice, a mene moli novac jer mora platiti prijevoz preko rijeke do svog sela i par svijeća. Osim toga, tu je noć u bolnici umrlo njezino dijete i ono je u zavezljaju na njezinim rukama.

Cijela ta situacija više je od te činjenice. Ona je meni prvog dana Nove godine 2000. donijela

navike, neopterećeni drukčijim viđenjima. Navika je da u brak ulaze vrlo rano, već od dvanaest, trinaest godina, i čini mi se da iskorištavaju cijeli reproduktivni ciklus tijela. Uglavnom su monogamni, ali postoje i slučajevi bigamije, pa i višeženstva.

Deklarativno: ravnopravnost postoji

Stalna je i snažna briga za život, odnosno za produženje vrste. Mnogo se umiralo, pa iako se dobna granica u novije vrijeme pomakla, ostale su navike da rano ulaze u brak. Životni vijek im

Sigurnije mjesto

Ivica Prtenjača

***

Led je na svemu. Samo užareno srce pada kroz oblake, kroz neboderske šupljine u donju osamu. Prozirno je, a ništa ne vidim. Govorim da je led na svemu što hoće dodirivati moje srce, na tvojim rukama, koje, napokon, stoje tako nezaigrane. Pad u donju osamu. U mjesto na kojem leži zvijezda pod morem. Ti ustaješ i prelaziš opreko sobe, kaplje krv sa sekunda koje prolaze, koje se zabijaju u ograđeni dio mojih usnica na mjesto izgovaranja smrti, na mjestu u koje se ugravaju silikoni za posljednji veliki felacio koji si ti nazvala "samo felacio", samo jutro ratoborno i slano, prije toga si me zavezala za krevet i šaptala. Piši, piši. Piši mi jer odlazim. U snu su neki ljudi nosili bijele najlonske vrećice pune živih zmija. Zmije su pjevale jednoglasno i mogle stajati uspravno, između njih šibao je vjetar. To je na kraju zvuk moga plača., to je slika moga tijela. Povlačim se zajedno s vodom, zajedno s oblacima, mada mjesto mog nestanka ne osigurava nikakvo sjećanje, ništa. Ako srce izdrži to može biti samo ova rečenica, ali ona, kao ni jučerašnje disanje, nema više svog vremena. ☒

***

Srušen sam, sad me vuku kroz zelenu šumu do pile, Bit ću jednoga dana stol sa kojeg ćeš jesti, kadar u kojem ćeš se bezazleno umivati, jer, kažem ti, uskoro nećeš moći pronaći suze. To me ovako bespomoćnog ipak ohrabruje. Blato je na mojim bedrima, krv na laktima, pokidano lišće, tužna zastava. Krv curi sporo, ja se ne opirem, srce udara ritam popodnevnog bilješke, usputnog pogleda, moj život više o tome ne ovisi. Lijepi promatrači, vrtinja stropova sa žaruljom koja isijava zlatnu šutnju. Ipak, ti u daljini mašeš, i šaka se skuplja, upisuje me u signal, u jednoličan bip. Ta šaka će sa mene dizati hranu, ta šaka će na meni držati vodu i puštati da u plavoj vazni na meni vene cvijeće. Kraj zlatnog revolvera. Sa dva zlatna metka. ☒

***

Kad u snu bacam bombu na zgradu ambasade ljubavi osmijehujem se i lijevom rukom trgam malene gaćice, sad ću ti napokon odgristi glavu. Kad dakle bacam tu bombu, bacam je desnom rukom, onom koja sad u praznoj sobi otire suzu koju je maločas napisala. I kao što smo nekad gledali vodu, pretrčavali ledenu bilježnicu, kao što smo nekad ubijali tuljane, tom istom mekoćom sad ćemo baciti bombu i gledati kako leti u maleni prozor. Jer zgrada ambasade ljubavi ima malene prozore, puškarnice, i strah me je da ćemo promašiti, da ništa nećemo uspjeti uništiti. I da će san biti prekratak da čujemo prasak, i nas kako tužno slavimo. Jer samo to možda još možemo podnijeti. Ili ništa. Trčimo za svojim rukama, za životom koji je već prošao. U onom trenutku kad smo krenuli baciti bombu na zgradu ambasade ljubavi. ☒

***

Držim se svoje nevidljivosti. Tako zahvaćam prostor u koji mi je nemoguće otputovati na drugi način. Svoje sam želje ostavio u slici, u imenu, sad sam nevidljiv, to su koraci koji ne remete snijeg. Više nego išta teško mi je u to povjerovati. Modrice našeg trodnevnog susreta mijenjaju boju. Tako se, izgleda mijenja i život. Sustižu me kitovi na kraju valova, pijesak mi ulazi u oči, pjevaju ribari, kupači se tapšu po ramenima. Vrijeme, rekordi, ganutljive slike stvarnosti. S glavom u akvariju gledam na štopericu. To je za sad manje od minute. Nakon što mi se stoljećima prividaju tvoje oči, čekam da dođeš, da me povučesh za kosu, da udahnem. To je za sad manje od minute. Taj ću, kad ti kažem, osjećaj razmazati na cijeli svoj život, kad ti kažem, držim se svoje nevidljivosti, samo je tako moguće živjeti ☒

***

Još jučer je plavi krevet bio Perzija. Nježno čvoranje tijela, jedna izletnica hrani nas grožđem, najsitnijim, najslađim bobicama. Pod jezikom izmišljamo nove, sve novije oblake, te mrlje od usana, s tijela očistit ćemo opet samo usnama. Šapat ulazi u tetive, napinje ih i od te struje svijetli noć, jutro će pak preskočiti brončanog konja, smrznutog dolje na parkiralištu. Još jučer je plavi krevet bio Perzija. Sad odlučujemo tko će koga umotati u plahtu i gurnuti niz solju nagriženu dasku. U valove. I tko će ostati da spusti zastavu sam i sam umre od skorbuta. Svejedno je to. Perje gori na suncu. Vjetar donosi oblak prašine i čuje se samo tvoj glas. Ti spuštaš zastavu i umireš od skorbuta. To je sad jasno. ☒

***

U meni žive maleni boksači. Maleni, polomljenih nosova, kojima ruke u teškim rukavicama padaju na uske bokove, u meni oni žive. Poslije, na izlasku iz svlačionice, iz stražnjih džepova vade plastične češljeve i svu kosu povlače natrag, na zatiljak, među slova i strah. Pričaju kako su bili u meni.

Ja tada prisluškujem, krajnji voajer, moje se ime ne izgovara, napinjem kožu, preko slane kaplje, preko mora i suze, osluškujem sve. Putujem zajedno s drugim raspuklinama u slijepu čekaonice, među tračnice, u visoku travu, u bivše. I vodim tebe sa sobom, zamotan u mrak, mjesec u mrežici puštamo da gori, mijenjamo krv za fotokopije, fotokopije za prolasku, prolasku za tuđe stihove, dogodi se i zaborav, dogodi se kupanje u mlijeku i svejedno. Bit ćeš mi ljubavnik, eto to ti govorim. I kretanje ću ti obući u mahovinu. I po tebi tražiti sjever, urediti proljetni grob, dok je još sunce, u sumrak, i dok maleni boksači malaksaju, ja im odnosim krv, u nebo, u gornje bunare, taj mokri nokaut. ☒

***

Prošla je godina dana od naše nesreće. I dok pijemo čaj, na balkonu i šutimo, ja uporno gledam u šav na tvojoj nozi. Šav od gležnja do kuka, i kako se po njemu kotrljaju riječi koje ne uspijevam izgovoriti. Vožili smo se po sjevernim predjelima naših očiju i otklizali na ledu. Vrućina motora koji je izletio iz lima za trenutak je otopila i zaprljala snijeg u koji je pala. A onda se sve stisnulo, sve se smrznulo i riječi su postale radio valovi koji putuju svemirom, na sigurnoj udaljenosti od naše ljubavi. Jedino tako uspijevamo reći da je sve u redu. Često te pogledavam ali ti ne uzvraćaš, znam da još uvijek letiš, i misliš kako smo se, prije nesreće samo rastuživali, toliko je bio lijep taj život. Sad samo stojimo. Svijet se vozi oko nas brzinom koju možemo odrediti sami, ako poželimo. Ako ne, puštamo ga da stoji. Da ništa ne želi. Kao što niti mi ništa ne želimo. Osim da sve prsne, pa da se po tim šavovima popnemo u stalni razgovor, na neko sigurnije mjesto. ☒

***

Svoje srce držim u noći kao kocku čokolade na krvavom dlanu. Ali dlan se zagrijava i krv napokon obitava u elipsi, kruži, dotiče planete koje sam sanjao. Sam sam. Moram li ti to jasnije reći. Prolazak kraj lokvice u kojoj je netko slomio noćni neboder, miris iz pekare, studenti, jeftino vino po džepovima i smijeh. Na granici grča, nešto što pristaje na mene u ovom trenutku mogu nazvati svojim životom. I mogu to reći tri puta da bi mi se učinilo ozbiljnije, da se čujem kako odjekujem dok padam niz plavu padinu, i kako se pokušavam srediti unutar mišića koje posjedujem, u tom jakom tijelu koje se otapa, na krvavom dlanu. Još jednom, još jednom prođi kroz mladu paučinu, odvezi krug po mojoj zjenici, ali tiho. Uspavaj me. A onda mi odrubi glavu.

Što činim? Lovim rubove sjena u rečenicama, kraj najljepše mrlje na pločniku, tvog profila, dočekujem taksi, iz njega jutro izvlači bivše, kao šarene marame, u strašnoj količini. Uredan sam, to je već stanje koje nešto obećava. To već samo po sebi uzbuđuje! Ili je toliko jasno da više ništa ne mogu izdržati, da slušam tu slučajnu stanicu na radiju, da sjedim na skaju koji škripi i da sviće. Sanjam samo lijepe snove, kako se zapalio telefon i kako se nekakva ploča u njemu odvojila, taktičnost smrti, smrad plastike koja gori, dok pogledavam na sat. Deset minuta za bilo kakvu odluku, ali to je ionako previše, ne odlučujem ništa, odvozi me čovjek koji će potom na pecanje, on ostaje u ovom, ja se tek trebam izvući. Udaljenost od točke za koju se držim osigurava veću kružnicu, dublji, mekaniji krug. Ako se mogu prisjetiti neke od lekcija, ipak nije tako. Puštam mišiće da trepere, da sve drhti, taj grad miriše po boksačkoj gumi u ustima, to je to pomislim. Ostajem zauvijek u prvoj rundi, u najnovijim rukavicama, još blag, dok još izgleda da je moglo biti ljubavi. ☒

***

Jutro navučem tvoju crnu majicu, skinem je, uđem u tvoju jaknu, malo se vrtim pred tobom, skinem je i kažem idi sad, i ti ideš. Što ostaje na koži, okrenutoj prema unutra, izvratnoj u prošlo, zadisano, i mrtvo kao medvjedić od pliša na konopcu za sušenje? Nisi me nikad vidio kako još stojim iza vrata i čekam da tvoji koraci na stubištu napokon zamuknu, da se za tobom zatvori zamučeno staklo, kako se pridržavam, i kako je plodno to ništa s kojim ostajem na okupu.

Dugačko pismo, tu veliku sobu, isprepadani krevet i jedan češalj stalno razmještam. Žena sam i sklona kalendarima, danima koji mekšaju oštrice, koji će me usporiti, posjesti kraj prozora u tvoj dolazak, u tiho jutro koje se, čudom, zatamnjuje. I tijelo tada skuplja sve taloge ljubavi, gleda u onaj češalj, pa u ruku koja ga prinosi, to može biti samo igra, samo igra, ali nije. ☒

***

Jesti samo jabuke, jabuke cijelu nedjelju, sanjati se, odlaziti u kišu, u istočno. Vlakom u ponoć i petnaest, zašiven u hladnu neonku, nešto je jako živo u svemu tome. I što s tim vlakom koji se valja kroz ravno, kroz tamno, s redom žutih svjetala u daljini, što s ugrizom jabuke koji nije početak rata, koji to neće ni biti, što sa svježinom koju ti donosim? Kako će ona u niski naoblaku, do tvoga stana kad se već raspala, na početku putovanja, zajedno sa mnom, dok se vrpolji, dok odlučuje, preneražena ljepotom, uvijek ljepotom.

Ako se samo malo pomaknem, poletjet ću, ako otvorim, na trenutak oči, u njih će upasti čitav zlovoljni ponoćni vlak, i neću moći dalje, u kišu, u istočno. Hoću ti reći da žmirim dok putujem, ni čovjek, ni oko, malo suhoga na usni, tako osjećam kasno proljeće, malo smrada od kočnica, tako ne osjećam ništa. ☒

***

Često razgovaramo o tome kako bismo to trebali prestati činiti, prestati razgovarati. Noć nas odlijeva u ledene kocke, u anonimno se topimo, nekad, netko će nas otpiti, kako i treba, uostalom. I potežemo najgore snove, ja onaj o zmijama, ti o smrti djeteta, šutimo, sišli smo na zemlju i sad palimo svoja krila i padobrane. Brišemo znakove, s trbuha lagano kamenje, u plahti su zvijezde i nemoguće, moje udaljeno tijelo u izdahnutom nikad, pa promjena vremena, nešto ponovno nađeno i blago jutro, zagrlj me, pusti me.

San je pjega, govorim ti, zalutali smo. ☒

Ivica Prtenjača rođen je u Rijeci 1969. Objavio: *Pisanje oslobođa*, 1999. Meandar, Zagreb; *Yves*, 2001. Meandar, Zagreb. ☒

Leonardo da Vinci

Michelangelo

Andy Warhol

David Bowie

Marcel Proust

Emily Dickinson

Oscar Wilde

Greta Garbo

Carravaggio

Virginia Woolf

Paul Verlaine

Arthur Rimbaud

Lord Byron

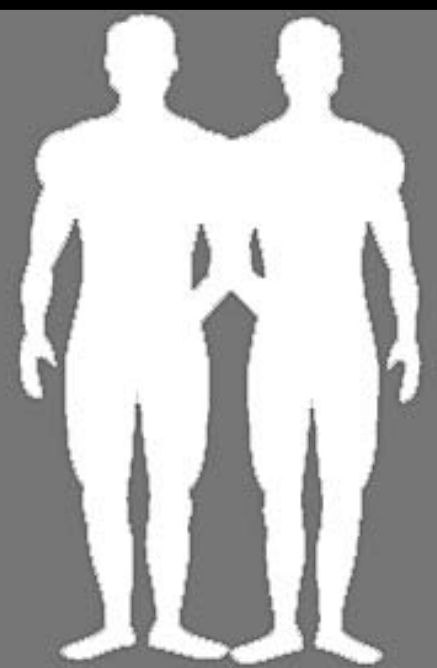
P.I. Čajkovski

Emily Dickinson

i ...

JA

Aktivizam i GLBTT zajednica

Rastvaranje šutnje

Internet generacija i online aktivizam

Internet otvara i sve veće mogućnosti kreativnog izražavanja, ili bar virtualnog prostora u kojem se gej populacija može slobodno okupljati i družiti

Hrvoje Fuček

Danas govorimo o Internet generaciji ili online generaciji. Od samog početka internetizacije Hrvatske započeli su samoinicijativno s radom pojedinci ili manje grupe entuzijasta, kreirajući web stranice namijenjene gej populaciji. Internet je, s obzirom na odnos društva prema seksualnim manjinama, zahvalan medij. Dovoljno je diskretan, a, s tehnološkim razvojem, otvara i sve veće mogućnosti kreativnog izražavanja, ili bar virtualnog prostora u kojem se gej populacija može slobodno okupljati i družiti.

U samim počecima nije se radilo o nekom programiranom gej aktivizmu. Bila je riječ naprosto o potrebi za sadržajima koje samo društvo svojom politikom šutnje gej populaciji nije osiguravalo. Ono to ne čini niti danas, no zato se gej populacija, prateći sve veće prihvaćanje homoseksualnosti u drugim sredinama, sve teže miri sa stavom "o tome se ne govori".

S druge strane, Internet postaje sve zakrčeniji informacijama, tako da se često postavlja i pitanje njihove pouzdanosti. Tu je i problem socijalne kontrole nad samim sadržajima, koji variraju od korisnih informacija, umjetničkih radova pa sve do pornografskih materijala, ili su naprosto krcati reklamama. Portali predstavljaju "inovaciju" u smislu virtualnog mjesta koje organizirano prikuplja, producira i ažurira sadržaje. Tako na jednom mjestu možete pronaći sve informacije vezane uz područje koje vas interesira. Portali su danas sve više interaktivni u smislu da i posjetitelji sudjeluju u kreiranju dijela sadržaja te imaju mogućnost međusobnog komuniciranja. **Z**

* Iz dossiera – kronike aktivizma, koji u cijelosti možete naći na portalu www.gay.hr

Pripremili Željko Mrkšić i
Trpimir Matasović

Što određuje šutnju?

Ove je godine, možda prvi put, teško govoriti o šutnji GLBTT zajednice u Hrvatskoj

Damir Hršak
Željko Mrkšić
Ratko Špiranec

Govoriti o *gay & lesbian* aktivizmu, pokretu ili kulturi u Hrvatskoj proteklih desetljeća, čini se pretenzionim pokušajem. Navikli smo, naime, na odgovor: "Pa to ne postoji!" Članak o Hrvatskoj u *International Encyclopedia of Sexuality* navodi sintagmu "absorbed by science" kao jednostavan i direktan opis. Danas, zahvaljujući novim inicijativama, nastojimo afirmirati pojmove aktivizma i zajednice GLBTT populacije u Hrvatskoj, i pitamo se: "Što određuje tu, tako često spominjanu, šutnju? Zar se doista ništa nije događalo?"

Šezdesete su upamćene kao godine seksualne revolucije, buđenja civilnih inicijativa i pokreta, studentskih nemira. Na "trulom zapadu" žestoko se kritizirao kapitalizam i državne institucije, pozivalo na pacifizam, nenasilje i ljubav. Rođen je i *gay & lesbian movement* koji je u potpunosti prešućen u našoj sredini. Hrvatska, kao dio bivše komunističke Jugoslavije, bila je pak u *drugom stanju* zajedno s osta-

lim bratskim republikama, da bi slavila različitosti općenito, a najmanje one političke naravi. Ništa bolje nisu prolazile ni seksualne manjine.

Tijekom sedamdesetih, kad je u svijetu pokret homoseksualaca i lezbijki postajao sve prepoznatljiviji politički faktor, Hrvatska je stidljivo započela govoriti o seksualnim različitostima. Izdvaja se godina 1977., kada je zakonski dekriminaliziran delikt "protuprirodnog bluda" među muškarcima, dok se lezbijske odnose, tradicionalno, nikad nije doživljavalo kao "ozbiljnu" seksualnost niti su bili zakonski posebno sankcionirani.

Situacija se značajnije mijenja s osamdesetima, koje iz današnje perspektive smatramo početkom buđenja. Javlja se prve kulturne manifestacije, nastaju prve organizacije, a neka mjesta otvaraju svoja vrata homoseksualnoj publici – rudiment *scene*, koja u pravom smislu riječi do danas nije zaživjela u našoj sredini. Osamdesete su zapamćene i kao godine u kojima je AIDS postao globalni problem koji nije bilo moguće ignorirati. Otvorena su pitanja *tabuiziranih seksualnosti* i afirmirana je potreba za općom edukacijom o različitim aspektima ljudskog seksualnog ponašanja.

Devedesete obilježava rat za nacionalnu neovisnost, a desno orijentirana vlada dodatno njeguje izgradnju društva na tradiciji i čistom hrvatskom etničkom identitetu. Istodobno, potpomognut međunarodnim aktivizmom i organizacijama,

razvija se nevladin sektor čije se žarište svodi na izravnu zaštitu ljudskih prava, kao što su spašavanje života, medicinska pomoć, medijacija oko deložacija i slično. Prava seksualnih manjina nisu nikad raspravljana niti smatrana prioritetima u okviru tih aktivnosti.

Razdoblje nakon trećesiječanjskih izbora 2000. i promjene vlasti odrazilo se bitno i na samu GLBTT zajednicu. Naredne dvije godine bilježe pregršt novih inicijativa, medijsku pozornost, otvaranje novih okupljališta i nastanak novih udruga.

Ove je godine, možda prvi put, teško govoriti o šutnji GLBTT zajednice u Hrvatskoj. Nakon dugo vremena, homoseksualnost više nije samo skandal, kratka vijest za rubriku "zabava" ili prilika za čudoredno izjvljavanje homofobne okoline. Hrvatska aktivistička (gej-lezbijska) scena jača je no ikad prije, a prema planovima – to je tek početak.

Vratimo li se pitanjima s početka ovog teksta, možemo reći kako su nerazvijena demokracija, ratne godine i nedovoljno organizirane gej-lezbijske grupe dio odgovora na pitanje "što određuje šutnju", dok se za pitanje "zar se ništa nije događalo?" nadamo kako će se sve manje postavljati. Imajući uvid u sve aktivnosti koje se trenutačno kod nas rade, i znajući kako scena označava šire uključivanje same zajednice, nameću se i novi izazovi u radu postojećih udruga i grupa – okretanje samoj GLBTT zajednici. Godina 2002. će se, osim istupima u javnost, zakonskom lobiranjem, kulturnim projektima i istraživanjima, pamtili (vjerujemo) i po animiranju same GLBTT zajednice, jer, doista, biti diskriminiran nije "privatna stvar". **Z**

Kultura razumijevanja

Svatko se može u javnosti odreći svog identiteta, živjeti neki tuđi život, glumatati neku tuđu sreću i, milujući svoje okove, uvjeravati sebe kako je to samo originalan nakit

Damir Hršak

Predstavlja li društveno organiziranje homoseksualnih osoba getoizaciju? Ne! Nimalo. Jednostavan i potpuno jednoznačan odgovor. Strah od getoizacije u ovom je slučaju istovjetan strahu od slobode. Koliko u čovjeku strah od slobode može biti snažan i odbojnost prema njoj intenzivna svjedoči nam još Stari zavjet: "U Egiptu smo imali pune lonce mesa, a ovdje ćemo pomrijeti od gladi" – predbacivali su neki Židovi Mojsiju tek nedugo nakon što ih je, uz očitovanje Božje snage, izveo iz ropstva.

U doba kada se o homoseksualnosti nije javno govorilo i svi su službeno bili heteroseksualni, nitko se o nama nije pitao jesmo li gejevi! I noćni parkovi su nam nesmetano bili na raspolaganju za izživljavanje, a i skin-se i njima slične se manje izazivalo; predbacivat će pobornici teze da nikakva udruženja homoseksualaca nisu potrebna jer to vodi getoizaciji. Sakrij svoju sramotu i štiti o tome. Ropski mentalitet nije utrnuo.

Odgovornost predstavljanja identiteta

Slobodan čovjek, za razliku od životinja, mora se pitati o svojoj sudbini, o svojim sposobnostima, o svom identitetu, a ne samo o svojim nagonima. Slobodan čovjek osjeća i dušom, ne samo tijelom. Neizostavno mora prihvatiti određenu odgovornost i ima kao ljudsko biće obvezu biti dobar i mogućnost biti sretan.

Društveno organizirani homoseksualci preuzimaju odgovornost predstaviti, razvijetliti i produbiti homoseksualni identitet u modernom pluralističkom društvu. To nije getoiziranje već integriranje u društvo! Nijedna osoba koja je egzistencijalno prisiljena skrivati svoju homoseksualnost, s obzirom na to da bi njezino očitovanje urodilo gubitkom društvenih pozicija stečenih vlastitim sposobnostima, nipošto se ne može tretirati kao osoba integrirana u društvo, pa makar bila u tom društvu i ministar ili predsjednik parlamentarne stranke.

Život u lažima najmračniji je oblik getoizacije, jer isključuje svaku nadu u trajniju sreću

Takva je osoba svjesna da joj je cijeli život gusto prepletena mreža laži. Za nemogućnost ostvarenja istinske i cjelovite sreće dovoljno je da to stanje poznaje samo ona, a ne nužno da to prepoznaje i javnost. Život u lažima najmračniji je oblik getoizacije, jer isključuje svaku nadu u trajniju sreću.

Društvena emancipacija

Cilj je društvene organiziranosti homoseksualaca donijeti nadu, a u konačnici i oslobođenje. Cilj je omogućiti prosječnom homoseksualcu da kvalitetno upozna i slobodno živi svoj identitet, te tako, gradeći vlastitu dobrobit, pridonosi općem dobru društva. Želimo manje namrštenih cinika koji zlobno preziru svijet i ljude, a nikada ne pojašnjavaju zašto, i više nasmiješenih entuzijasta koji će društvo činiti raznolikijim i kreativnijim. Želimo da se homoseksualni tinejdžeri ne ubijaju, doslovno ili preneseno, nego da se

skladno razvijaju u odrasle osobe poput njihovih heteroseksualnih vršnjaka. Želimo da se homoseksualni starci ne osjećaju promašeno i bezvrijedno, već osmišljeno i realizirano poput njihovih heteroseksualnih vršnjaka.

Svaki društveno angažirani homoseksualac preuzima određene rizike osobne izloženosti fašistoidnim ispadima, javnim ili tajnim, dijela populacije koji ne želi prihvatiti jednakost ljudi pred Bogom, bližnjima i zakonom. Zauzvrat ima osobnu zadovoljstinu u smanjenju straha i boli te uljepšavanju života niza nepoznatih mu ljudi kojima će se kao posljedica njegovog javnog djelovanja barem donekle olakšati životne okolnosti.

U tom procesu društvene emancipacije homoseksualaca od egzotičnih izopačenih čudaka, koji ponekad znaju biti i zabavni, ali time ne prestaju biti čudaci, do ravnopravnih građana u civilnom društvu, u pravilu, dobiva se podrška od strane heteroseksualnih humanista kojima je cilj kraj svake, pa tako i homofobične diskriminacije.

Slobodni i sretni

Svaki homoseksualac ima pravo odbacivati potrebu društvenog organiziranja u borbi za ljudska prava gejeva i lezbijki, pa čak i prezirati one koji to čine. Svatko se može u javnosti odreći svog identiteta, živjeti neki tuđi život, glumatati neku tuđu sreću i, milujući svoje okove, uvjeravati sebe kako je to samo originalan nakit. No, nitko nema pravo zastrašivati i obmanjivati unutar gej populacije kako je slobodno izražavanje identiteta opasno i pogubno, kao da vodi u getoizaciju i izolaciju od "normalnih".

"Bolje da me mrze zbog onog što jesam, no da me vole zbog onog što nisam" – rekao je francuski nobelovac Andre Gide. Najčešće se ipak događa da će vas ljudi zavoljeti zbog onoga što zaista jeste. Iskrenost i otvorenost u mnogih izaziva simpatije, a podosta homofobnih reakcija, posebno starijih heteroseksualaca, posljedica su neznanja, a ne zlobe. *Iskorak*, kao udruženje građana, tu je, između ostalog, kako bi strpljivo i tolerantno educirao ljude što homoseksualnost jest, a što nije.

Kao društveno organizirani homoseksualci želimo u hrvatskom društvu pridonijeti promociji kulture razumijevanja, solidarnosti i ljubavi, a ne kulture laži i spletkarenja. Želimo biti slobodni i sretni građani u slobodnom i sretnom društvu. ☑

Rastvaranje šutnje

LGBTT definicije

Lezbijka: žena kojoj je emocionalna i seksualna privlačnost prema ženama primarna

Gej (homoseksualac): muškarac kojem je emocionalna i seksualna privlačnost prema muškarcima primarna (termin gej ponekad se koristi za homoseksualne osobe oba spola)

Biseksualka/ac: osoba koju emocionalno i seksualno privlače oba spola

Transseksualka/ac: osoba koja ima jasnu želju, a obično i namjeru promijeniti spol, osoba koja je napravila prijelaz i tako svakodnevno živi ili osoba koja je fizički modificirala svoje tijelo kako bi promijenila svoju rodnu prezentaciju.

Transrodna osoba: osoba čiji rodni identitet ili rodna prezentacija nije u skladu sa spolno uvriježenim tradicionalnim rodnim ulogama; često se koristi kao sveobuhvatni termin za različite načine iskazivanja rodnih identiteta koji su drukčiji od tradicionalno uvjetovanih uloga. U ovu definiciju spadaju i transseksualne osobe, jer se nalaze na transrodnom spektrumu, kao i primjerice transvestiti. ☑

Utjecaji na toleranciju homoseksualnosti

Ono što je razlikovalo i razlikuje homoseksualnu populaciju od drugih manjina, poput Židova i Muslimana u Europi, jest to što su homoseksualci raspršeni kroz sva društva i sve slojeve društva, te tako ne čine jedinstvenu prepoznatljivu zajednicu

Ivan Bavčević

"Velike duše su uvijek naišle na opoziciju od strane srednjih. Ti osrednji ne mogu razumjeti kada se čovjek ne prepušta besmislenom nasljednim predrasudama, nego pošteno i brabro koristi

svoju inteligenciju... Vjerujem u standardizaciju automobila, ali ne i ljudskih bića."

Albert Einstein

Soklijevanjem sam se upustio u pisanje ovog članka s obzirom na ograničenu veličinu teksta za ovako veliku temu. Naime, ni dosad napisane knjige nisu dovoljne da obuhvate količinu povijesnih podataka koji objašnjavaju utjecaje na društvenu toleranciju ili netoleranciju homoseksualnosti. Stoga ću ukratko pokušati prikazati neka opća razmišljanja priznatih povjesničara koji su stručnjaci za tu temu. Jedan od načina shvaćanja današnjeg stanja društvene tolerancije jeste traženje povijesnih uzroka i tradicija koje su utjecale

na svijest ljudi u prošlosti i danas, ali to uvelike zahtijeva poznavanje specijaliziranih znanstvenih polja poput antropologije, psihologije, sociologije i drugih.

Podržavanje predrasuda

Ako pak obratimo pažnju na razmišljanje "običnih smrtnika" o uzrocima netolerancije, vidjet ćemo da većina ljudi smatra kako je to nastalo u srednjem vijeku. Međutim, većina ljudi čini grešku bezuvjetno poistovjećujući srednji vijek s opresivnošću i netolerancijom. Ako malo bolje proučimo povijest, vidjet ćemo da se većina manjinskih grupa lošije osjećala u doba renesanse nego tijekom srednjeg vijeka, a da ne govorimo kako je 20. stoljeće bilo svjedokom do tada najvećeg antisemitizma i općeg uništenja.

U istim biblijskim knjigama koje osuđuju homoseksualnost osuđuje se i licemjerje po još strožim uvjetima

Ono što je razlikovalo i razlikuje homoseksualnu populaciju od drugih manjina, poput Židova i Muslimana u Europi, jest to što su homoseksualci raspršeni kroz

sva društva i sve slojeve društva, te tako ne čine jedinstvenu prepoznatljivu zajednicu.

Danas mnogi predbacuju Crkvi i vjeri uzrok netolerancije, ali tu se mora objasniti zabuna vjerskih uvjerenja i društvenih predrasuda. Shvaćanje te zabune je temelj razumijevanja uzroka netolerancije, ali to je nemoguće dokle god postoji vjersko uvjerenje koje podržava neku predrasudu. Onog trenutka kada se veza između vjere i predrasude toliko istanji da postane neshvatljivo kako su uopće bile povezane, tada se one mogu razdvojiti i tada se može razumjeti zabuna. Najbolji je primjer to što je danas u Europi opće uvjerenje kako se Židovima mora dopustiti prakticanje njihove vjere, jednako kao što je u prošlosti bilo uvjere-

Opasna (ne)vidljivost

Najmanje što heteroseksualci mogu učiniti jest javna isprika homoseksualcima za boli i uvrede koje su im nanijeli kroz stoljeća

Nataša Lalić

Prije tridesetak godina homoseksualno vladanje je postupno počelo izlaziti iz sjenke tabu tema. Na Svjetskom kongresu psihologa koji se 1973. godine održavao u Montrealu, javno su istupili neki od prisutnih deklarirajući se lezbijkama i homoseksualcima, utemeljivši tada udruženje homoseksualnih psihologa. Njihovi napori ubrzo su urodili velikim promjenama u javnom tretiranju ove teme. Dotad je po klasičnoj psihijatrijskoj klasifikaciji poremećaja (DSM) homoseksualnost bila uvrštavana među mentalne poremećaje. Već iduće, 1974., godine u Americi je Udruženje psihijatarata usvojilo odluku po kojoj se istospolna orijentiranost, tj. homoseksualnost prestala tretirati kao poremećaj, a u javnosti se konačno prestalo etiketirati lezbijke i homoseksualce kao bolesne osobe. Homoseksualnost dakle nije patološka, ona nije svojevrijedni hir ni izbor ekscentričnih osoba.

I danas, tridesetak godina kasnije, stidljivo se probija činjenica o postojanju lezbijkih i homoseksualnih parova i u našem društvu. Pripisuju im se brojne predrasude i neželjeni epiteti, poput onih da su to žene "muškarče" ili muškarci poput "curica" ili "tetki", devijantne osobe, nezrele, rijetke iznimke, egzemplari, neurotične osobe, problematične, osobenjaci, izolirani čudaci i čudakinje, izrod, asocijalni, društveno beskorisni otpad. Zbog navedenog nije neobično što se osobe s istospolnom orijentacijom ne usuđuju to javno izreći, jer to znači javnu i trajnu osudu okoline uz brojne podsmjehe i šale, aluzije, uvrede, šikaniranja uz gubitak društvenog ugleda, a potencijalno i posla. Većina lezbijki i gejeva strpljivo šuti, strepeći iz dana u dan hoće li netko u njihovoj okolini razotkriti njihovu "sramotnu" tajnu. Lezbijka je možda naša susjeda, homoseksualac je možda kolega s posla, netko iz studentske klupe do naše, sportskog društva, sestra ili brat, majka ili otac. Svatko od njih može skrivati neku sličnu tajnu.

Šutnja i ignoriranje

Ipak, oni rijetki i progovaraju. Spoznajući u svom identitetu kao bitnu vlastitu spolnu orijentaciju, koju će većina okarakterizirati kao nepoželjnu, i zalazeći se za jednakopravnost lezbijki i gejeva s heteroseksualcima. Najmanje što heteroseksualci mogu učiniti jest javna isprika homoseksualcima za boli i uvrede koje su im nanijeli kroz stoljeća.

Od političara ćemo najčešće čuti kako još nije vrijeme za inauguriranje ove teme između brojnih problema kojima je bremeno naše društvo. Od nekih političkih stranaka možemo vidjeti da uopće u tome ne prepoznaju političko pitanje, već ga potiskuju u sferu privatnosti. Žaloso je da politika ovdje u pitanju kršenja temeljnih ljudskih prava ne prepoznaje svoj interes kao i brojno potencijalno biračko tijelo. Nije li se na sličan način donedavno šutjelo o obiteljskom nasilju gurajući ga u sferu privatnog?!

Možemo li i do koje mjeri biti neosjetljivi na pitanja koja se npr. ne tiču direktno naše kože? Hladnokrvno smo gledali kako homoseksualci nose ružičaste trokute i okončavaju u masovnim grobnicama konc-logora; po čemu je naša današnja šutnja ili ignoriranje drukčije od onoga nacističkog od prije pedesetak godina?

Nije zato neobično da osobe koje su došle do samospoznaje o svom identitetu nemaju snage i hrabrosti iznijeti to pred okolinu, jer ona ili onaj tko samo jednom učini *coming out* proces, morat će ga učiniti još bezbroj puta gotovo svakog dana u brojnim situacijama.

Trajna prigušenost

Coming out proces je vrlo kompleksan i uključuje najmanje tri faze kroz koje osoba prolazi. U prvoj fazi dolazi do spoznaje o privlačnosti istog spola (najčešće u doba puberteta), ali u ovoj se fazi to najčešće krije od svoje okoline. To je vrlo neugodna i bolna strogo čuvana tajna koju je teško podijeliti s drugima zbog straha od odbačivanja. U idućoj fazi najčešće dolazi do približavanja osobi istog spola, prvih istospolnih iskustava, izlaska na mjesta gdje je moguće susresti osobe sličnih sklonosti kao i prihvaćanja od kruga ljudi s istovjetnim preferencijama. U trećoj fazi, do koje ne dolazi kod svih lezbijki i gejeva, dolazi do javnog objelodanjivanja istospolnih sklonosti krugu

Većina lezbijki i gejeva strpljivo šuti, strepeći iz dana u dan hoće li netko u njihovoj okolini razotkriti njihovu "sramotnu" tajnu

unutar obitelji, prijateljima, a konačno i pred ostalom heteroseksualno orijentiranom okolinom i kolegama s posla. Tek ovim javnim istupom pred okolinom smatra se da na izvjestan način dolazi do afirmacije homoseksualnosti u odnosu na okolinu. Tridesetak posto osoba nikad se ne očituje pred svojom okolinom o istospolnoj usmjerenosti.

Znamo kako je i u kolikoj mjeri važan proces socijalizacije za svaku pojedinu i pojedinca te se logičnim postavlja pitanje kako i u kojoj mjeri omogućujemo socijalizaciju onima koji o svojim sklonostima moraju šutjeti i trajno ih potirati. Postavlja li se ikad pitanje koliko je teško biti trajno prigušen, ne moći progovarati o svom privatnom, tajiti to od kolega s posla, eskivirati zabave, okupljanja i druženja jer su ona redovito upriličena isključivo za heteroseksualce, stidjeti se

javno iskazati emocije i ponašanje prema istospolnom partneru u javnosti, poput banalnog držanja za ruku ili poljupca. Nemati nijedno od prava koja su tako karakteristična za zajednice, primjerice moći legalizirati svoju istospolnu vezu kroz brak, odlučiti se o načinu i mjestu ukopa, moći ostvariti socijalnu zaštitu ili mirovinu po partneru, moći pristupiti umjetnoj oplodnji ako za to postoji želja, ili eventualno usvojiti dijete i brinuti se o njemu.

Zakonska zaštita

Kulturna indoktrinacija je vrlo snažna u društvu – od vršnjačkih grupa, preko škole, medija, obitelji i vjerskih zajednica koje neprestano šalju poruke o homoseksualnosti kao nepoželjnoj, neprihvatljivoj i devijantnoj, za razliku od uobičajene i poželjne heteroseksualnosti. O osobama koje imaju neke od još rjeđih tipova ponašanja, kao što su transvestitizam ili transrodnost gotovo uopće i ne progovaramo, kao da ni ne postoje.

Teško je očekivati da će se javno mnijenje uskoro početi drukčije odnositi prema lezbijkama i gejevima, ali zato bi zakonskim regulama trebalo zaštititi homoseksualnu manjinu, izjednačavajući je u svim pravima kao što su izjednačeni i u svim dužnostima. Nemojmo zaboraviti da su gejevi i lezbijke porezni obveznici koji izravno plaćaju čak i one zastupnike koji su protiv rješenja kojima bi se homoseksualcima omogućila ista prava kao što ih ima heteroseksualna većina, što su, uostalom, temeljna ljudska prava. ☒

nje, pa čak i dužnost, da se Židove treba preobratiti na kršćanstvo. Danas smo toliko odijelili vjersko uvjerenje od predrasude o Židovima da nam jednostavno

nije jasno kako su to dvoje mogli biti spojeni, te s pravom možemo sumnjati u iskrenost srednjovjekovne opresije temeljene na vjerskim uvjerenjima.

Licemjerje

Upravo zato mnogi znanstvenici, poput Johna Boswella, žele ispraviti uvjerenje kako je religijsko vjerovanje, bilo ono kršćansko ili neko drugo, uzrok netolerancije prema homoseksualcima kroz povijest. Iako vjerska uvjerenja mogu uključivati netoleranciju, na kraju se ipak može razlikovati savjesno primjenjivanje religijske etike od korištenja vjerskih zakona kao opravdanja za osobne predrasude i nesnošljivosti. Ako se sveti tekstovi koriste za opravdavanje opresije nad jednom grupom ljudi, dok se u isto vrijeme ne prakticiraju ostali dijelovi istih tekstova, možemo posumnjati kako je nešto drugo, a ne vjera, uzrok opresije. Možemo uzeti jasan primjer Biblije. U istim knjigama koje osuđuju homoseksualnost osuđuje se i licemjerje po još strožim uvjetima, ali to nije navelo zapadno društvo da stvori društvene tabue protiv licemjerja. Ta-

kođer se nije tvrdilo da je licemjerje "neprirodno", licemjere se nije dijelilo u potlačenu manjinu, te se nisu uvodili zakoni koji bi kaznili licemjere kastriranjem ili smrću. Unatoč izričitom osuđivanju licemjerja od strane Isusa i Crkve, niti jedna kršćanska država nije uvela zakone protiv licemjerja. A isto bi se moglo reći i za pohlepne, koji su jednako kao homoseksualci i licemjeri bili na listi onih koji će biti izbačeni iz Kraljevstva nebeskog. Ni njih se nije spaljivalo. Pomalo postaje očito kako je neki drugi čimbenik, izvan vjerskog, bio uzrokom netolerancije prema homoseksualcima.

"Neprirodno"

Dalo bi se tu još govoriti netoleranciji zbog straha od homoseksualaca kao onih koji bi prouzročili nestanak društva zbog nereprodukcije ili kao onih koji su "neprirodni". Objašnjenja mogu postati članak za sebe,

a ja bih se samo osvrnuo na "neprirodnost" homoseksualnog čina zbog, kako kažu neki, nepostojanja sličnih ponašanja kod drugih vrsta. Neki bi ljudi dali protuargument prostrući dokaze o postojanju sličnih ponašanja kod drugih vrsta, a drugi bi pak dali puno logičniji protuargument. Naime, svaka vrsta ima ponašanje i karakteristike koje su svojstvene samo toj vrsti. To što samo kokoš kokodače ne znači da je to neprirodno jer se takvo ponašanje ne javlja kod drugih vrsta. A većina ljudskih ponašanja se smatra jedinstvenima u živućem svijetu bez da ih deklariramo kao neprirodne. Nitko ne zamišlja da društvo prirodno odbacuje pismenost jer je ona nepoznata među drugim životinjama. Vjerujem stoga da trebamo cijeniti toliko bogatstvo ljudskog izražavanja u svoj njegovoj raznolikosti, uključujući i raznolikosti ljudske emocionalnosti i seksualnosti. ☒

Od protesta do festivala

Ono što je jedinstveno kod Stonewalla jest činjenica da je to vjerojatno prvi slučaj kada su gejevi i lezbijke kao grupa vidjeli dalje od ruževa za usne i visokih potpetica i priznali da je riječ o opresiji koja im svima prijete

Željko Mrkšić

Sukob između demonstranata i policije tijekom posljednjeg vikenda u lipnju 1969. obično se navodi kao početak modernog pokreta za prava seksualnih manjina. Jedna od tada uobičajenih policijskih racija završila je incidentom koji je pokrenuo masu i postao povodom građanskim nemirima. Sama pobuna, koja je ubrzo prešla u suvremenu mitologiju, predstavlja događaj koji inspirira gej-lezbijske protestne pokrete širom Amerike i svijeta. Često se navodi i kao prekretnica od gej subkulture prema gej zajednici, pri čemu su osobito značajne vrijednosti otkrivenog zajedništva i solidarnosti marginaliziranih skupina.

Odgovor na opresiju

Stonewall Inn bio je bar za homoseksualce u Christopher Street njujorške četvrti Greenwich Village. Da nije bilo nemira, sve bi ostalo na standardnoj policijskoj proceduri prema mjestima koja su imala poluilegalno poslovanje – jednostavnom scenariju koji uključuje raciju, privođenje *najvidljivijih* gostiju i puštanje vlasnika da radi kao i prije, iako je ukinuta politika zabrane posluživanja homoseksualnih osoba, nije posjedovao dozvolu za točenje alkohola i tako je predstavljao savršenu metu za vlasti.

Te je godine policija započela opći napad na ilegalne klubove širom grada, specijalizirajući se posebno na one u kojima su se okupljale manjine. Na meti su bili afro-američki i hispanski klubovi, a racije su provodene i u gej klubovima kao što su Sewer, Snake Pit, Tele-Star i Checkerboard, koji su zatvoreni neposredno prije Stonewalla. Do trenutka kada je policija stigla do Stonewall Inna klijentela je bila ljuta, frustrirana, i, nimalo nevažno, ponestajalo joj je *životnog* prostora. Sama struktura gostiju varira od izvora do izvora. Gotovo je uvriježeno mišljenje kako je velik dio gostiju danas čuvenog bara Stonewall Inn bio sačinjen od afro-američkih i hispano-američkih transvestita. Međutim, drugi izvori tvrde kako je upravo njih bilo najmanje i tek su rijetki imali pristup mjestu koje je bilo tipično WASP (White Anglo-saxon Protestant) utočište uglavnom homoseksualnoj populaciji studentske dobi koja je, pomirena sa sudbinom, očekivala provesti ostatak života u tihom očaju zatvorena u srednjo-klasni ormar. Nekolicina "obojenih tetaka", "nabildanih lezbača" i ostalih "dvostrukih manjina" pružala je stalnoj klijenteli dodatnu sigurnost pred učestalim racijama, jer je upravo ta nekolicina redovito bivala uhićivana, dajući svima ostalima priliku na vrijeme sakriti svoja lica i pobjeći kroz najbliži izlaz.

Tetke, kao unaprijed označeni dio populacije, redovito su uzvraćale dok su ih privodili maricama, same i nepodržane. Pa ipak, ono što je jedinstveno kod Stonewalla jest činjenica kako je to vjerojatno prvi slučaj kada su gejevi i lezbijke kao grupa vidjeli dalje od ruževa za usne i visokih potpetica i priznali da je riječ o opresiji koja im svima prijete. I dalje je dvojbena broj samih gej-lezbijskih učesnika/ca u nemirima. Velika je vjerojatnost kako većina onih koji su te noći započeli bacati kovanice, a uskoro i pivske boce na polici-

Usprkos pozitivnim pomacima, mnogi ciljevi homoseksualnog pokreta još ni izdaleka nisu postignuti

ju, nije ni bila homoseksualnog usmjerenja. Ulice Greenwich Villagea bile su tada ispunjene mladim ljudima čija su politička usmjerenja cvjetala pod antiratnim pokretom, ljevičarskom ideologijom i uspjesima ženskog i afro-američkog pokreta za ljudska prava. Kao i njihova lezbijska braća i sestre, bili su spremni prepoznati opresiju i odgovoriti na nju.

Rođenje legende

Legenda o Stonewallu rođena je neposredno nakon smrti jedne druge legende. U nedjelju 22. lipnja 1969. Judy Garland nađena je u svom londonskom stanu mrtva od predoziranja tabletama. Starija generacija homoseksualaca idolizirala je Judy, i to ne samo zbog njezina talenta. Ključ identifikacije, kako se često interpretira, bila je njezina životna patnja. Nesretna u ljubavi, niz bračnih slomova te ovisnost o tabletama i alkoholu s jedne strane, te otpornost i sposobnost da uskrsne kad je na dnu s druge strane, davala im je nadu. S Judy su znali kako je, ma koja ih nevolja snašla, moguće naći snage i nastaviti dalje. S njezinom smrću, činilo se da i stari gej način izdržljivosti odlazi u nepovrat.

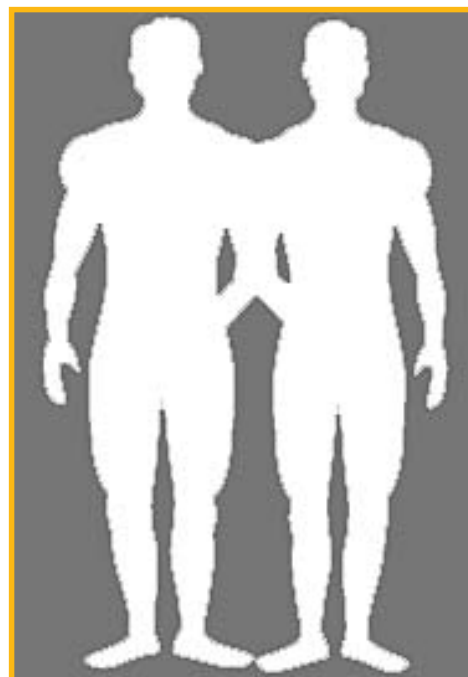
Veliki dio zajednice tuguje za Judy. U petak poslijepodne, 27. lipnja, pokopana je. U subotu ujutro, 28. lipnja, započela je racija u Stonewall Inu. Moto "Izdražat ćemo" pretvara se u "Prevladat ćemo".

Devetero policajaca ulazi u Stonewall Inn nešto iza ponoći 28. lipnja, te uhićuje osoblje zbog točenja alkohola bez dozvole. Gostima je dopušteno da se razidu jedan po jedan. Oni koji su već navikli na slične racije čekaju svoje prijatelje pred barom. "Kampiranje pred vratima" čest je izraz kojim se opisuje ovakva situacija, no ovaj put nije pomogla ni tradicionalna sklonost izvrtanja situacije na smiješno ni glamurozne geste pojedinih gostiju namijenjene nevelikoj publici koja je već bila pred vratima. Čašu je prelila grubost policajaca koji su, uz uhićeno osoblje, u policijski kombi sprovodili i nekoliko gostiju bara – transvestite i jednu *butch* lezbijku. Počelo je s bacanjem kovanica, no ubrzo su prema policiji letjele i pivske boce. Policija je uzmaknula nazad u bar i zabarikadirala se. Ljutnja se širila i uskoro se okupilo nekoliko stotina demonstranata. Započeli su nemiri.

Ukupno je oko 300 do 400 ljudi bilo uključeno u pokušaj zaustavljanja privođenja koji je eruptirao nasilnim protestom. Policija i vlasnik bara, koji su doživljeni kao dio opresivnog sistema u svom poslu, zatvorili su se unutar bara i pozvali pojačanje. Čekajući, gomila je čak pokušala zapaliti bar s policajcima unutra. Napokon, eskadron patrolnih kola je stigao i počeo tjerati gomilu od bara po krivudavim ulicama četvrti. Sljedeće noći nova se gomila okupila ispred bara i protestirala dok ih je policija pokušala rastjerati.

I kad su se dogodili, nisu svi vjerovali da je riječ o pravim nemirima. Mediji su ih prikazivali kao masovnu 45-minutnu uličnu tučnjavu koja je gotovo prerasla u nemire (*New York Times*). Jedino je *The Village Voice*, čiji su uredi bili samo pola bloka udaljeni od mjesta događaja, prenio što se dogodilo, no odlučio se za poluozbiljan ton. Daleke 1969. heteroseksualna većina nije mogla pojmiti gejeve kao revoltirane.

Nakon nekoliko dana, predstavnici udruge *Mattachine Society* i *Daughters of Bilitis* organiziraju prvi ikad održan gradski

Rastvaranje šutnje

"Gay Power" miting na Washington Squareu. Mjesec dana kasnije, 27. srpnja 1969., javno govore Martha Shelley i Marty Robinson, praćeni povorkom koja nosi upaljene svijeće krećući se prema baru. Pojavilo se pet stotina ljudi, uključujući možda gotovo cijelu tadašnju "coming out" populaciju gejeva i lezbijki u New Yorku, kao i osobe koje su im pružale podršku, posebno dio koji je dolazio s političke ljevice.

Druga strana medalje

Tijekom prvih godina nakon nemira razvila se cijela nova generacija organizacija. Mnoge se od njih identificiraju kao

GAY PRIDE 2

"ISKORAK KONTR

GAY PRIDE 2002 ZAGREB

ISKORAK KONTRA PREDRASUDA
29.06.2002.
10:30h ZRINJEVAC

Daleke 1969.
heteroseksualna većina
nije mogla pojmiti gejeve
kao revoltirane

“gay”, misleći pritom ne samo na spolno usmjerenje nego i na radikalno novu bazu za samoidentificiranje, pokazujući smisao za otvoreni politički aktivizam. Mnoge manje grupe pate od neborbenosti ili preborbenosti i konfliktnih ega. No, stare su barijere su srušene. Gej ljudi u drugim dijelovima Sjedinjenih država počeli su izlaziti iz tišine. Kalifornijski gradovi San Francisco i Los Angeles doživljavali su vlastitu gej renesansu. Tijekom ljeta 1970.

grupe u najmanje osam američkih gradova dovoljno su uspješno organizirane da planiraju simultana događanja komemorirajući Stonewall nemire posljednje subote u lipnju. Događanja su varirala od isključivo političkih povorki između tri i pet tisuća ljudi u New Yorku, do parada s pokretnim platformama sa po oko tisuću sudionika u Los Angelesu i San Franciscu.

No, postoji i druga strana medalje. Gej pokret promovira slobodu ljubavi i slo-

bodnu ljubav. Promiskuitet je oduvijek postojao, no nekako ograden zakonskim restrikcijama. Odjednom, gej saune se otvaraju na sve strane, kao i gej porno kina i knjižare. Barovi sa stražnjim sobama za ispunjavanje svakovrsnih fantazija također postaju popularni. Policijske racije su još prakticirane na takvim mjestima, no čini se da rezolutan stav gej zajednice policiju drži na distanci.

I policajci su također pomalo mijenjali svoje stavove, zahvaljujući službenim predstavnicima, zajedničkim sastancima i edukativnim radionicama. Smanjivanju tenzija pridonosili su čak i sportski događaji između gej zajednice i policije. Povrh svega, porast stvarnoga kriminala dao je policiji nešto čime će bolje koristiti svoje vrijeme. Opresivne godine su otišle u nepovrat i njujorčani žele nadoknaditi izgubljeno vrijeme.

Umjereno ili radikalno

Vremena su se promijenila – današnji homoseksualni pokret toliko je raznolik, bogat različitim inicijativama (grupe za podizanje svijesti, SOS telefoni, časopisi, zdravstvena i pravna savjetovišta itd.) da je puno teže odrediti što bi tu bilo umjerenost a što radikalno. Kako se razvijao i mijenjao gej pokret, tako se razvijao i mijenjao *Gay Pride*. U početku je ta manifestacija imala izrazito politički karakter, a mediji su je manje-više ignorirali ili ismijavali. Kako je pokret rastao i dobivao na snazi, *Gay Pride* je sve više poprimao festivalska (mnogi će reći karnevalska) obilježja, a mediji su postajali sve zainteresiraniji za njega. U San Franciscu, u kojem je gej zajednica najsnažnija, i u kojem su vrlo česti politički prosvjedi gejeva i lezbijki, *Pride* je isključivo festival s uličnim manifestacijama, od kojih je šarolika povorka tek dio programa. U Berlinu je 1993. došlo do tolikih nesuglasica između zastupnika političke i festivalske koncepcije da su na kraju bile organizirane dvije različite povorke.

Bez obzira na te razmirice (a rasprava traje i danas), bez obzira slažemo li se više s jednom ili drugom koncepcijom (ili zastupamo neku vrstu »srednjeg puta«), činjenica jest da je manifestacija kao što je *Gay Pride* prijeko potrebna. Jer, usprkos mnogim pozitivnim pomacima, kao što je, primjerice, priznavanje istospolnih brakova i zajednica u nekim zemljama, mnogi ciljevi homoseksualnog pokreta još ni izdaleka nisu postignuti, čak ni u najnaprednijim zemljama poput Nizozemske. ☐

Ponedjeljak, 24. lipnja

11.00 – Press konferencija organizacijskog odbora *Gay Pride 2002 Zagreb* manifestacije net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17
19.00 – *Coming out & Pride*, tematsko druženje net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17
21.00 – Filmska večer: *Before Stonewall*, Robert Rosenberg, SAD (1984) net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17

Utorak, 25. lipnja

19.00 – *FUKOMANIJA – Hommage à Michel Foucault* net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17
21.00 – Filmska večer: *Un chant d'amour*, Jean Genet, Francuska (1950) net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17

Srijeda, 26. lipnja

16.00 – *LGBT prava – ljudska prava*, tematsko druženje – gost Juan-Pablo Ordóñez, povjerenik za ljudska prava UN-a za Hrvatsku net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17
19.00 – Adrienne Rich: *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija*, promocija knjige – izdavač *Lezbijska grupa Kontra*, Zagreb 2002. Knjižnica Bogdana Ogrizovića, Preradovićeva 5
21.00 – Filmska večer: *Aimée & Jaguar*, Max Färberböck, Njemačka (1999) net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17

Četvrtak, 27. lipnja

17.00-21.00 – *Queer seminar* – za polaznike/ce Centra za mirovne studije i druge zainteresirane. (Broj je ograničen na 25 osoba. Prijave na telefon 01/4848720) Centar za mirovne studije, Medulićeva 17/11
21.00 – Filmska večer: *The Adventures of Priscilla, Queen of the Desert*, Stephan Elliott, Australija (1994) net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17
23.00 *Stylish party – Pride!* Klub Aquarius, Jarunska obala BB

Petak, 28. lipnja

19.00 – *Obiteljski zakon*, tematsko druženje net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17
21.00 – Filmska večer: *Beautiful Thing*, Hettie MacDonald, Velika Britanija (1996) net.kulturni klub [mama], Preradovićeva 17

Subota, 29. lipnja

Iskorak Kontra predrasuda, povorka okupljanje u **10.30** – park Zrinjevac povorka kreće u **11.00** – Zrinjevac – Praška – Trg Bana Jelačića – Ilica – Cvjetni trg – Teslina – Zrinjevac
program do 14.00 – obraćanja osoba iz javnog života, aktivista/ica nevladinih organizacija, predstavnika/ca *Iskoraka* i *Kontra*, kraći kulturni program
23.00 – *parties all over the town*, gay friendly večeri u zagrebačkim klubovima

2002 ZAGREB
A PREDRASUDA"

Znanstvena homofobija

Prvi homofobni korak (svjestan ili nesvjestan) učinila je sama znanost, izolirajući ljudsku istospolnu seksualnost i nadjenuvši joj ime homoseksualnost

Gordan Bosanac

Poznata je teza da homoseksualnost kakvu danas poznajemo nije ni postojala prije 19. stoljeća jer je sama riječ tada prvi put izrečena upravo u znanstvenoj literaturi. Prostor i vrijeme u kojem je konstruiran znanstveni pojam homoseksualnosti uvelike će utjecati na čitav niz znanstveno-društvenih odnosa, metoda i praksi prema istospolnoj ljubavi. Homoseksualnost je snažno obilježila znanost i odredila je u smislu svog predmeta istraživanja. Uz skromne i prikri-vene umjetničke izraze i minimalne aktivističke pristupe, društvo je najčešće na ekskluzivan način komuniciralo s homoseksualnošću putem znanosti. A komunikacija je uglavnom bila loša. Postavlja se pitanje koja je to želja-motivacija u čovjeku-znanstveniku bila polaznom točkom u konstruiranju pojma homoseksualnosti. Želja za znanjem? Želja za korekcijom? Ili nešto između.

Homoseksualnost u laboratoriju

Prvi homofobni korak (svjestan ili nesvjestan) učinila je sama

znanost, izolirajući ljudsku istospolnu seksualnost i nadjenuvši joj ime homoseksualnost. Ne treba misliti da strah i mržnja prema homoseksualnosti nije bila prisutna i prije, ali svakako je dobila novi legitimitet. Znanost je tih godina vodila svoju važnu bitku s teološko-crkvenim nasljedima i interpretacijama. Bilo je potrebno odmaknuti se i redefinirati što više pojava ovozemaljskog svijeta svodeći život na činjenice i pravila koja ih povezuju. Polako je započinjao proces radikalnije vjere u znanstvene formule negoli u rečenice iz Biblije. Znanost kao mainstream, kao napredak i kao prodor, utemeljena na racionalnim zaključcima, šarmirala je i zavela čovjeka Zapada. Stvoren je autoritet.

Postulat objektivnosti koji isključuje subjektivnost jedna je od glavnih metodoloških premisa znanosti. Naravno da u takvom metodološkom konceptu nije postojao prostor za erotizaciju homoseksualnosti i razumijevanje homoseksualnosti kroz eros, već je legitiman prostor bio prostor znanstvene analize – laboratorij, ili, još konkretnije, prostor psihoanalize – kauč za terapiju.

U potpunosti ignorirajući eros, a opčinjena činjeničnom objektivnošću, znanost je nepotpuno pristupila ljudskoj istospolnoj orijentaciji. *A priori* je homoseksualnost stavila na patološku listu te je krenula tragati za izlječenjem. U tome je homofobija odigrala važnu ulogu, jer je znanstvenu premisu objektivnosti učinila devijantnom, zamagljenom. Zbog homofobije,

znanstvenik 19. stoljeća nije bio sposoban biti objektivan prema homoseksualnosti. On je duh homofobije prelio u svoje znanstvene rezultate i metode čije su posljedice vidljive još i danas.

Borba za prostor vlastite kulture

Promatrajući znanstvene događaje u 20. stoljeću i dalje nailazimo na snažan utjecaj dominirajuće homofobije koja podjednako djeluje na gotovo svim razinama društva. Mnoga znanstvena otkrića s područja povijesti, knji-

boriti i za prostor vlastite kulture te osvijestiti javnost o povijesti nasilja prema homoseksualnosti. Prve opširnije književne analize homoerotske literature javljaju se također krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća. Arheolozi koji u staroegipatskim grobnicama nailaze na slike zagrljenih muškaraca izvode zaključke o braći, a nikako ne o ljubavnicima. Profesori fizike, u želji da učenicima što zornije prikažu odnos Coulombove odbojne, odnosno privlačne sile između pozitivnih i negativnih električ-

U potpunosti ignorirajući eros, a opčinjena činjeničnom objektivnošću, znanost je nepotpuno pristupila ljudskoj istospolnoj orijentaciji

ževnosti, zoologije i biologije u načelu zaobilaze ili ignoriraju pronalasku u kojima se pojavljuje sada znanstveno definiran homoseksualac ili homoseksualnost. Tek se krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća počelo govoriti kako su žrtve nacističkih logora bili i homoseksualci i lezbijke. Čak i danas udžbenici povijesti govore o nacističkom teroru prema Židovima, Romima i crncima, ali se rijetko eksplicitno spominju gejevi i lezbijke. Bio je potreban čitav političko-javni angažman gej populacije, koja se, uz borbu za svoja prava, morala

nih naboja, služe se metaforama muško-ženskog privlačenja i muško-muško, odnosno žensko-žensko odbojnosti – iako pritom zasigurno znaju za fenomen supravodljivosti, koji se temelji upravo na uspostavi privlačne sile između dva elektrona (dva negativna naboja), koji se, povezujući se zajedno u elektronski par, kreću kroz vodič bez otpora.

Svrstavanje u kalupe

Današnje prirodne i društvene znanosti prate i homoseksualnost. Štoviše, unutar društvenih

znanosti razvijaju se gej i lezbij-ske studije, a sve češće i tzv. *queer studije*. Prirodne znanosti još uvijek barataju pojmom homoseksualnosti, a najveći interes vrti se oko potrage za tzv. *gej genom*. Ideja o homoseksualnosti zapisanoj u genima važna je za razbijanje predrasuda o homoseksualnosti kao izlječivom poremećaju. Istovremeno, genetska revolucija i potraga za biološkim razlikama homoseksualac/ka-heteroseksualac/ka i dalje u sebi sadrži pretpostavku dvaju izdvojenih identiteta. Ljudima preostaje da se svrstavaju u znanstveno objašnjene kalupe. I dalje nedostaje priča o erosu koji je svakako invarijantan na seksualnu orijentaciju. *Gej gen*, ako se i otkrije, zasigurno u svojoj znanstvenoj reprezentaciji neće sadržavati erotičnost, već samo jasnu distanciranost od *hetero gena*. Ta binarna podjela, koliko god da gej pokret osvijesti zajednicu o gej pravima kao ljudskim pravima, neminovno je i dalje temeljena na homofobiji. Posebno je neprihvatljiv scenarij o gej genu koji će se “na vrijeme” moći detektirati i sanirati. Da se ne bi događale takve stvari važno je interdisciplinarno prilaziti homoseksualnosti kao i seksualnosti općenito. I uvijek trebamo postavljati pitanje gdje leži znanstvena motivacija u razumijevanju tzv. uzroka (homo)seksualnosti.

Kada je 1991. godine Dr. Le Vay objavio rezultate istraživanja koji su pokazali (a kasnije je istraživanje pobijeno) da je stanovišta jezgra hipotalamusa kod gej populacije ista kao kod žena, a različita od hetero populacije, odmah je u Kaliforniji osvanuo novi gej klub koji se zvao *Hipotalamus*. Ima li ljepšeg odgovora od ovog na “rezultate znanstvenih istraživanja”? ☒

Crno-bijeli svijet

Čemu tražiti ljude koji razmišljaju kad možemo sasvim “lijepo” živjeti u društvu predrasuda i zabluda?

napor i razbiti stereotipe i predrasude.

Vulkanska erupcija

Dakle, došlo je vrijeme da izložim seminar. Izlaganje je bilo popraćeno brojnim prekidima i komentarima koja je bilo nemoguće zaustaviti. Rasprava se zahuktala i poprimila razmjere vulkanske erupcije. Uvrede su letjele na sve strane. Jedni su dobacivali “Homoseksualnost je stvar izbora!”, drugi pak “To je perverzno, nenormalno!”, treći su se opredijelili za sofisticiraniju varijantu, pa su svoje čuđenje izrazili izjavama poput “Kako nekoga mogu zanimati muškarci kod tako prekrasnih žena?! Neki su pokušali iskoristiti i nekakvo znanje kako bi objasnili “patologiju” homoseksualnosti objašnjenjem da se tu radi o čistom poremećaju u ponašanju jer je zadovoljen čuveni trijas: *Ponašanje je neuobičajeno* (Zaista? Pa gdje ti ljudi žive? U kamenom dobu? A kažu da je svijet globalno selo!); *Osoba šteti samome se-*

bi (Molim objašnjenje! Kako šteti samome sebi? Tako što se osoba ne priklanja normama heteroseksualnog svijeta?); i *Osoba šteti drugima* (Vjerojatno još nismo napustili srednjovjekovni imperativ plodnosti! Ili smo nacionalno osviješteni Hrvati koji brižno vode računa o niskom natalitetu najdraže nam Republike Hrvatske).

S tim se nikako nisam mogla složiti. Kako netko (čitaj osoba koju ne možemo ugurati u ladicu “heteroseksualci”) šteti drugima ili samome sebi ako se sam pojedinac s time dobro nosi – gdje je tu problem?

Na kraju sam jedva uspjela izložiti svoj pro-gejevski zaključak, na moju sreću vrijeme predviđeno za raspravu je isteklo, jer vjerojatno bi bio narušen moj psihički, a možda i fizički integritet. Toliko o toleranciji!

Okršaj znanosti i predrasuda

Tvrdo glava i svoje glava, pokušala sam još jednom ukloniti ili bar ublažiti predrasude svojih kolega prema osobama koje nisu heteroseksualne orijentacije. Tema je bila mogu li homoseksualne osobe biti dobri roditelji. Okršaj znanosti i predrasuda ovaj put završio je neriješeno, uz manje emocija i više znanstvenih ili pseudoznanstvenih činjenica. No, predrasude su i tom prilikom isplivale na površinu. Glavni argument negacijske skupine bila je činjenica da djeca uče po modelu, a tako mogu usvojiti i homosek-

sualnu *umjesto* heteroseksualne orijentacije. Što kaže znanost? Istraživanja su pokazala da za dijete nije zbudujuća činjenica da ima dva tate ili dvije mame, nego ga zbuduju izjave roditelja njegovih vršnjaka koji mu govore da to nije normalno. Druga generacija homoseksualnih osoba u obitelji izuzetno je rijetka – uostalom, nije li najvažnije da se dijete osjeća voljenim i željenim u svojoj obitelji? Zašto bi se obitelj morala sastojati od mame, tate i djeteta – zašto obitelj ne bi bila jedinica koja pruža potporu i sigurnost svojim članovima?

Pokušaji znanstvenog obrazlaganja završili su napadom na moju seksualnost jer sam navodno počela previše simpatizirati homoseksualce. Tako to valjda izgleda kad netko u našoj demokratskoj i liberalnoj državi misli nešto promijeniti znanjem – naime, cijena mozga prilično je niska. Čemu tražiti ljude koji razmišljaju kada možemo sasvim “lijepo” živjeti u društvu predrasuda i zabluda?

Možda je situacija takva samo na mom odsjeku? Ta bi me činjenica barem malkice umirila, no... Ubrzo sam se ponovo razočarala. Požalila sam se prijatelju koji me iznenadio svojom izjavom koju od njega nikad ne bih očekivala. Kaže moj prijatelj, ima toliko zanimljivijih stvari od homoseksualnosti na koje bih ja mogla pametnije utrošiti svoje vrijeme, a oni na FER-u na svu sreću nemaju takvih problema.

Navodna objektivnost

Potpuno razočarana opet se okrećem znanosti. Socijalna psihologija nas uči da je mijenjanje stavova izuzetno teško. Stav se sastoji od kognitivne, emocionalne i konativne komponente (koja nas pokreće na akciju). Da bi do promjene stava došlo, nužno je da se dogodi nešto od navedenog: posebno životno iskustvo, promjena životnih okolnosti, ili pak sazrijevanje ličnosti pojedinca. Čak i kod navedenih slučajeva moguća je promjena samo kognitivne komponente stava, dok emotivna (ona koja sprečava racionalan pogled na svijet) ostaje problem koji pojedinac mora razriješiti sam sa sobom. Najbolji način mijenjanja stavova je aktivno sudjelovanje pojedinca u raspravama kroz koje ga se informira o nekoj pojavi – u ovom slučaju o neopravdanosti homofobije. Prema tome, homofobija je problem koji se, uz puno truda, ipak može prevladati. ☒

Il' si čovik il' si peder

Hrvatsko je društvo još uvijek debelo prekrto šapom licemjerja i pogubnim velom svekolike političke, kulturne i uopće civilizacijske zapuštenosti

Ivan David

“Muškarac je žrtvovan kao ljudsko biće – žrtvovan je njegov senzibilitet, njegova emocionalnost, njegova sreća da daje i prima nježnost, a sve zato da bude ratnik. Rigidne identifikacije s muškim spolnim ulogama, kao i sa ženskim, predstavljaju ne samo redukciju bogatih ljudskih potencijala kod žena i muškaraca, već su i izrazito povezane s neurotičnošću: kod žena s depresijom, kod muškaraca s agresijom.”

Dr. Maja Kandido-Jakšić,
profesorica psihologije,

Slobodna Dalmacija,
27. veljače 2002.

Imaginarna domovina i stvarni neprijatelj

Taj vojnički duh i odgoj, koji možete susresti na svakom uglu i u svakoj prigodi, redovito se zasniva na patetici domoljublja, bez obzira smatra li se domovinom bivša ili sadašnja, propala ili tek rođena država, ili pak nešto sasvim treće, što bi se tek trebalo prometnuti u neki novi oblik društvenog uređenja. A zapravo, u cijeloj toj priči, domovina uopće i nije glavni lik! Ona je tu tek nešto što se pretpostavlja, dakle ona je imaginarna i neopipljiva pojava: neka vrsta misterija. Ono što je stvarno, opipljivo, i bez čega je nemoguće zamisliti i složiti cijelu konstrukciju ovog mentaliteta, zapravo jest – neprijatelj! On je taj dušmanin, glavna prepreka na putu ostvarenja stoljetnih snova naših naroda i narodnosti! Nije važno je li on vanjski ili unutarnji, je li s Istoka ili Zapada, važno je da je on tu, da je prepoznat kako takav, i naravno – da je Neprijatelj! I kad nema razloga domoljublju, i kad neprijatelja nigdje na vidiku – on se zamišlja i ne smije se ni pretpostaviti da tako nečeg važnog u životu nema. A ono što je najironičnije i što cijeloj stvari daje još dublji i tragikomičniji karakter jest činjenica da u danom trenutku, ovisno o vremenu i prilikama, neprijateljem može postati svatko!

U proteklih desetak godina i sami smo bili svjedoci metamorfoze čitavog društva iz jednog retrogradnog sustava u drugi, kad se kompletna ljestvica vrijednosti preko noći preokrenula naglavačke. Tako je ono što je još jučer bilo neprijateljski, izdajnički i kontrarevolucionarno, odjednom postalo domoljubnim, državotvornim i kršćanskim. Religija tako više nije opijum za narod, bratstvo i jedinstvo prepoznato je kao bogohulje, zabranje-

Biti drukčiji od većine ujedno znači unaprijed biti osuđen na svakodnevnu diskriminaciju

ne pjesme postali su hitovi. Čitava mitologija jedne diktature strovalila se u blato povijesnog ništavila, a na njenim razvalinama niknuo je novi kult koji se vrlo brzo prometnuo u servis službu odabranih, a koji su iza njegovih kulisa na nesreći drugih počeli graditi vlastiti uspjeh. Pa ipak, unatoč svoj silini i čitavom mnoštvu dekorativnih promjena, u biti se nije promijenilo ništa! Sve što se izmijenilo tek je adresa neprijatelja: metode progona, način razmišljanja i sveopće ludilo čoporativnog divljanja ostalo je neokrznuto.

Virtualno ratovanje

Ovom prilikom neću nabrajati redosljed ili kronološki koloplet tko je sve, kada i zašto, bio neprijateljem, a tko žrtvom. O tome su već ispisane čitave knjižnice, a i ukupni društveni, kulturni i politički život u našoj zemlji u tom se pogledu već odavno pretvorio u sapunicu bez početka i kraja, za koju je jedino sigurno da će potrajati nešto duže od «Santa Barbare». Ono o čemu ovdje želim progovoriti jest opći besmisao tog virtualnog ratovanja koji se svakodnevno odvija nad našim glavama i nad našim sudbinama, a u kojem su uvijek i redovito jedine žrtve nedužni ljudi i to iz jednostavne činje-

nice što se po nekoj svojoj datosti razlikuju od većine u kojoj i s kojom žive.

Stereotipi, predrasude, umišljaji; folklor i demagogija; politička, kulturna i intelektualna prostitucija; inferiornost prema pravima drugoga, bešćutnost prema nesreći bližnjega, samoljublje i bezobzirni karijerizam... glavne su značajke vremena i prostora u kojemu živimo. Demokracija, ljudska prava, tolerancija, dijalog, civilno društvo, pravna država... itd., tek su gromke i velike riječi na koje se svi pozivaju i u koje se svi zaklinju. No, već pri prvoj prilici kada bi se te iste riječi trebale pretočiti u svakodnevni život, nastaju blokade, cenzure, odgađanja za koje navodno “još uvijek nismo sazreli”, javna ili potajna eskivaža. U širokom rasponu javnih istupanja i djelovanja, od otvorenog iskazivanja svojih fobija, dakako, omotanijem u celofane domoljublja, javnog morala, zdravlja naroda... sve do sramežljivih mucanja kvaziliberalnih zastupnika, koji nisu u stanju izreći ni jednu jedinu cjelovitu rečenicu a nekmoli se izboriti za njeno ostvarenje, hrvatsko je društvo još uvijek debelo prekrto šapom licemjerja i pogubnim velom svekolike političke, kulturne i uopće civilizacijske zapuštenosti.

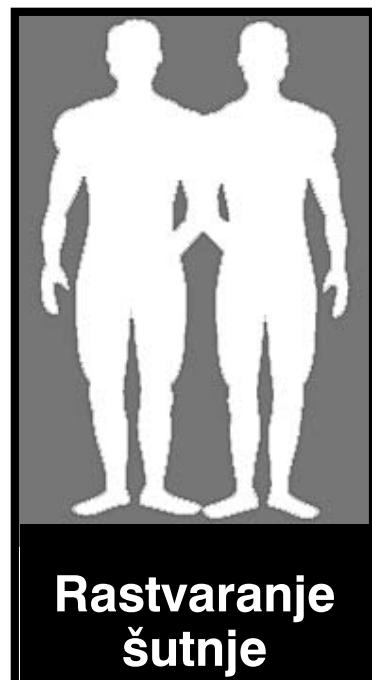
Jastrebovi, lisice i sove

Recimo, u opipljivoj stvarnosti to izgleda ovako: malo je onih koji će javno priznati da Rome smatraju građanima drugoga reda, no još je manje onih koji će ostati ravnodušni kad se baš njihovo dijete nađe u prilici dijeliti školsku klupu s jednim pripadnikom toga naroda. Malo je onih

Ovisno o vremenu i prilikama, neprijateljem može postati svatko

koji će javno zaniijekati pravo pojedinca da sami određuju s kime će i kako živjeti, no još je manje onih koji neće ostati zaprepasteni pred prizorom dvojice zaljubljenih mladića koji bi se usudili zagrliti i poljubiti na nekom javnom mjestu. Čak će i u Ustavu bez problema biti ispisano nekoliko zanosnih rečenica o temeljnim ljudskim pravima i slobodama, ali kad u jednoj malo gledanijoj emisiji na takozvanoj javnoj televiziji bude pozvan predstavnik jedne legitimne udruge homoseksualaca, čisto onako da obrazloži svoje viđenje tih istih prava i sloboda, bit će onemogućen, jer ipak, moramo priznati, to je malo previše za naše boleljivo narodno biće, zar ne?

U državi u kojoj već desetljećima glavnu riječ vode poglavnici, maršali, isluženi generali, propali sekretari, jastrebovi, lisice,

sove (prepoznajete li ove nadimke?) i ini jurišnici preživjelih plutokracija i mafijaških grupacija, doista je teško razlučivati dobro od zla, pravo od zločina, prirodno od neprirnog. U zemlji u kojoj i najosnovnije pretpostavke za normalni život, kao što su pravo na rad, redovitu plaću, stan... predstavljaju neku vrstu više filozofije, govoriti o nekim drugim pravima, koja su, usput budi rečeno, jednako tako notorna i elementarna, u tom kontekstu može izgledati sasvim neumjesno, besmisleno i beznadno. U takvom ozračju biti drukčiji od većine ujedno znači biti unaprijed osuđen na svakodnevnu diskriminaciju, poniženja svih vrsta, pa moguće čak i na javni linč.

Ne pristajati na isprazne igre bez granica, ne odustajati od traženja svojih prava, ne odricati se bar minimuma svog ljudskog dostojanstva, ne miriti se sa šutnjom, javno govoriti, nastupati, polemizirati, ljubiti se na ulici, uporno i dosljedno iznositi svoju vlastitu istinu... jednom riječju naprosto živjeti (!) – pa čak i onda kada sam Ciganin ili peder – moje je pravo i moja je dužnost. Jer, kako reče J.J. Rousseau “odreći se svoje slobode znači odreći se svojstva čovjeka”!

Odgovor na jednadžbu

Sasvim je sigurno da će na ovim našim prostorima, zatrovanim od raznoraznih -izama (fašizam, komunizam, tuđmanizam...) i fobija, sve naše mogućnosti još dugo biti omeđene sa dva velika ili (“ili pukovnik ili pokojnik”, “ili pare ili jare”, “ili život u laži ili vječno prokletstvo otpadništva” – ništa između, nikakva nijansa mogućnosti trećega, sama krajnost i sama zapovijed). S druge strane, jednako je tako sigurno da se nitko, ama baš nitko drugi, osim nas samih neće, niti htjeti niti znati, izboriti za naša prava.

Vjerujem da nikad neću biti uzoran vojnik imaginarne domovine, i moguće je da nikad neću imati jedno dijete više, unatoč svim usrdnim preporukama, željama i nadahnutim propovijedima vječnih čuvara našeg junačkog ognjišta. Ali sam isto tako siguran da je jedini moj ispravan odgovor na jednadžbu iz naslova ove kolumne: odbijanje svakog izbora koji će moju osobnost dijeliti po aršinu bolesnih predrasuda patološkom mržnjom zadojenih tipova.

Dakle, gospodo, istina je. Jesam!

I čovik i peder! █

Aktivistička scena

Kontra

Lezbijska grupa *Kontra* nevladina je organizacija koja promovira lezbijska ljudska prava. Misija organizacije je suprotstavljanje diskriminaciji na osnovi spolnog usmjerenja.

Kontra je osnovana u lipnju 1997., a registrirana je 24. svibnja 2002. Osnivačice su prethodno bile aktivne u feminističkim i mirovnim grupama, te su neke od njih 1989. godine bile i osnivačice prve lezbijske grupe *Lila Inicijativa* u sklopu Ženske grupe *Trešnjevka*.

Kontra je pokrenula prvu lezbijsku telefonsku info i SOS liniju u Hrvatskoj 1997., te osigurala osobno psihološko i pravno savjetovanje. Od osnutka *Kontra* redovito organizira druženja, radionice i video projekcije. Organizirala je gostovanje međunarodne lezbijske izložbe fotografija *Lesbian Connections* u Zagrebu 2000. Organizirala je aktivistički skup lezbijskih organizacija bivše Jugoslavije u Rovinju 2001. Pokrenula je lezbijsku biblioteku *LezBib* u Zagrebu 2002. godine. U tisku je prijevod djela Adrienne Rich: *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija*. S GLBTT organizacijom *Iskorak* izradila je prijedloge za promjenu Obiteljskog zakona, u kojima traži zakonsko priznavanje istospolnih veza kroz promjenu definicije braka i izvan-

bračne zajednice. Zajedno s *Iskorakom* inicirala je i osnivanje Koordinacije LGBTT grupa Hrvatske te kontinuirano sudjeluje u javnim reagiranjima na homofobiju te ostale pojave diskriminacije u društvu. Od 1997. godine, kada je *Kontra* sudjelovala na prvom regionalnom skupu lezbijskih aktivistica s područja zemalja bivše Jugoslavije, aktivno radi na umrežavanju i suradnji lezbijskih organizacija ove regije te razvijanju politike lezbijskog aktivizma i borbe za ljudska prava LGBTT populacije. *Kontra* je sudjelovala na svim skupovima mreže lezbijskih organizacija bivše Jugoslavije. Članica je *Ženske mreže Hrvatske*. Aktivno sudjeluje u različitim zajedničkim akcijama ženskih i mirovnih organizacija. *Kontra* radi na osvještavanju javnosti publiciranjem letaka, medijskim istupi-

ma i javnim proglasima.

Artikulirano je šest programa, te je oko svakog okupljen tim aktivistica zaduženih za razvoj i provedbu. To su: javni rad i lobiranje; savjetovanje; izdavaštvo; web stranice; istraživanja; te biblioteka i arhiva – *LezBib*.

Daljnji razvoj *Kontre* predviđa nastavak i razvoj svih nabrojanih djelatnosti, s naročitim naglaskom na povećanju javnog rada, zahvaljujući porastu broja aktivnih članica koje su spremne izlaziti u javnost. Planira se razviti edukacijski program za aktivistice koje žele raditi u projektu Savjetovaništa, te razviti priručnik za rad na SOS lezbijskoj liniji. U suradnji s *Iskorakom* planira se sistematski raditi na monitoringu zakona relevantnih za LGBTT ljudska prava, raditi na prijedlozima izmjena i dopuna zakona, te se aktivno uključiti u procese donošenja zakona članstvom u odborima i radnim tijelima koja te zakone donose. U 2003. godini *Kontra* će organizirati regionalni lezbijski aktivistički skup na otoku Braču. *Kontra* namjerava povećati istraživački rad (sprovести anketu ILGE) te publicirati letke i prijevode lezbijske literature. ☑

Web: www.cro-lesbians.com/kontra
e-mail: kontra@zamir.net

Rastvaranje
šutnje

GAY PRIDE
2002

Lori

Lezbijska organizacija *Rijeka* osnovana je 19. listopada 2000. s namjerom da organizira aktivnosti ženskih osoba istospolne orijentacije. Cilj je informirati i senzibilizirati javnost za prihvaćanje homoseksualnih osoba, ukloniti predrasude i homofobiju, ukinuti diskriminaciju na osnovi istospolne orijentacije u društvu te ostvariti stvarnu jednakost pred zakonom.

Aktivnosti *Lori* usmjerene su na: edukaciju i osnaživanje lezbijske zajednice kroz edukativne, psihološke, kreativne i dr. radionice; osvješćivanje zajednice o prisutnosti homoseksualnih osoba u društvu; informiranje i senzibiliziranje javnosti za prihvaćanje homoseksualnih osoba; uklanjanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije te kreiranje ozračja tolerancije; razbijanje predrasuda i homofobije; uspostavljanje suradnje s drugim NVO-ima, institucijama i medijima; te lobiranje i ostvarivanje stvarne jed-

nakosti pred zakonom.

Lori je osnovala *Infoteku* koja sadrži brojnu lezbijsku i feminističku literaturu, periodiku te video materijal. Također, unutar *Infoteke* organiziramo i filmske večeri. U sklopu projekta *Internet centar* organizirane su edukativne radionice o korištenju računalom i Internetom. U prostoru udruge članice imaju pristup Internetu.

Projektom *Hrvatski mediji o homoseksualnosti*, ostvarenom prošle godine, pokazalo se na koji način hrvatski mediji govore o homoseksualnosti, te se pokušalo utjecati da se o toj temi progovori ozbiljnije i pozitivnije. Projekt je predstavljen na *Danima udruga* u Zagrebu 2001. godine.

Ostvarena je suradnja s LGBTT udrugama u Hrvatskoj i inozemstvu (*Kontra*, *Iskorak*, *Škuc LL*, *Legebitra*, *Labris*), sa *Ženskom mrežom Hrvatske* te s drugim NVO-ima (*ZaMir*, *Fade IN*). Namjera je ostvariti što bolju suradnju s drugim nevladinim organizacijama u zemlji i inozem-

stvu, te sudjelovati u zajedničkim projektima i akcijama na području zaštite ljudskih prava.

U tom smislu, *Lori* prisustvuje raznim sastancima, seminarima (Međunarodni lezbijski aktivistički skup u Rovinju, Koordinacija GLBTT udruga Hrvatske u Zagrebu, *Ženska mreža* u Poreču).

U želji da se javnosti približi tematika homoseksualnosti, a radi uklanjanja predrasuda i diskriminacije, dosad se prisustvovalo na dvjema tribinama. Prvu je organizirao Debatni klub u srednjoj školi u Delnicama, na temu *Treba li homoseksualcima dopustiti usvajanje djece?* Druga je održana na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Rijeci na temu *Predrasude*.

Jedan od ciljeva *Lori* je i unutarnje osnaživanje. Organiziraju se kreativne, psihološke i druge radionice, te se želi stvoriti siguran prostor u kojem će se članice osjećati ugodno i u kojem će moći razgovarati o njima važnim temama.

U svibnju 2002. *Lori* je započela edu-

kativnu kampanju u sklopu koje se planira održati edukativne radionice na teme vezane uz javno zagovaranje i lobiranje; putem promotivnih materijala i izložbi planira se educirati javnost o prisutnosti i pravima homoseksualnih osoba i ukazati na oblike diskriminacije; lobiranjem parlamentarnih stranaka i saborskih zastupnika namjerava se ostvariti stvarna jednakost pred zakonom. ☑

Web: www.lori.hr <<http://www.lori.hr>>
e-mail: loricure@yahoo.com <<mailto:loricure@yahoo.com>>

ZAGREB

ISKORAK KONTRA PREDRASUDA
29.06.2002.

Iskorak

Iskorak – grupa za promicanje i zaštitu različitih spolnih usmjerenja nevladina je udruga koja prvi put u našoj zemlji okuplja homoseksualne, biseksualne i transseksualne osobe, a pridruženi članovi su i heteroseksualne osobe koje podržavaju rad udruge. Misija udruge je borba protiv bilo kojeg oblika diskriminacije na osnovi spolnog usmjerenja.

Iskorak je osnovan 12. siječnja 2002., a registriran je 7. veljače 2002. Prvi neformalni sastanak održan je 27. listopada 2001. Sama inicijativa pojavila se u obliku nove teme na *Crogay* web forumu. Dio članova otprije je bio uključen u

slične inicijative s iskustvom u različitim nevladinim organizacijama ili čak u pojedinim političkim strankama. Velik dio članova čini nova generacija odrasla uz Internet.

Dana 27. veljače 2002. organizirana je prvu konferenciju za medije i otada *Iskorak* prati neočekivano velik medijski interes. Gotovo svakodnevno *Iskorak* sudjeluje u javnoj raspravi o homoseksualnosti i drugim manjinskim seksualnim identitetima kao dijelu kontinuirane medijske kampanje koja ima za cilj veću vidljivost GLBTT zajednice u društvu i dekonstruiranje homofobije. S lezbijskom grupom *Kontra* izrađeni su zakonski prijedlozi za promjenu Obiteljskog zakona, u kojima se traži zakonsko priznavanje istospolnih veza putem promje-

ne definicije braka i izvanbračne zajednice. Za članstvo *Iskoraka* organiziraju se manje edukativne radionice te tematska druženja; izrađen je program stručnog savjetovanja GLBTT populacije (psihološko, medicinsko-zdravstveno i pravno), te pokrenut u sklopu programa kulture novi GLBTT portal kao dio web izdavaštva, zajedno sa službenim stranicama grupe te mjesečnim kulturnim magazinom. Zajedno s lezbijskom grupom *Kontra* inicirano je osnivanje Koordinacije LGBTT grupa Hrvatske, te se kontinuirano sudjeluje u javnim reagiranjima na homofobiju te na ostale pojave diskriminacije u društvu.

Artikulirana su četiri programa, te je oko svakog okupljen tim ljudi koji je zadužen za razvoj i provedbu. To su: akti-

vizam i javnost; savjetovanje; kultura, izdavaštvo i web; te istraživanja. Daljnji razvoj *Iskoraka* predviđa osnivanje novih timova i programa za edukaciju i za društvene aktivnosti. Osnova za nove timove i programe je u postojećim aktivnostima grupe, a zahvaljujući kontinuiranom rastu članstva, stečenim iskustvima i ostvarenim suradnjama predviđa se njihov početak za rujan 2002. godine.

Iskorak planira i osnivanje svojih podružnica u cijeloj Hrvatskoj, te izgradnju mreže suradnje među pojedinim GLBTT grupama i podržavajućim NVO-ima i institucijama. ☑

Web: www.iskorak.org
e-mail: info@iskorak.org

Prostor i vrijeme između

Serija manifestacija realiziranih prošle godine na ulicama i trgovima Varaždina sigurno je imala i svoje umjetničko opravdanje, međutim nastala je i zbog vrlo prozaičnog razloga: varaždinski HDLU nema vlastiti izložbeni prostor, pa nomadski zauzima druge, «neizlagačke» prostore

Od A do B, napuštena ložionica željezničkog kolodvora, Varaždin, I. – 16. lipnja 2002.

Darko Šimičić

U posljednje vrijeme i u Hrvatskoj se ustalila praksa postavljanja izložbi u prostorima čija je namjena daleko od uobičajene muzejske ili galerijske *bijele sobe*. Za to postoji više razloga. Dok se svijet umjetnosti u nekim drugim sredinama razvija u beskonačnom nizu fragmenata manje ili više povezanih u svim aspektima koje razvijena kultura podrazumijeva, pa je i prostor izlaganja pretrpio temeljitu dekonstrukciju, u Hrvatskoj takva praksa u većini slučajeva ima specifičan kontekst i slijedi drukčiju logiku. Činjenica jest da u Hrvatskoj ima, najblaže rečeno, premalo izložbenih prostora namijenjenih suvremenoj umjetničkoj praksi: jedan muzej bez zgrade, nekoliko galerija sa presporim izložbenim ritmom, dva-tri aktivnija prostora – i to je sve. Nefleksibilnost sistema (pazite, mislim na sistem u hrvatskoj kulturi, a to je urnebesno čudan *mix* lošeg nasljeđa i neartikuliranih ideja) koči ili ponekad u potpunosti onemogućuje ozbiljno djelovanje. Na sreću, ključni problem zatvorenosti i umišljene samodostatnosti polako se mijenja u pravcu otvorenog protoka informacija, kontakata, dolazaka i odlazaka. Odsutnost dijaloga i argumentirane kritike (o teoriji ni ne govorim, gotovo da je i nema!) pridonose konfuziji i gomilanju problema. Stoga je i moguće da kvalitetne inicijative brzo zamiru, da pojedini umjetnici uživaju veću reputaciju negdje drugdje nego u svojoj sredini, da se i dalje njeguje fenomen neupitnih veličina i «hodajućih spomenika», da se u reklamnoj kampanji za jednu kobasicu koriste pornografska i seksistička «umjetnička» djela, da kulturnim događajem bude proglašena mediokritetska izložba, da reprezentativna izložba ima katastrofalan postat, da izložbe za koje se negdje drugdje čeka u redu zjape prazne ...

Vrijedne iznimke

Ipak, postoje iznimke (koje potvrđuju gore navedene činjenice i mišljenja) kojima vrijedi posvetiti pažnju. Premda su te iznimke većinom rezultati rada pojedinaca ili malih grupa izvaninstitucionalnih organizacija, ponekad ugodno iznenadi aktivnost «tradicionalno» ustrojenih institucija.

Povod ovom tekstu je izložba *Od A do B*, otvorena ovih dana u Varaždinu. Izložbu je osmislio i iniciralo varaždinsko Hrvatsko društvo likovnih umjetnika koji predvodi mladi i agilni predsjednik/umjetnik Ivan Mesek. On je u posljednjih nekoliko godina proaktivnim pristupom Varaždin učinio novim mjestom na suvremenoj likovnoj sceni. Serija manifestacija realiziranih prošle godine na ulicama i trgovima sigurno je imala i svoje umjetničko opravdanje, međutim nastala je i zbog vrlo prozaičnog razloga: varaždinski HDLU nema vlas-

titi izložbeni prostor, pa nomadski zauzima druge, «neizlagačke» prostore. Varaždin, poznat po fantastičnoj baroknoj arhitekturi, nije nikakav metafizički *ghost-city* sa

cepta logično je povezan sa samim prostorom izlaganja i neposrednim okolišem, prizorima i zvukovima vlakova koji dolaze i odlaze. U natječaju je bio specificiran i regionalni karakter izložbe: uvjet je bio da umjetnici djeluju na području Varaždina, Čakovca, Koprivnice i Zagreba, dakle gradova koje povezuju željezničke komunika-

jetnosti potencijalno je efikasan antiautoritativni alat i mogući teritorij slobode. Kad dnevno svjetlo zamijenimo mrakom interijera, ukazuje nam se niz titravih slika s televizora i video ekrana. Naime, većina izlagača upotrijebila je upravo te medije za realizaciju svojih radova. Upravo je nestabilna slika adekvatan odraz vremena koje prolazi, ali i totalitet kojim smo svakodnevno okruženi.

Sučeljavanje svjetova

Neki od autora koriste bipolarnost privatnog i javnog, odnosa vlastitog svijeta prema nekim vanjskim aspektima. Rad Lale Raščić je ekran-diptih na kojem se simultano izmjenjuje prizori snimljeni u njezinoj sobi i prizori privremenog skloništa jednog beskućnika, a to je upravo i mjesto pokazivanja ovog rada. Vladislav Knežević u radu *Full range* digitalnim efektima transformira prizore aviona, raketa i privatnih prostora u kojima dominiraju TV ekrani. Ekstremna situacija unesena je u privatni prostor, a slika izmijenjena do neprepoznatljivosti. Rad *Time is now* Davora Mezaka projiciran je na veliko platno i tri monitora. Prizor koje vidimo na velikom ekranu privatne su snimke autora u situaciji fizički izmijenjenog stanja, dok su prizori koji se izmjenjuju na monitorima vremenski manipulirani tehničkim mogućnostima samog medija.

Ivan Marušić Klif je interaktivnom instalacijom sastavljenom od rotirajuće kamere, računala, televizora i radnih stolova zatečenih u prostoru uključio i posjetitelje u zavodljivu igru pokretnih slika. Neki od izloženih radova problematiziraju fizičke činjenice i metaforičke aspekte prirodnih sila ili vlastita tijela. Marko Ercegović u video radu *Vjetar – vrtuljak* izabire slučajnost u duchampovskom smislu: slike koje promatramo snimljene su kamerom čiji je položaj mijenjao vjetar. Intimno i nesvjesno povezano je u prizorima vode u video radu Smiljane Šafarić. Granice vlastite fizičke izdržljivosti ispitao je Marijan Crtalić u video radu *Ronjenje*, ritualnim uranjanjem u vodu i zadržavanjem daha do krajnjih granica. U radu Danka Friščića, postavljenom na dva monitora u dubokim kanalima između tračnica, predočeni su nam prizori jakih emotivnih naboja, života i smrti. Memorija je temelj za odčitavanje rada Ivana Meseka. U maloj pokrajnjoj prostoriji autor na police i u ladice smješta niz artefakata povezanih s vlastitom biografijom, dok na nasuprotni zid projicira slajdove izabrane po logici imaginarne budućnosti.

Muzej u ložionici

Sličan pristup ima i Zoran Pavelić koji se u performansu *Dugačko tijelo* referirao na kolektivnu akciju grupe Gorgona. Prema izazovu prostora referirali su se neki od izlagača. Stjepan Jerković je zatečene tračnice samo markirao žutom fluorescentnom bojom i postigao snažan efekt kontinuiteta vremena i kretanja. Magdalena Pederin u zvučnoj instalaciji repetira zvuk vlakova, prisutan i u neposrednoj realnosti. Tomislav Brajnović je sjajno iskoristio vrata i destruirana sjedala vlaka na kojima je projicirao likove uspavanih putnika, prizor koji odmah asocira na višeznačnost putovanja, od socijalne dimenzije do radosti putovanja. Alem Korkut se poigrao vremenom, jako važnim pri putovanju željeznicom, u nizu satova na zidovima i na ruci čuvara izložbe kojima je zacrnjen brojčanik i ostavljena samo kazaljka kojom se mjere sekunde. Princip sunčanog sata primijenjen je u radu Frane Rogića: dnevno svjetlo na podu markirano je bijelim prahom.

Titrave slike s ekrana, privatnost, fizička izdržljivost, satovi: sve je podređeno vremenu. Razgledavanje ove izložbe oduzelo mi je vrijeme. Nimalo ne žalim za tim. Na kraju, treba još dosta vremena da se sve zainteresirane strane dogovore o budućoj sudbini stare ložionice. U kulturnoj retorici u Hrvatskoj su česte usporedbe tipa *Zagrebački Louvre*, a govori se i o nekakvom budućem zagrebačkom Bilbau. Stoga ću upotrijebiti isti jezik, da bih bio jasniji, i reći: Hamburger Bahnhof moguć je u staroj ložionici varaždinskoga kolodvora. ☒

Lala Raščić: Lokacija 1

Tomislav Brajnović: Vlak za nikamo

Alem Korkut: Vrijeme

Igor Kuduz

Stančićevih slika, već aktivni privredni centar što podrazumijeva i veći broj industrijskih građevina. Sudbina industrijske arhitekture u Hrvatskoj, ponovno, ne slijedi matricu iskustva drugih sredina. I dok su još i danas u nas u upotrebi tvorničke zgrade u neposrednoj blizini centra grada, drugdje je industrija još davno premještena u udaljene zone. Industrijski objekti su nedavno iz estetske perspektive a priori smatrani ružnima, pa je većina napuštenih zgrada srušena. One koje su imale bolju sudbinu restaurirane su i nerijetko dobile kulturnu funkciju. Primjeri su brojni, od Lingotta u Torinu do bivše elektrane koja je transformirana u čudesni *Tate Modern* u Londonu. Upravo je zato napuštena zgrada ložionice u neposrednoj blizini varaždinskoga željezničkoga kolodvora privukla Mesekovu pažnju pri traženju adekvatnog izlagačkog prostora. Uz veliko razumijevanje Hrvatskih željeznica koje su vlasnici zgrade, početna zamisao se polako realizirala. Razumljivo je takva ideja prihvaćana s određenom dozom skepse u mogućoj prenamjeni. Izložba *Od A do B* dokazala je upravo suprotno.

Vrijeme kao koncept

Izložba *Od A do B* kustoski je rad Martine Matić, koordinatorice programa u Institutu za suvremenu umjetnost u Zagrebu, koji je preuzeo suorganizaciju projekta. Izbor umjetnika obavljen je putem javnog natječaja, čime je transparentnost rada na izložbi maksimalizirana. Kustosica je u pozivu ispisala osnovne uporišne točke svojeg koncepta: *Od A do B je put, vrijeme. A i B su čvrsti punktovi u prostoru, između njih je vrijeme, prostorna nepostojanost, vremenom određena dimenzija, komunikacija između te dvije točke. Svladati put od točke A do točke B potrebno je vrijeme, kretanje.*

Za razliku od prostora koji je definiran kao dimenzija unutar koje je omogućen opstanak bića, stvari, pojava jednog pored drugog, vrijeme (grč. *brónos*, lat. *tempus*) je dimenzija slijeda bića jednog nakon drugog, odnosno postojanje stvari, trenutaka u promjeni njihovog nastajanja i nestajanja. U svom opstanku, tj. životu čovjek (biće) neprestano ide ka nečemu novome, teži spram onoga što još nije bilo – budućnosti, ali čim to u trenu dostigne, istodobno prestiže sadašnjost i ostavlja je u prošlosti. Vrijeme, kao koncept, koje zajedno sa prostorom održava dvije strane našeg iskustva, omogućuje nam da stvaramo naše slike o svijetu. Odabir ovog kon-

cije. U konačnom odabiru izabrani su radovi šesnaest umjetnika mlade i srednje generacije.

Pogledajmo izložbu! Prilikom dolaska na fasadi zgradi okrenutoj prema cesti lako se uočava veliki transparent s tekstom GDJE UMIRE AUTORITET, RAĐA SE SLOBODA. To je rad Igora Kuduz koji na eksplicitan način govori o univerzalnom problemu slobode i neslobode, o krhkoj i nestabilnoj granici koja ih dijeli. Jezik um-

le, takva natječaja koji je prodirao i u skrivene ateljee iz kojih su kustosice udruge «Što, kako i za koga» izabrale 32 mlada umjetnika, djelomično ili uopće neafirmi-

Zagrebu, hrvatskoj je javnosti otprije poznat bilo po brojnim nagradama, bilo po pozornosti koju njegove izložbe izazivaju. Neobičnim pristupom, promišljenom uporabom izražajnih sredstava (dekoracija razbijenim staklom nedavno izvedena u Galeriji *Miroslav Kraljević* u Zagrebu kombinirana s uljima na platnu) i jačinom poruke Maljković se udaljava od tradicionalnog slikarskog promišljanja i svoja djela stavlja u odnos prema okolini, prostoru, gledatelju, čime zadobivaju novu dimenziju likovnosti.

Koncept kao šala

Krunidba kralja Tomislava, poznata slika Otona Ivekovića, čavlima je, «transplantirana» na zid *Mestne galerije*, smještene na jednom od glavnih ljubljanskih trgova, Mestnom trgu. Zahtjevan proces nastanka djela na licu mjesta doveo je umjetnika u Ljubljani nekoliko dana prije otvorenja. Crni čavli na galerijskom zidu postupno su ocrtavali likove povijesne scene, da bi djelo osvanulo na otvorenju izložbe *Start*. Ideja o krađi umjetnika koji je tijekom boravka i rada u susjednom lokalnu, salonu *Minimal*, provodio slobodne trenutke rodila se spontano, kao šala koja je u trenu postala koncept za samostalnu Maljkovićevu izložbu.

Ukrasti umjetnika iz galerije, istrgnuti ga iz trijade umjetnik-kustos-galerija u kojoj sva tri dijela imaju jednako važnu ulogu, te mu ponuditi bilo koji zid za bilo kakvu intervenciju, ponovno uspostavlja dimenziju samostalnosti umjetnika. Kustos u suvremenoj umjetnosti zauzima, prema mišljenju mnogih, previsoko mjesto i često se izložbe tretiraju kao njihove, autorske. Tako se uloga izložbenog prostora, hrama umjetnosti, dovodi u drugi plan, a uloga umjetnika postaje nejezahalnija. Kustosi određuju koncept, biraju,

zvijezde su *art scene* udaljene od svoje početne uloge u službi umjetnika i umjetnosti.

Minimal je prostor potpuno bijelih, sjajnih zidova, asketski opremljen, čistih linija namještaja i u njemu svaka intervencija dolazi do punog izražaja. Tretirajući tu osobinu kao prednost, Maljković je za rad odabrao bijeli zid u stražnjem dijelu salona i srebrne, sjajne čavle. Kratak rok u kojem je zamisao trebalo ostvariti (do otvorenja *Starta*) ograničavali su umjetnika, ali je cijela akcija dobila dodatnu draž, slatki okus nedopuštenog. Svjetlucavi čavli mijenjaju zatečenu realnost, nastavak su njegova dotadašnjeg rada, a djelo se referira na Ivekovićevu sliku i na rad u *Mestnoj galeriji*.

Vaš trenutak je vaše nasljeđe

Your moment is your heritage tekst je koji «ukradeni umjetnik» David Maljković «utvrđuje» na zidu salona *Minimal*. «Utvrđivanjem» naziva postupak zabijanja čavala u zid, na taj način, kako sam kaže, «djelo stavlja u novu poziciju i pruža mu novi trenutak».

Referirajući se na *Krunidbu kralja Tomislava*, izvedenu u sklopu izložbe *Start* tekstom i medijem, nastavlja svoj ciklus «transplantacija». Transplantacije sadrže u sebi više pitanja: **pitanje realnog prostora, značenja muzeja/izložbenog prostora i nasljeđa, dok akcija krađe postavlja pitanja tko je tu kustos, gdje je izložbeni prostor i tko je publika?** Odabirom engleskog jezika nadvladane su slovensko-hrvatske jezične barijere te je posjetiteljima *Salona* omogućeno da razumiju poruku kad neočekivano naiđu na umjetničko djelo. Kad 23. lipnja izložba *Start* bude zatvorena i izgubi referencijalno značenje, ostaje kao trenutak nasljeđa čavlima zabijen u zid. ☒

Trenutak upisan čavlima

Ukrasti umjetnika iz galerije, istrgnuti ga iz trijade umjetnik-kustos-galerija, te mu ponuditi bilo koji zid za bilo kakvu intervenciju ponovno uspostavlja dimenziju samostalnosti umjetnika

David Maljković, *Ukradeni umjetnik, Salon Minimal, lipanj – rujna 2002., Ljubljana*

Akcija «krađe» umjetnika postavlja pitanja tko je tu kustos, gdje je izložbeni prostor i tko je publika?

Iva Boras

Izložba *Ukradeni umjetnik* otvorena je početkom lipnja u salonu *Minimal* u Ljubljani. Zbog specifičnosti medija i prostora u kojem je postavljena trajat će cijelo ljeto, možda i duže, te će vremenski nadživjeti izložbu *Start* organiziranu u susjedstvu Salona *Minimal*, u *Mestnoj galeriji*, a koja predstavlja radove mlade generacije slovenskih i hrvatskih umjetnika. Vremenski rokovi, godine, povijest, dio su opterećenja suvremene likovne scene i njezinih aktera, koja postavljaju svakodnevna pitanja: kako biti mlad, kreativan i neopterećen, a opet biti prisutan i uspostaviti komunikaciju s kustosom i tržištem, izlagati? «*Start* je realiziran putem široko distribuiranog natječaja i pozivno», stoji u katalogu izložbe. Dak-

rana i pružile im priliku izlagati.

Biti odabran je lijepo, ali je još ljepše kad selektor, u ovom slučaju selektorice, dođu k tebi i pozovu te na sudjelovanje, kao što su to napravile s osnovnom vezom dvije gorespomenute izložbe, konceptualnim umjetnikom Davidom Maljkovićem. Riječki slikar, koji živi i radi u

djelomično utjecati, objašnjava svoj postupak slovenski umjetnik. Voda je jedini od četiri osnovna elementa koji tvori ljudsko tijelo. Budući da je čovjek većim dijelom

sistemu slika – ekran). U krug bazena «upisan» je kadar projekcije video zapisa *in situ* umjetnikova kupanja tog popodneva (prijedružio mu se i voditelj Galerije *Vladimir Nazor Daniel Kovač*). Tu je radnju umjetnik ponovio na otvorenju performansom u kojemu je jednostavno ušao u bazen i *virtualni entitet* projekcije, i okupao se (odjeven u staromodno-humornu tutu koja je otežala od vode, u posjetitelja nostalgичno prizivajući u sjećanje srušeno kupalište na Savi). Pozvavši posjetitelje da učine isto, umjetnik je pokušao kreirati situaciju plaže ili kupelji, mjesta odvijanja intenzivnog društvenog života, prostora intimizacije i socijalne kamuflaže, rimskih

miku izložbe, a teatralizacija čina kupanja i pozivanje drugih da učine isto unosi dimenziju socijalizacije koja ovom projektu daje i svojevrsan komunalni karakter.

Igra predstave i prezentacije

Radna metoda «ulaska» u sliku-projekciju, kao igra predstave i prezentacije, plivanja i meta-plivanja, spekulacija je nad banalnim ili bolje rečeno tehno-spiritualizacija svakodnevice, rutiniranog čina kupanja koji pripada svakodnevnom životu, te umjetnikovo oruđe za preispitivanje pojma i materijalnosti umjetničkog djela kroz dualne pojmove prisustva i odsustva, tijela i teritorija, slike i odslika (vizualno posredovanje viđenog), stvarnog i virtualnog (kritika ideologije vizualnog), modelness i model-less... Umjetnikovo poslijepodnevno kupanje snimljeno je iz ruke, «drhtavim» kadriranjem i kolebljivim fokusiranjem snimke nastao je sinkretizam pokreta kamere, vode i kupača.

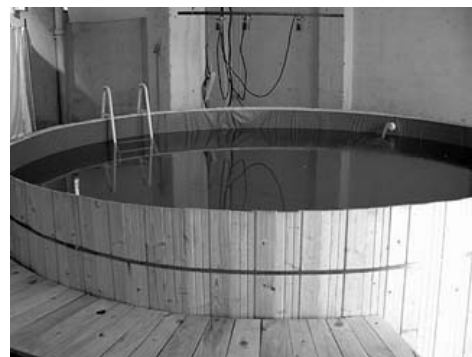
Slovenski umjetnici, kao i izložbeni program Galerije *Kapelica* gdje je prvi put predstavljen Seliškarov projekt, već pos-

Plivanje na mjestu

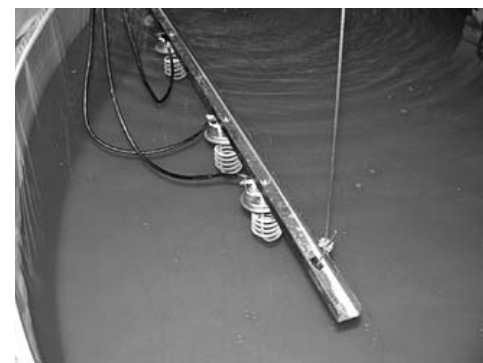
Radna metoda «ulaska» u sliku-projekciju, kao igra predstave i prezentacije, plivanja i meta-plivanja, spekulacija je nad banalnim

Primož Seliškar, *Kupalište, Galerija Križić Roban, 3. – 13. lipnja, Zagreb*

termi, turskih hamama, piscina za krštenje kupkom (tzv. *per immersionem*; uz predmnijevanje da očišćenje tijela zahvaća i dušu, te omogućuje duhovnu obnovu), *foot-baths* u džamijama ili suvremenih toplica s olimpijskim bazenima u kojima kupanje ne predstavlja čin održavanja čistoće, već složen užitak, obred ili način poticanja mišićne aktivnosti svih dijelova tijela iz terapeutsko-rekreativnih razloga.

Seliškar galerijski prostor uređuje u ambijent scene, *low-key landscape*, odnosno «fenomen» galerije poima kao scenografiju za svoju umjetnost ponašanja – činjenja, procesualnu, tjelesnu umjetnost... Voda istodobno ispunjava prostor i svojom osobinom transparentnosti čini da izgleda prazan, kao da je sačinjen od nagomilane praznine, te ga «mjeri» i mijenja efektom svjetlosnih valova. Odlukom da uđe u bazen i da se okupa (tzv. umjetnost odluke), umjetnik kreira *party-like* dina-

lovično «naginju» tjelesnoj umjetnosti, bihevioralnoj umjetnosti ili ispitivanju granica izdržljivosti (na užitak i, češće, bol) ljudskog tijela, mapiranjem vlastita tijela i korištenju tjelesnih tekućina kao medija umjetnosti... Zato će biti zanimljivo slijediti taj trag na skoroj izložbi *Break* u Ljubljani, na temu života i smrti, koji kustosice *Kupališta* Olga Majcen i Sunčica Ostoić pripremaju u suradnji s voditeljem *Kapelice* Jurijem Krpanom. ☒

Silva Kalčić

U Galeriji *Križić Roban* održana je izložba – simulirana situacija kupališta slovenskog umjetnika mlade generacije Primoža Seliškara. Okrugli, sinestezijski plavo (najdublja i najmanje materijalna boja, hladna... *Ući u plavo znači, poput Alise u Zemlji čudesa, prijeći s onu stranu ogledala*, tvrdi *Rječnik simbola* Chevaliera i Gheerbranta) obojeni bazen, izvana retro-dizajna, podsjeća na bačvu. Bazen je ispunjen vodom u kojoj su posjetitelji pozvani da se okupaju (pozivnica na otvorenju izložbe sadržavala je napomenu «ponesite kupaće kostime!»). Suzdržana zagrebačka publika, međutim, ostala je suha (za razliku od *happenings* na prošlogodišnjem otvorenju iste izložbe u Galeriji *Kapelica* u Ljubljani), umjesto sudjelovanja radije preuzimajući ulogu svjedoka, opservatora (uostalom, ne ovise li forme reprezentacije o društvenim normama?!), odnosno odabirući modus de-realizacije.

Voda simbolizira rođenje, vir života. Već kod prvog dodira s vodom ustanoviš da se radi o živoj materiji. Zanima me zato što je jako neprilagodljiva, na nju se može samo

Suzdržana zagrebačka publika, međutim, ostala je suha, umjesto sudjelovanja radije preuzimajući ulogu svjedoka, odnosno odabirući modus de-realizacije

izgrađen od vode i stoga ima afinitet prema miješanju s njome, umjetnik doživljava ulazak u vodu kao «vraćanje tijela svom materijalu». Efekt gubljenja težine u vodi pridonosi tom osjećaju.

Intimizacija i socijalna kamuflaža

Umjetnik vodu, njezin «privremeni volumen» koristi kao *screen* (u ladanovskom

časopisi

Iskorak iz učmalosti

Problem s ovim brojem časopisa *Život umjetnosti* nije u tome što on jest – to je dobar proizvod koji već ima i definitivno će pronalaziti novu publiku – nego u onome što nije

Život umjetnosti 65/66-02, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

mingom i Nebojše Jovanovića s Olegom Kulikom. Svakako nešto manje uz "retrospektivne tekstove" Antuna Maračića o Ivanu Ko-

vrijednosti, uspostavljenje kritike prevladavajućeg sistema kulturnih i, možemo, dodati, medijskih vrijednosti. Ontološki gle-

ničke analize na kritičko vrednovanje društva, što je za McLuhana uvijek bila "otvorena mogućnost".

Negdje pomalo i na tom tragu, kao "najsuvremenije" i na puno načina najzanimljivije tekstove treba istaći eseje Nade Beroš o Svetlani Hager & Plamenu Dejanovu te Vlade Marteka o Vlasti Delimar. Kada se kaže eseje, ovdje se doista radi o esejima kao književnoj formi, formi koja je najbliža trenutačno vladajućem trendu govora (pa i kritičarskog) u akademskom svijetu. Jer puko nabiranje i kanoniziranje – posebno u pisanju o umjetnosti, koja je otvorena i inkluzivna *per se* – citata, izložbi, pohvala i fraza (kakvo imamo nažalost priliku vidjeti u nekim drugim tekstovima ovoga broja) gubi vlastiti smisao, zatvarajući se u samoreproduciranje, besplodno i uzaludno pokušavajući sačuvati status i ulogu čuvara znanja, koji su povećanim mogućnostima distribucije informacija odavno izgubili smisao. Pred pisca takva jezika i stila stavlja se veliki zahtjev i traži odgovornost, jer raskidanjem veza sa žargonom, akademskim diskursom/stilom, postaje nezavisan i "neodgovoran", u najpozitivnijem smislu – ne mora više odgovarati na zadane norme isključivosti, "objektivnosti" i dokazivanje pripadnosti pojedinom društvenom sloju – opetovane i stalne boljke naših prvenstveno mlađih kritičara i kritičarki, ali i mnogih iz starijih generacija, a koju su Beroš i Martek sjajno izbjegli.

Kulturalna sinteza

Blok recenzija koji zaključuje ovaj broj uobičajeno je prosječan za naše prilike, dok nažalost nedostaje ozbiljniji dio o recenatnom i aktualnom umjetničkom životu i/ili životu umjetnosti, odnosno najave, recimo velikih Documente i Manifeste (koje su već u tijeku), kao i nešto poput Filozofskog života u "Filozofskim istraživanjima". Svakako da financijski zahtjevi, kao i tehnologija pripreme materijala i samoga tiska ne pogoduju takvim po-

duhvatima, ali, s obzirom na to da se ipak radi u unikatnu na našoj izdavačkoj sceni, ne bi bilo loše razmisliti o takvom info-bloku.

Problem, ipak, s ovim brojem (moguće i koncepcijom generalno) časopisa nije u tome što on jest – to je dobar proizvod koji već ima i definitivno će pronalaziti novu publiku – već u onome što nije. A nije mjesto na kojemu bi od vladajuće nomenklature (bez obzira radilo se o formalnoj ili neformalnoj) (još) neprepoznati umjetnici odvrtjeli nove umjetničke, izvedbene filmove, u kojemu bi pronašli novi epistemički prostor, u kojemu bi se eksperimentiralo s novom estetikom, s tehnološkim, socijalnim i drugim sustavima i dekonstruirala njihova pravila i zakoni, u kojemu bi se izabirali novi i/ili stari poetski izvori, materijali i mogućnosti... Sve to *Život umjetnosti* nije – možda će jednoga dana postati, ali...

Uredništvo, i prije svega glavna urednica Sandra Križić-Roban, napravili su sjajan posao, ali obavljen onako kako ga žele i mogu napraviti. I u tome nema ničeg lošega, problem je zapravo u kompletnoj sceni koja ne pruža, osim povremeno/privremeno znake ozbiljnog života koji može biti pripušten tekovinama nove kulture koja se rađa i koja će svoj procvat u Hrvatskoj (možda) doživjeti tek za koju godinu. Problem je i u tome da masovna, medijska kultura nije prodrla u okoštale strukture društvenih teoretičara, a vrlo sporo se probija i među, ipak otvorenijima za nove ideje, umjetnicima. I odgovor nije u ovakvom *Životu umjetnosti*, na žalost. Ali upravo pomaci kojih ima (prisjetimo se dvobroja posvećenog medijskoj umjetnosti i dizajnu) mogli bi poslužiti kao katalizator u ostvarenju kulture "između Zemlje budućnosti i *Blade Runnera*", kako je naziva Mark Dery, kulture koja će biti naša svakidašnjica, kulture koja više neće biti elitistička, nacionalna, ili masovna, od koje će preostati samo *Kultura života*. Ili *Umjetnost života*, kako vam drago. ☐

dano, forma je tlačiteljski oblik svih drugih mogućnosti, ali i pretpostavka bilo kojeg povijesnog oblika života. S obzirom na etimologiju, trebalo bi proučiti duhovne konotacije koje nudi naša riječ oblik. Je li u obliku, (Wolmanovom) krugu naša svijest konačno pronašla utočište koje će postati njezin zatvor? Relativni minimalizam kojim se

Mogli bi uzviknuti da se nešto dogodilo na izdavačkoj sceni, a istodobno i na umjetničkoj, što za kulturni prostor poput hrvatskoga zvuči pomalo fantastično jer vrlo rijetko uspijevamo nazočiti ičemu što bi nas trgnulo iz letargije

umjetnice služe u oba slučaja u službi je ne samo preispitivanja i dokidanja forme nego i u nekim stvarima koje bi mogli slobodno nazvati McLuhanovskim: širenjem sredstava ljudskoga komuniciranja, korištenjem forme preko forme, premošćivanjem znanosti i umjetnosti i na kraju primjenjivanjem metode umjet-

žariću, i Silve Kalčić o Slavenu Tolju, dok je u lipnju 2002. blago deplasirano govoriti i pisati o projektu Sanje Iveković *Lady Rosa of Luxemburg* koji je star dobrih godinu dana. No, možda to i ne bi bio takav "grieh" da se radi o receptiji toga rada u Hrvatskoj ili makar iz hrvatskog diskursa. Ovakvo, donoseći inače hvalevrijedne i kvalitetne tekstove Pierra Stiwerera i Georga Schöllhammera, ostaje gorak okus u ustima čitača i pitanje radi li se zaista o skandalu koji se nas ne tiče, do te mjere *site-specific* uratku da se mi o njemu ne možemo ili ne želimo odrediti ili pak, pomalo zlobno rečeno, o nekim internim međuodnosima na umjetničkoj/kritičarskoj sceni.

Tekst Branka Franceschija o Andreji Kulunčić također bi trebao i mogao preživjeti sličnu primjedbu, tim više što su Andrejini radovi na nekoliko razina slični *Lady Rosa of Luxemburg*. Iako se u oba slučaja inspiracija nesumnjivo crpi iz društveno političkih ideja, njihova pretencioznost u političkoj sferi je vrlo upitna. Daleko je jasnija njihova umjetnička teza, po kojoj su bliski: najprije reduciranje forme, a potom i ukidanje tradicionalnih

Igor Marković

Najnoviji dvobroj jedinog hrvatskog stručnog časopisa koji se kontinuirano bavi pojavama i projektima u suvremenoj umjetnosti, iako naizgled malen, donosi osim uobičajenih rubrika i uvoda čitavih deset tekstova o relativno nedavnim umjetničkim projektima i osobama koje su se zatekle ili rađe u i oko primarno zagrebačke scene. Dakle, mogli bi uzviknuti da se nešto dogodilo na izdavačkoj sceni. A istodobno i na umjetničkoj. Za kulturni prostor poput hrvatskoga ili zagrebačkoga to zvuči pomalo fantastično jer vrlo rijetko uspijevamo nazočiti ičemu (bio to intervju, časopis, izložba ili što drugo) što bi nas trgnulo iz letargije, provincijske učmalosti i tu i tamo čežnjivog podsjećanja na šezdesete i sedamdesete kada je Zagreb bio čvrsto ukopan u suvremene umjetničke trendove. No spomenuti uzvici stoje – barem djelomično.

Umjetnička analiza

Prije svega se odnose na intervjue Nade Beroš s američkom umjetnicom Andreom Zittel, Henriquee Luza s Alexom Flem-

ma (tako glasi prijevod američkog pojma "medically challenged")? Ili naprosto o patafizičkim tijelima? Činjenica je da koreografije Jamieja Waltona, Javiera de Fru-

CanDoCo. slijedi apstraktne obrasce klasične ravnoteže pokreta, ali ne i kulturalnu maniju industrijski dizajniranog izgleda. Scenske cjeline ne odustaju ni od vi-

išarane zidove i krovove, smeđe visoke zgrade i prazne parkove, rasno markirano susjedstvo i druge važne informacije o ikonografiji uličnog plesa kao umjetničkog jezika inače socijalno nevidljivih tamnoputih Britanaca. Filmovi su dakle funkcionirali kao društvena informacija koju bismo teško mogli dopremiti na pozornicu izvanfilmskim sredstvima. Sam ples u onoj je mjeri patafizičan u kojoj izvođač na licu mjesta *izmišlja* vokabular ritmično oštih i naglih pokreta na razmeđi rapa, jazza i suvremenog plesa, ponovno odbijajući ograničenja ma kojega od upotrijebljenih konteksta, nipošto ne pristajući da ih fizički, narativno ili socijalno izolira. Sociološkom analizom trendovskog ponašanja uz pomoć plesa bavi se i Marco Berrettini, čija je predstava *Sorry, Do the Tour* elaborirana antologija disco-kinetike, ironičnog recitiranja monotone frazeologije disco hitova (*I feel love, I'm in love, I feel for you, I love the way you love me* itd), disco rituala paradnog samopokazivanja, ali još i više studija socijalnog licemjerja i površnosti koji prate lažno glamurozni život po noćnim klubovima. U dvoipolsatnom plesnom maratonu predstave, dramaturški osmišljenom kao "disco natjecanje", Berrettinijev klub himbe prikladno je groteskno zrcalo svim mondenim plesnim zabavištima diljem svijeta. Groteska je, k tome, vjerojatno najstarije patafizičko sredstvo, blisko ideji namjernog slamanja sustava prediscipliniranih tijela. Berrettinijevi plesači variraju od plejbojevski besprijekornih plavuša do asimetrije sredovječnih i plesno netreniranih muškaraca, no svi su uposleni kako bi demonstrirali ispraznost mehanizma disco izgleda i uopće načina života. Citirat ću plesnu teoretičarku Robertu Galler: *Na isti način na koji društvo kreira ideal ljepote koji je opresivan za sve članove toga društva, društvo također kreira i model fizički idealne osobe koja ni u kom slučaju ne pokazuje slabost, gubitak ili bol... Nemoćne ili ostarjele osobe u takvom sustavu predstavljaju simboličku prijetnju čitavom modelu ponašanja, zato što nas podsjećaju koliko je ovaj isti sustav i njegov mit o savršenim tijelima u stvari krhak i lažan.*

Tabletice uoči eksplozije

Luksemburško-hrvatska predstava *Persen* koreografkinje Aleksandre Janeve na scenu izvodi i tanku liniju koja dijeli socijalizaciju od agresivnosti i destrukcije. Male zajedničke igre, zafrkavanja i improvizirani razgovori izvođača kontrastirani su panikom od aktiviranja ručne bombe ili eksplozijom koja prijeti uništenjem u trenutku kada to nitko ne očekuje – bez obzira na prethodno investirani strah ili suradnju. Već od prve slike izvođačkih tijela, koja upadaju na pozornicu kroz vrata poput kakve bačene robe, koturajući se scenom u zgusnutom neredu ogoljenih "leševa", jasno je da prolog predstave (Janeva predstavlja izvođače i oni nam ležerno govore o sebi, udobno zavaljeni u stolce, jedan drugome masirajući stopala itd.) služi kao krinka integracije, dok ostatak događanja sugerira unutarnji raspad i autodestruktivnost grupe, naizgled zaokupljene zajedničkim logorovanjem. *Persen* je jedina predstava Tjedna plesa 2002. godine koja je uhvatila tihe silnice političke paranoje koja nas okružuje: europsko "logorovanje" u blizini terorističkoga kaosa Afganistana, Indije, Pakistana i velikog meštra svijetu aktualnih genocida (SAD-a) kao uistinu opravdani razlog za *persen* (lijek za smirenje). Izvođači stalno gube "sigurna" uporišta, ponavljaju udarce glavom o zid ili o pod, stvaraju slike nijemog užasa (primjerice: vezujući kosu Cristine Numa tankim vezicama, tako da izgleda sablasno razapeta od udara vjetra ili detonacije) isprepletene s pokušajem očuvanja "normalnosti" u svakodnevnim razgovorima i gestama. **Politika prestrašenih tijela:** ima li točnijeg opisa vremena kojemu svjedočimo? Patafizički, a ujedno i koreografski odgovor: plešemo ne radi "smirenja", nego radi *vraćanja snage* tijelu koje odbija medijatorstvo destrukcije. ▣

Patafizika: 1911-2002 i dalje

Tjedan plesa vrednovat ću prema patafizičkim kriterijima ispisivanja paralelnog svijeta epistemološke slobode

Uz 19. tjedan suvremenog plesa, održan od 31. svibnja do 9. lipnja u Zagrebu

Nataša Govedić

U skovavši pojam *patafizike*, Alfred Jarry 1911. godine u razgovor o teatru i uopće estetici uvodi kategoriju *znanosti imaginarnih rješenja*, patafizike kao istraživanja koje se nalazi na granici znanosti i umjetnosti, istraživanja koje priznaje kako su mnoge percepcije (pa i one statističke, laboratorijski kvantificirane) otvorene relativnosti interpretacije ili čak "groteskne halucinacije", kako veli francuski modernist. Premda nas Xavier Le Roy, suvremeni koreograf i performer te gost ovogodišnjeg Tjedna plesa, ne provodi Jarryjevim patafizičkim vokabularom (kasnije korištenim i kod autora poput Eca, Deleuzea ili Baudrillarda), Le Royevo scensko djelo *Produkt okolnosti* (1999) umnogome je dio žarijevske tradicije negiranja razlike između znanosti i umjetnosti, odnosno pokušaja pronalazanja tzv. **trećeg polja** istraživačke otvorenosti. Le Royev je nastup iza akademske katedre na praznoj Gavellinoj pozornici formalno moguće opisati kao ispovijed, zatim i kao prirodnoznanstveno predavanje o razlozima napuštanja doktorske specijalizacije iz molekularne biologije (uz pokazivanje slajdova vezanih za istraživanje karcinoma dojke na kojima je Le Roy doista radio tijekom godina specijalizacije), ili opet kao društvenohumanistički performans u kojemu autor objašnjava zašto su i znanost i umjetnost, pa onda svakako i ples, danas duboko zahvaćeni zakonima konzumerizma – pretvaranja svakog napora otkrivanja u tržišni proizvod veće ili manje isplativosti. Patafizičko pitanje: **KAKO DRUGAČIJE TUMAČITI TIJELO**, tijekom same izvedbe ostaje uznemirujuće otvoreno – jasno je da tijelo nije samo biološki proces, jasno je da nije samo socijalni proces, jasno je da ga postojeći modeli opisivanja češće ograničavaju i reduciraju (pretvaraju u "produkt" ovih ili onih disertacija ili predstava), no ne znamo kako izmaknuti potrebi semantiziranja tijela ni kako u isti mah uvažiti i pragmatizam i metaforičnost interdiciplinarnih istraživanja korporalnosti. Ovakav pristup, a govorim to i iz vlastitih iskustava, izaziva otpor disciplinarnih purista i znanosti i umjetnosti, trajno se protiveći kulturi izoliranih čestica znanja. Put do kulture disciplinarne interakcije daleko je teži i daleko vredniji. Zato ću netom okončani Tjedan plesa, umjesto nabiranja svega onoga što ga čini jednom od slabijih ili konvencionalnijih festivalskih godina, vrednovati prema patafizičkim kriterijima uspjelog ispisivanja paralelnog svijeta epistemološke slobode, a ne prema kriterijima međusobno čvrsto "zagrađenih" spoznaja ili repetitivno konzumerističkih svjetova elitno zavađenih disciplina.

CanDoCo

U kontekstu političke korektnosti naročito je zanimljivo razmišljati o neuvredljivom klasificiranju izvođača koji nastupaju služeći se "invalidskim" kolicima i drugim pomagalicama "hendikepiranih". Treba li govoriti o *drugačije sposobnim* tijelima? O *zdravstveno zahtjevnijim* tijeli-

tosa i Fin Walkerove naglašavaju **ravnopravost** tijela pokretanih nogama, rukama ili kotačima, odnosno nastoje stvoriti novi, egalitarni jezik naslanjanja, kliženja pozornicom, kontaktnih prijenosa energije s tijela na tijelo, saginjanja, simultanih kretanja. Umjesto fetišizma i voajerizma promatranja *hiperbolizirane* fizičke razlike ("freak" kvalitetom kiborške defragmentacije i ispreplitanja udova vlastita tijela bavi se, međutim, Xavier Le Roy u performansu *Self Unfinished*), plesačima CanDoCo. važnija je kontaktna zona svekoličko prigrljenih tijela. Liričnost predstave u cjelini nije podilaženje baletnom imperativu mršavog, asketskog i atletskog tijela (kao naličja sublimiranog straha od smrti i starenja), već posljedica uvažavanja raznovrsnosti tjelesnih habitusa, od šetalačkih simetrija Waltonove koreografije, preko De Frutosove ironične parafraze ženskih baletnih torza koja, međutim, *ne lebde*, nego su u svečanim haljinama *posjednuta na pod*, sve do *staccato* vrtnji oko svoje osi ili osi partnera u njeznoj koreografiji uzajamnih prijenosa i okreta koje potpisuje Fin Walker. U definiranju eterične jednostavnosti i scenske čistoće,

Ovakav pristup izaziva otpor disciplinarnih purista i znanosti i umjetnosti, trajno se protiveći kulturi izoliranih čestica znanja. Put do kulture disciplinarne interakcije daleko je teži i daleko vredniji

zualne ni od fizičke kontrole izvođačkog tijela, s tim da je kooperativnoj plesnoj disciplini u jednakoj mjeri podvrgnuto i tijelo u kolicima i tijelo izvan kolica. Kao i u ranijim djelima CanDoCo. (među najpoznatijima su *Cross Your Heart* i *Outside In*; oboje snimljeno za BBC-jev plesni arhiv), gledateljima je ponuđen pogled u inkluzivnu komunikaciju koja pritom nije ni sladunjava ni moralistička, nego usredotočena na kreativne procese i mogućnosti partikularnih – uzbudljivo nenormiranih, nestandardiziranih, nepredvidljivih – dodira tijela.

Hyltonova ulica, Berettinijev klub

Robert Hylton, britanski "umjetnik ulice", rap/jazz plesač i koreograf, umjetnik koji na rijetko motivirani način spaja video art sa živom izvedbom, zagrebačkoj se publici predstavio dvama kratkim filmovima i solo plesom uživo uz audio snimku komediografske rutine Billa Cosbyja te *scratching* improvizacije DJ majstora na glazbenoj tehnici smještenoj s plesačeve lijeve strane. Filmovi su nam detaljno predstavili Hyltonov etnografski kontekst: siromašno britansko predgrađe,

festivali

Netetovirane staze tijela

Način na koji je tijelo prikazano na sceni, kako se prema njemu odnosi performativni i autorski subjekt, kako se ono tretira, jedan je od bitnih segmenata performativnog čina u cjelini

Uz 19. tjedan suvremenog plesa

Emina Višnić

Tijelo je objekt i subjekt svakog performativnog čina, što je osobito očito u plesu. Ono je tu centar događaja i situacije, bilo da je ono klasično plesno tijelo, bilo da je tijelo koje govori, koje se urušava u sebe, koje djeluje na druga tijela. Ono je također nositelj značenja, onih jasnih i očitih, i onih metaforičkih i simboličkih, ali i onih suptilnijih, koji nastaju u nadogradnji ili upisivanju u/na tijelo. Tijelo, pogotovo tijelo u teatru, ne može biti prazni označitelj. Ono je izraz i izraženo, sadržaj i forma.

U plesnom kazalištu tijelo je uvijek na neki način u kretanju, pa čak i onda kada miruje. Pokret je opis tijela i njegova re/prezentacija. Prezentacija, u smislu da tijelo označava osobnost, postojecu ljudsku jedinku, a prezentacija jer je dio performativnog čina pa nužno predstavlja i nešto drugo. Način na koji je tijelo prikazano na sceni, kako se prema njemu odnosi performativni i autorski subjekt, kako se ono tretira, jedan je od bitnih segmenata performativnog čina u cjelini. Već samo činjenica je li pred naše oči stavljeno klasično lijepo tijelo ili neko drugo i drukčije, već puno govori. Bitno je također odrediti je li ono prikazano kao cjeloviti entitet, ili se na neki način fragmentira. Zatim, je li ono prisutno samo kao dio neke apstraktnije kompozicije, kako je to na primjer u klasičnom baletu, ili je ono samostalno, ogoljeno. Kako se ono odnosi prema drugim tijelima, onima na sceni, ali i onima u publici? Je li tijelo, i na koji način, ako jest, nositelj kulturnih odrednica? Koliko je njegovo pojavljivanje na pozornici i njegova recepcija uvjetovana rodom kategorijom? Može li tijelo biti novo polje za razvoj teorijske misli, može li ono teoriji pružiti novu vrstu diskurza?

Le Roy i znanost

Predstava *Product of Circumstances* Xaviera Le Roya istražuje, razmišlja pokazuje i prikazuje tijelo u njegovim različitim oblicima i funkcijama. *Product of Circumstances* po svome je obliku teorijsko predavanje u formi biografije (ispovijedi) koja na određenim mjestima izlazi iz diskurza reprezentirajući izgovoreno, i to na taj način da se dio teksta koji je vezan uz znanstveno područje (molekularna biologija)

prikazuje slikama malignih tkiva na dijapozitivima te statističkim grafikonima, dok se dio vezan uz ples reprezentira izvo-

tehnici, metodi, nekom apstraktnom načelu, a ne da se određena načela eventualno iskušaju, primjene na nekom individual-

đenjem različitih sekvenci pokreta. Ono što ujedinjuje ova dva naizgled nepoveziva područja, osim toga što u oba možemo pronaći jednake političke i socijalne institucije temeljene na moći, jest upravo *bavljenje tijelom*. Djelujući unutar struktura oficijelnih znanstvenih institucija, autor je posumnjao u *objektivno znanje* i primijetio da znanstvena metoda kopira kapitalističku metodu stvaranja tržišta: Znanost i njezini objekti istraživanja te njezini zaključci *proizvode se*, ne istražuju, kao što i kapitalistička ekonomija zapravo više na istražuje tržište i potrebe ljudi, već te potrebe proizvodi kako bi mogla plasirati robu koja će zadovoljavati te iste, lažne, proizvedene potrebe. Znanost želi upravljati tijelom, kontrolirati ga. Ona ne kreće od njega samog već od sebe same, te ga stavlja u zadane okvire, metode, termine. Ono nije svrha samog istraživanja već je svrha unaprijed određena projiciranom znanstvenom spoznajom, koja pak vodi društvenom uspjehu i novcu.

Le Roy i umjetnost

S druge strane, izvođač u određenim navratima eksperimentira s tijelom, ne s njegovim stanicama i genima, već sa živim, cjelovitim tijelom, i to tijelom na sceni. Koristeći ironiju kao stav i poziciju govorenja, kritički se odnosi prema rigidnim principima plesnih škola i tehnika, od onih klasičnog baleta do suvremenijih metoda, poistovjećujući ih tako s postavkama na temelju kojih biologija objašnjava objekte svojih istraživanja. Od tijela se tu zahtijeva da se prilagođuje

nom tijelu, odnosno da to individualno tijelo, kroz novu interpretaciju (koja se događa već samim time što neki pokret proizvodi specifično tijelo), istom pokretu daje novi oblik, nova značenja. Tijelo je, međutim, instrument plesa, njegov subjekt i objekt, ono koje proizvodi pokret i ono koje taj pokret (taj proizvod) jest.

Tako tijelo, okrenuto sebi i iz sebe, može eksperimentirati s vlastitom formom i cjelovitošću. Ono može, kao u ovoj, a osobito u drugoj predstavi Xaviera Le Roya (*Self Unfinished*), s obzirom na pokret koji poduzima i na poziciju koju zauzima, izgubiti vlastitu formu i postati neko drugo tijelo. Ono se uslijed toga raspada na fragmente i sastavlja se, u percepciji gledatelja, u neku sasvim novu cjelinu. Xavier Le Roy tijelom dizajnira slike koje se odmiču od same slike tijela i jednim halucinogenim, kreativnim procesom percepcije postaju nešto drugo. A sva ona pitanja koje o tijelu postavlja unutar svog predavanja/ispovijesti realizira i pokretom: funkcije i disfunkcije tijela (ili što tijelo može i radi li to u nekoj funkciji ili s nekim drugim ciljem), njegove dekonstrukcije i ponovna konstrukcije, tijela kao pokretnog entiteta. Uz mnoga druga pitanja na kraju zaključuje da je ono što pred nama stoji *kontaminirano tijelo*, ono nije oslobođeno gradnje posebnih, za njega specifičnih značenja, ono na/u sebi nosi balaste svih onih učitavanja u njega (bioloških, teorijskih, plesnih, društvenih, povijesnih...) i zbog toga ga je nemoguće, kako Le Roy tvrdi, pretvoriti u teoriju.

Košuljice materije

Predstava *Self Unfinished* bavi se sličnim pitanjima i to ovdje koristeći samo tijelo i njegov odnos prema prostoru i objektima u njemu. Kroz predstavu se ponavljaju iste linije i smjerovi kretanja, u kojem su određeni objekti u prostoru (stol i stolica, zid, kazetofon) određene točke od kojih se ili prema kojima se tijelo kreće, odnosno po/sa kojima se kreće. Ono je u nekim dijelovima "normalno" (odnosno uobičajeno) ljudsko tijelo, ali se "pretvara" i u kiborg-tijelo, u tijelo s filmske vrpce koja se unazad premotava (pokretne slike – pokretno tijelo) ili u dvostruko tijelo. Ono poput zmije presvlači svoju košuljicu, svoju drugu kožu (odjeću) i poprima oblik dvaju polovičnih tijela spojenih u jedno, kada postaje neko izokrenuto, drukčije, drugo tijelo. Nestvarno, ali potpuno u realnosti prisutno. Čitava je predstava proces u kojem se ruši stabilna slika tijela, ali njoj se na kraju i vraćamo. Ona funkcionira negdje između te dvije vizije. Razglašeno tijelo u izokrenutom položaju više nije (ili nije samo) slika ljudskog tijela, već postaje nešto neodređeno, neodredivo drugo, koje se jedino može odrediti u gotovo halucinogenom procesu percepcije, gdje ono preuzima oblike individualnih asocijacija, pa postaje *kokoš, vanzemaljac, stara voštanica*, itd. U tom položaju ono se počinje kre-

Tijelo poput zmije presvlači svoju košuljicu, svoju drugu kožu (odjeću) i poprima oblik dvaju polovičnih tijela spojenih u jedno, kada postaje neko izokrenuto, drukčije, drugo tijelo. Nestvarno, ali potpuno u realnosti prisutno

tati i tako, doslovce, prikazuje naopaku sliku tijela. Stražnjica se odjednom počne percipirati kao neka čudna glava, ruke postaju noge, a noge ruke. Efekt je, koliko u prvi mah zabavan, zapravo poprilično tjeskoban. Naime, nesigurnost i nestabilnost naše slike o sebi i drugima, pa čak i u onom najočitijem, onom što smatramo lako čitljivim jer je fizičko, dovodi u pitanje bilo kakvu mogućnost objektivnog, točnog i istinitog sagledavanja stvarnosti.

Manjak razlike

CanDoCo., britanska plesna skupina koja je već drugi put gostovala u Zagrebu, pokušala je eksperimentirati s tijelima izvođača koja nisu uobičajena, koja su hendikepirana, drukčija, "ne-plesna".

Međutim, ovdje taj eksperiment nije krenuo u smjeru otkrivanja drugog pogleda na ples koji bi proizlazio iz onog drukčijeg tijela, već se ne-plesno tijelo invalida pokušava tretirati kao plesno. Nije se uspjelo stvoriti neki posebni plesni jezik, ili barem rečenicu, nego se ostalo pri klasičnom apstraktnom plesnom pokretu kojemu se klasično ne-plesna tijela, na neki način osakaćena, odnosno necjelovita, pokušavaju prilagoditi. Tako ples hendikepiranih ljudi više izgleda kao pokušaj (s apsolutno nedostižnim ciljem) da izvedu određenu plesnu sekvencu jezika koji ne proizlazi iz njihovih tijela već ga prilagođava jeziku nekih drugih tijela. Zanimljivo je, doduše, da se jedno medicinsko pomagalo (invalidska kolica) uzima za integralni dio tijela, ali se koristi (opet nažalost) za postizanje scenskih efekata karakterističnih za klasični plesni izričaj (piruete, dua, itd.). Svakako ne treba umanjivati značenje pokušaja da se pokaže kako i ta tijela mogu plesati, ali, kako se meni čini, puno bi zanimljivije bilo pozabaviti se pitanjem jednog specifičnog plesnog jezika koji bi proizlazio iz tih tijela, koja su u ovim izvedbama i dalje ostala druga tijela. To je umjetnički i konceptijski puno zanimljivije pitanje, od ovog, u biti socijalnog (socijalizirajućeg): uklapanje ne-zdravih tijela u zajednicu zdravih. Radi se tu o humanističkom principu koji se temelji na lažnoj izjavi da smo mi svi isti. Naravno da su načelno sva ljudska bića ista, međutim, još je bitnija njihova različitost, različitost kao potencijal koji može proizvesti novu, drukčiju kvalitetu – u općem i u plesnom smislu.

Višak prekrasnih tijela

I u drugim su se predstavama koje smo mogli vidjeti u sklopu programa ovogodišnjeg Tjedna propitivala tijela na razne načine. Tijela izvođača u odnosu, u varijanti kada su ona odvojena i pokušavaju stupiti u komunikaciju, koristeći za to i publiku kao određeni katalizator (*Q&A, Very Private/Very Public* Emila Hrvatina) ili onda kada ona jedna od drugih preuzimaju plesni materijal (izričaj) i tako stvaraju jedan novi (BAD Co. u predstavi *Solo me*), ili kada glumačka i plesna tijela zajednički grade novi materijal (ZPA-ova predstava *M.U.R.*). S druge strane, predstave slavne Batsheva Dance Company i Balleta Preljocaj više-manje ostaju na razini prikaza tipičnih "prekrasnih" plesnih tijela i uglavnom ih koriste da bi s pomoću njih stvorili scenski atraktivnu koreografiju. Od predstava tog tipa izdvojila bih onu Akrama Khana i njegove skupine, gdje se, osim što se tijela tretiraju kao dio partiture koja nastaje u procesu između kreacije i razaranja, fragmentacije i ponovnog okupljanja, istražuje kako tijelo reagira na različite "podražaje" (glazbu, svjetlo, govor) i koja zapravo svoj izričaj gradi negdje između ekstrema kojima se bavi. Tijelo je neprekidni proces nastajanja i nestajanja, koji, međutim, nije i ne može biti sam sebi dovoljan, već postaje i postoji u određenom kontekstu. A kazališni i plesni kontekst, okvir je koji predstavlja polje bezbrojnih mogućnosti propitivanja tijela kao (ne)stabilnog entiteta u odnosu prema drugom – izvođaču, gledatelju, prostoru. ☒

festivali

na bilješka ne bi bila istovjetna njegovoj, ali to ništa bitno ne mijenja na stvari. Gledateljica je opiranjem utjecala na vrijednost jedne mikrorazine, ali rezultat njezine reakci-

ovom slučaju manipulacija je dvoznačna. U prvom redu akteri i gledatelji nikad ne kreću s *istih* pozicija. Akteri su uvijek u prednosti pred gledateljima koji se s iz-

nja prilagođavajući ih svojim normativima. Dva potpuno različita sola takvim posvajanjem dobivaju drukčiju kvalitetu poprimajući srednju putanju. Pokušaj raščlambe jednog sola da bi se drugi očuvao od mijesanja propada jer je izazvan željom drugog kojom bi se nametnuo prvom. Vrijedi i obrnuto. Iz viđenog nije jasno što potiče iz-

Druga strana izvedbe: publika

Kako aktivirati gledatelja a da to ne bude iznuđivanje? Je li manipulacija ljudima u tom slučaju opravdana?

Uz 19. tjedan suvremenog plesa

Ivana Slunjski

Da bi osobni izraz konstituirao u umjetnički čin, u procesualnu interakciju koja oživljava kanaliziranjem predstavljenog i recipiranog, umjetnik prihvaća opasnost da ono (njemu/njoj) najvidljivije u izlaganju bude prepoznato kao nevidljivo. Prihvatanjem tog rizika on/a svojevolumino pristaje na deformiranje početnih predodžbi, brisanje vlastite osobnosti i nadopisivanje stranih, ali jednako legitimnih artikulacija. Svoj identitet umjetnik ne postiže (samo) autorefleksijom, već i kreacijom povanjsenom nutrinom. Eksponiranjem rada javnosti početne se intencije razlažu da bi tek ponovnim preslagivanjem zadobile umjetničku vrijednost. Jedina mogućnost realizacije te ključne instance je odgovor koji umjetnik dobiva s *druge strane*. *Druga strana* tada predstavlja njegov alteritet kojim se potvrđuje. No relevantan odgovor može uslijediti samo kad je uspostavljena odgovarajuća komunikacija. S obzirom na to da komunikacija izbija na mjestu naprsline međusobnog nerazumijevanja, neslaganja i neprihvatanja stavova različitih strana, problem koji ovakvim razmatranjem dopijeva na vidjelo jest što učiniti kako bi se potakla *dostatna* komunikacija.

Slobodni ili iznuđeni odgovor?

Kako aktivirati gledatelja a da to ne bude iznuđivanje? Je li manipulacija ljudima u tom slučaju opravdana? Emil Hrvatini se predstavom *Q&A Very Private. Very Public.*, koju smo imali prilike vidjeti na ovogodišnjem Tjednu suvremenog plesa, našao na sličnom tragu propitivanja kazališne prezentnosti. Svom autorskom zadatku pretpostavlja pitanje odgovornosti gledatelja za kazališni događaj. Inzistirajući na vrlo intimnom angažmanu performerera na vrlo skućenom dijelu scenskog prostora, na kojem su ujedno bili raspoređeni i gledatelji, Hrvatini provocira odnose između dvaju performerera i odnose između performerera i gledatelja. Navođenje gledatelja na reakciju započinje odmah pri ulasku u izvedbeni prostor. Izvedbeni prostor odijeljen je neprozirnim zastorom na dva jednaka dijela. U svakom dijelu predočena je naoko ista scena: performer leđima okrenut gledateljima kleči na koljenima. Prepuštanje odabira lijeve ili desne strane čini mi se ujedno i jedina režijski nekoordinirana svjesna aktivnost gledatelja. Svaki naredni korak akcije i reakcije već duboko zadire u ono što bih bez većeg okolišanja nazvala manipulacijom. Daljnje reakcije gledatelja, bile one pozitivan ili negativan odgovor na ponuđeni izazov, zorno demonstrirajući princip kompjutorskih *igrice avantura*, unaprijed su jasno zacrtane i njihov slijed ne može bitno omesti tijekom niti promijeniti konačan ishod predstave. Tomu u prilog svakako treba spomenuti primjer prešutnog (ali ipak) odbijanja jedne gledateljice da na performerov nalog zapisuje zbivanja na sceni u blok papira koji joj je usput turnuo u ruke, kako bi u dogledno vrijeme proučio njezine zapise i potom ih javno prezentirao. Kad već ona nije ništa zabilježila, učinio je to performer sam. Dakako da njezi-

Akteri i gledatelji nikad ne kreću s istih pozicija. Akteri su uvijek u prednosti pred gledateljima koji se s izvođačkim materijalom susreću prvi put. Druga vrsta manipulacije odnosi se na to koliko akteri uopće mogu biti privatni na sceni

je unutar te mikrorazine predstave bio je toliko neznatan da nije pomutio poredak u vrijednosti makrosustava.

Lažne ispovijedi

Možda jedna od najvećih manipulacija sadržana je u predstavljanju performerera kroz skrušeno i pokajničko ispovijedanje njihovih najskrovitijih frustracija. Simboličnim *skidanjem kože*, u predstavi prikazanim ljuštenjem s tijela maske za čišćenje pora, performereri obrću fokus na unutra, pružajući pogledu ono što je dotada bilo nevidljivo. Dotada nevidljivo postaje vidljivo ranjivo. Hiperekstenzija ranjivosti u momentu podizanja neprozirnog zastora i reduciranjem barijere na poroznu mrežu otkriva biće razapeto svojom spolnošću i sputano opredjeljenjem na *raskomadnost seksualnog nagona*. Ali ta ranjivost je dvojako usmjerena. Ako su performereri ti koji se nalaze na meti ispitivačkog pogleda, zašto ne bi u potrazi za ravnopravnim sudionicima diobe kazališnog zbivanja otvoreni ranjavanju bili i gledatelji? Tada je izlika za svako neugodno podbadanje gledatelja i izazivanje njihove reakcije opravdana. U

Reakcije gledatelja, bile one pozitivan ili negativan odgovor na ponuđeni izazov, zorno demonstrirajući princip kompjutorskih igrice avantura, unaprijed su jasno zacrtane i njihov slijed ne može bitno omesti tijekom niti promijeniti konačan ishod predstave

vodačkim materijalom susreću prvi put. Druga vrsta manipulacije odnosi se na to koliko akteri uopće mogu biti privatni na sceni. Iako su i u svakodnevnom životu rijetki trenuci u kojima je moguće razlučiti što je od vidljivog doista naša *prezentnost*, a što *reprezentnost*, malo je reći da bivanje na sceni gotovo neizostavno potpada pod kategoriju reprezentnosti. Unatoč izričitom ispovjednom kontekstualiziranju odnosa gledatelja i performerera predstava u kontinuitetu zadržava popriličnu dozu ledene sterilnosti. Da je i to samo smišljena strategija, potkrepljuju nazuvci s prizvukom bolničke bjeline predviđeni za stopala gledatelja prije njihove penetracije u neoskrvnjeno okruženje izvedbe.

Srastanje ili natjecanje?

Predstava koja se nekim točkama naslanja na Hrvatiniovu je nova, na Tjednu premijerno izvedena, predstava *BADco*. Predstava *Solo Me* nastala je spajanjem dvaju prvobitno neovisnih sola Pravedana Devlahovića i Nikoline Pristaš. I ovdje su gledatelji podijeljeni u dvije skupine, jedna od njih zauzima pozicije klasično postavljenoga gledališta, a druga zatvara rubove četverokuta scene. Za razliku od Hrvatiniove predstave, gdje su obje skupine gledatelja podložne direktnom manipuliranju izvođača, ovdje je gledateljima u *klasičnom gledalištu* to uskraćeno. Preplitanje sola Nikoline i Pravedana propituje graničnu zonu samosvijesti koja je upravo određena odslikom u već značenjski prožetom svijetu. Izvođači preuzimaju jedan od drugog obrasce kreta-

vodače na preuzimanje obrazaca kretanja. Rezovi nastali naknadnim kalemljenjem teorijskih apstrakcija kao i rezovi umetanjem stanki za vrijeme mijesanja glazbe i svjetla djeluju nasilno na plesni predložak. Ekspresivnost i bogatstvo plesnog vokabulara Nikoline Pristaš oplemenjeni su reskom drskošću koja je svakako dobrodošla svakom performeru u pronalaženju inovativnog izraza, ali toliko dugo dok ostaje u okvirima scenskog materijala i pristupa. Ometanjem gledateljeve percepcije i recepcije odguravanjem od njih u skok ili neki drugi pokret, kao i šaputanjem gledateljici zapisa koje je Pravedan Devlahović bilježio za vrijeme Nikolinina sola također nastaju nepotrebni rezovi koji su svrha sami sebi. Ne vidim zašto bi autorski zamišljena i *predviđena* (sic!), strogo kontrolirana reakcija gledatelja bila važnija od bilo kojeg drugog individualnog doživljaja ili reakcije iz publike. Skupini ljudi okupljenoj pod imenom *BADco*, nije toliko primarno potaknuti izravnu interakciju s gledateljima, ali kad im zatrebaju za provedbu pokoje zamisli, gledatelji naglo postaju vidljivi i nadasve dostupni izravnim *instrukcijama* izvođača. I u ovom i u slučaju Hrvatiniove predstave začudila me mlitavost gledatelja i potpuno pasivno prepuštanje volji izvođača. Predajom manipulativnim potezima autora potiskuje se objektivna *druga strana* koja kritično zrcali autoreferencijalnost uprizorenih subjektiviteta. Prihvatanje manipulacije istodobno znači i gubitak logičnog rasuđivanja, a time i nemogućnost dekonstrukcije djela i reinterpretacije značenja. ▣

Glazba koja izvire iz tišine

John Coltrane svojim je sljedbenicima u ostavštinu dao prije svega trajnu potrebu za traženjem i glazbenim lutanjem prema vlastitu ispunjenju

Povodom priznanja Američke akademije Johnu Coltraneu kao najvećem američkom umjetniku 20. stoljeća

Nino Zubčević

Zvezdani avangardni saksofonist Johna Coltrane postao je nakon svoje smrti 1967. legenda jazza čijoj su važnosti ravni jedino Louis Armstrong i Charlie Parker. Kao instrumentalist, Coltrane im je u tehničkom i imaginativnom smislu bio ravan, a kao kompozitor nadmašivao je obojicu. U komponiranju se isticao zadivljujućim brojem formi – blues, balade, duhovne pjesme, rapsodije, elegije, suite, slobodne forme i mješavine raznih kultura. Svojim sljedbenicima u ostavštinu je dao prije svega trajnu potrebu za traženjem i glazbenim lutanjem prema vlastitom ispunjenju.

Oživljavanje sopran-saksofona

John Coltrane je široj publici postao poznat 1955., kada je počeo svirati u danas legendarnom kvintetu Milesa Davisa te su ga odmah prepoznali kao originalnog ili pak čudaka. U travnju 1957. Coltrane je otišao ili su ga otpustili (istina je ostala nepoznata), i to ne zbog sklonosti stilističkom ekstremizmu nego zbog ovisnosti o heroinu i alkoholu, problemu s kojim se suočio već te iste godine. Kontroverznost je počivala ne samo u njegovim harmonijskim eksperimentima, na koje je u početku najjači utjecaj imao Dexter Gordon, nego u brzini sviranja te naglom prekidanju fraza.

Sve su se te karakteristike još pojačale 1957. za vrijeme višemjesečne suradnje s Theloniusom Monkom, nakon čega se ponovno pridružio Davisu, koji je tada eksperimentirao skraćivanjem akorda te se potpuno posvetio onome što Ira Gitler u *Down Beat* zove *zvučnom plohom*. Ta tehnika velike brzine, kojoj kao da je svrha učiniti note neodoljivima, izgleda kao neki nusprodukt Coltraneovih harmonijskih istraživanja. Coltrane je govorio o sviranju istog akorda tri ili četiri puta različito unutar jednog takta, ili o preklapanju akorda prije promjene, nagovještavajući daljnja istraživanja gornjih harmonijskih intervala koja su otpočeli Charlie Parker i booperi. Nastojeći oblikovati toliko mnogo harmonijskih varijanti prije izmjene, Coltrane je nužno bio doveden do neprirodne brzine, ponekad i do asimetrične podjele takta.

Tek je nakon drugog napuštanja Davisa (1960.) do punog izražaja došla Coltraneova kreativna i izvodačka snaga. Njegovo prvo snimanje nakon raskida rezultiralo je s *My Favorite Things*, zadivljujućom četrnaestminutnom reinterpetacijom koja je potresla jazz fanove svojim orijentalnim modalizmom. Tu je Coltrane oživio sopran-saksofon, čime je potaknuo generaciju mladih glazbenika da istražuju taj instrument. To je djelo ostalo Coltraneov zaštitni znak sve do njegove smrti, unatoč bizarnim stilskim metamorfozama u sljedećih pet i pol godina.

Putovanje protiv struje

Godinu dana kasnije Coltrane je započeo snimanje dugačkog studijskoga ko-

mada *Africa/Brass*. Taj veliki band-eksperiment jednim je dijelom bio proširenje njegovih ranijih modalnih eksperimentacija s Davisom. Modalni stil nadomjestio

je akordsku progresiju kao temelj za improvizacije, uz sporiji harmonijski ritam i dijelove intervala koji su samo ponekad korespondirali s tradicionalnim dur i mol ljestvicama. Jednako kao što su njegova produžena sola bila uzor rock gitaristima, tako je i zadivljujuća raznovrsnost koju Coltrane pokazuje na ovom albumu utjecala na razvoj minimalizma.

Od samog početka, a posebno od uvodnih nota Coltraneova sola, *Africa* je zvučni ekvivalent putovanja protiv struje. Elementarna snaga njegova poliritmičkog modalizma bila je nepoznata dotadašnjoj popularnoj glazbi. Coltrane je eksperimentirao s dva basista, a kasnije je koristio različite latinoameričke i afričke udaraljke te – nevjerojatno – dvojicu bubnjara. To je ujedno bila kulminacija Coltraneove potrage za ritmičkim ekvivalentom za beskrajnu širinu vizionarskog doživljaja. Obično je preuzimao dugačka sola praćen samo bubnjarom – solo saksofon nasuprot bubnjevima bila je Coltraneova koncepcija gole glazbe, usamljenog zvuka koji plače – ne u divljini, već negdje u prvobitnom kaosu. Njegova glazba ne evocira samo džunglu, već i sve ono što je postojalo prije nje.

Posvećenost religiji

Coltraneova spiritualistička razmatranja dovela su ga do proučavanja indijske glazbe, čiji su neki elementi prisutni već i na albumu *Africa/Brass*, a još i više na albumu *Impressions* pod nazivom *India*, snimljenom u studenom 1961. Istog je mjeseca nastao i *Spiritual*, komad koji je jasno pokazao da Coltrane namjerava uzdići jazz iz salona do nebesa. Njegovi istochni utjecaji bili su glavni usmjerivači fuzije Istok – Zapad u jazzu i rocku kasnih šezdesetih, a i kasnije.

Korištenje jazz kao molitve i meditacije također je vidljivo u *Alabama*, elegiji za žrtve miniranja crkve u Birminghamu 1963. Ovdje, kao i u ranoj verziji njegove najčuvenije balade *Naima*, Coltrane je oskudan u frazama kao što je tmuran u tonovima. Takvi tonovi, koje su mnogi kritizirali kao preoštre i emocionalno osiromašene, neodvojivi su od Coltraneovih shvaćanja prema kojima se osjećaj apsolutne čistoće može dobiti kroz odsutnost sentimentalnosti. Umjesto raskoši, on radije bira jasnoću i prodornost.

Coltraneova posvećenost religiji, koja je poput njegove glazbe učinila od njega uzor, pogotovo, ali ne i isključivo, među mladim crncima, najjasnije je izražena na albumu *A Love Supreme*. Album se pojavio početkom 1965., na oduševljenje publike i kritičara te se smatra Coltraneovim remek-djelom. Ipak, on je u stilističkom pogledu sinteza svega, jer njegov modalizam i stil podsjećaju na *Spiritual* i *Indiju*,

kao i na jednostavno razumljiv lirizam s njegova prethodnog albuma *Crescent*.

Meditations, snimljen godinu nakon *A Love Supreme*, najbolja je kreacija kasnog, a možda i ukupnog Coltranea. On možda nikad neće biti tako pristupačan kao *A Love Supreme*, ali je znatno više revolucionaran i vrijedan divljenja. *Meditations* je uspio ne samo zbog transcendentalne snage koju dijeli s *A Love Supreme* nego i zbog jasnoga kontrasta između šamanističke mahnitosti Coltranea i tenora Pharoah Sandersa na početku *The Father and the Son and the Holy Ghost*. Ništa što je došlo nakon *Meditations* nije ga dostiglo ni u strukturalnoj kompleksnosti ni u profinjenosti.

Spas duše

To je možda ono što nedostaje glazbi iz Coltraneova posljednjeg razdoblja. Sve su

pjesme postale međusobno zamjenjive, a u njima nema više nikakve potrage. Jedina omiljena tema koju sada izvodi spas je duše. To može biti njihova slava, ali i njihovo ograničenje. Ovo posljednje sve je očitije u neinspirativnom nadmetanju tzv. *Coltraneove mašine*, koja slijedi posljednje stope svoga gospodara, a također i u tadašnjem napuštanju slobodnog jazza kao beživotnoga konca kako *glavne struje*, tako i eksperimentalnog jazz.

Posljednji album koji je Coltrane snimio bio je *Expression* u veljači i ožujku 1967. Album posjeduje auru sumraka, limba, posebno u komadu *To Be*. Šesnaest nemetričkih minuta ovoga komada, na čiji bi se naslov odmah mogao dodati i drugi dio Hamletova pitanja, jednako je tajanstven kao i druga glazba. Najizrazitija značajka albuma osjećaj je potrošenosti, koji se vidi u odsutnosti razvojne strukture te u više prividnim nego stvarno impulsivnim linijama koje prožimaju djelo. Kod Coltranea je oduvijek postojala tenzija između čiste virtuoznosti njegovih produženih fraza i snažno uzdržanog krika ili izražajnih stranki nakon toga. Krikova i uzdisaja ima i na albumu *Expression*, ali oni su uklopljeni u teško postignutu jednostavnost koja prevladava albumom – lirizam ne od one jedne esencijalne linije koju je tražio sedam godina ranije, a nikad nije pronašao, nego od one koja je stvorena u hrabroj rezignaciji. Coltrane ovdje kao da sugerira da glazba izvire iz stanja tišine. ☒

Coltraneova glazba ne evocira samo džunglu, već i sve ono što je postojalo prije nje

REDETEKA

Ekstatična atmosfera

Očito je da je Renato Metessi s godinama sazrio u vrsnog tekstopisca i skladatelja koji s lakoćom stvara pregršt dobrih pjesama

Metessi & Zvijezde, *Automatski Piloti*. Orfej.

Krešimir Čulić

Nakon pet godina diskografske pauze, Renato Metessi i njegov bend Zvijezde vratili su se na scenu izvrsnim albumom *Automatski piloti*. Album iskreno oduševljava već na prvo slušanje, a gotovo svih 12 pjesama doima se svježje, poletno i originalno, kao da su nastale osamdesetih, kada je Metessi sa sastavima Patrola i Zvijezde te serijom hitova poput *Ne pitaj za mene*, *Koji film sada vrtiš u glavi*, *Grad i njegovi anđeli* i *Nikol* osvajaio vrhove top ljestvica. Iako Metessi nije sa Zvijezdama postizao goleme tiraže poput Parnog valjka, Azre ili Prljavoga kazališta, on se od samih svojih početaka snažno nametnuo kao iznimno plodan i kvalitetan autor te sugestivni izvođač. Koncerti Zvijezda bili su čista energija, a njome na isti način zrači i novi album.

Premda je i njegov prethodni album *Sjaj i bijeda Hollywooda*, objavljen 1997. godine, bio vrlo dobar, zbog iznimno loše podrške Croatia Recordsa, za koji je objavljen, Metessijev *come back* prošao je prilično nezapaženo. Nadam se da će ovaj put od Orfeja imati veću i zasluženu podršku, jer bila bi prava grehota ne podržati ovako dobar materijal, i time bendu (nova postava sjajno zvuči i izvrsno je uigrana, u što se moglo uvjeriti na promotivnom koncertu u Gapu) omogućiti seriju koncerata koji bi koliko-toliko revitalizirali posve zamrlu rock scenu.

Novi album počinje pjesmom *Dubovi u noći*, potpuno otkvačenog teksta i za-

raznog refrena, gitara je poletna i ugodna, čuje se kako je bend željan svirke. Naslovna *Automatski piloti* jedna je od najosobnijih i najsnažnijih Metessijevih pjesama te jedna od rijetkih pjesama smirenijeg ugođaja na albumu. *Nikad više* je briljantan osvrt na socio-političko-ekonomski realitet današnje Hrvatske, također sjajnog refrena ("moje ime je nikad više"), baš kao i *Predivni gubitnici*. Očito je da Renato Metessi s godinama sazrio u vrsnog tekstopisca i skladatelja koji s lakoćom stvara pregršt dobrih pjesama. Tako album vrvi hitovima kao što su *Pravi smjer*, *Glazovi* i remek-djelo albuma – iznimna kompozicija *Dok anđeli pjevaju*.

Metessi pjeva kao nikad dosad, lako i meko, a glas mu savršeno prenosi snažne emocije nabijene u tekstovima. Mlada i kvalitetna postava Zvijezda nosi ga i diže, što se posebno odnosi na gitarista Zlatka Bebeke koji proizvodi tople i čiste, iznimno ugodne tonove i tako stvara onu dobro poznatu, gotovo ekstatičnu atmosferu poznatu iz pjesme *Nikol*. Zvuk rasnog rock benda sjajno je snimljen u Troolyjevu studiju, a odličnu, posve primjerenu produkciju potpisuje Rudolf Masamessa. Ako ima i najmanje pravde, novi album Renata Metessija i Zvijezda *Automatski piloti* bit će glavni favorit u kategoriji *Najbolji rock album* Porina 2003. ☒

glazba**Povratak u globalno selo**

S novom osječkom *Mjesečarkom* valja zaboraviti prošla vremena, naivnost i starovremensku

tena u nesretne posljedice ponašanja svoga nesvjesnog ja. Zaplet ranoromantičarske operne priče je relativno jednostavan. Nastaje

spretno odgovorili. Valja ipak reći da zboru, koji je pripremio Simon Dešpalj, suočenom s većim zadatkom u pjevačkom i redateljskom smislu, prema kraju predstave zna popustiti disciplina, a pokoji glas i promuknuti.

Idealna belkantističkog zapjeva, Adela Golac-Rilović je ulogu Amine donijela muzikalno i uv-

da, Grofova soba u Lisinoj gostionici ima samo jednu fotelju, a okolina je napučena oblacima i zvijezdama iz slikovnice, u šumarku za mjesečarenje su debla nježnih breza, a da je snoviti svijet samo varka podsjećaju kuke na kojima vise. U čistom, djetinjastom pristupu dominantna je i velika mjesečeva, a na

U potrazi za identitetom

U pravom trenutku, Juranić se odlučuje za *Mjesečarku*, procijenivši da ima na raspolaganju mlade pjevačke snage primjerenih glasova i sa scenskim iskustvom koje se mogu uhvatiti u koštac s Bellinijevom beskrajnom melodikom

Vincenzo Bellini, *Mjesečarka*, Hrvatsko narodno kazalište, Osijek, 9. lipnja 2002.

Maja Stanetti

Ako u izvedbi Bellinijeve *Mjesečarke* osjetimo naivnu, pomalo starovremensku draž jedne romantičarske opere, ako osjetimo što je to pjevanje na dugom dahu, a što koloraturni ures, što je to raspjevana arija i sanjalački ugođaj, onda možemo zaista ustvrditi da su izvođači uspjeli u jednom od pothvata koji se u opernom svijetu smatra veoma teškim – zapisuje Đorđe Šaula o premijeri *Mjesečarke* Vincenza Bellinija u Osijeku. Bilo je to 1971. godine. Tada je bila 170. obljetnica Bellinijeva rođenja, a zapis citira program-ska knjižica u povodu nove premijere *Mjesečarke* u osječkom HNK u nedjelju, 9. lipnja.

Razloga za ponovni izbor je više. Kraj je sezone 2001/2002., pa je isplaćen drugdje zaboravljen dug 200. obljetnici skladateljeva rođenja, a premijera je označila i kraj mandata ravnatelja osječke Opere Zorana Juranića, koji je prešao na isto mjesto u Zagreb. Malom je kazalištu u zalog ostavljeno repertoarno otvaranje novim-starim naslovima, izvjesna hrabrost u angažiranju umjetnika koji će uprizoriti izabrane naslove i udaljiti ih od klišea, te relativno pristojan ansambl koji se može nositi sa zadacima. Osječke su predstave, ako se gledaju sa svijesću da je ipak riječ o malom kazalištu, ponovno zaintrigirale glazbenu javnost. U pravom trenutku, Juranić se odlučuje za *Mjesečarku*, procijenivši da ima na raspolaganju mlade pjevačke snage primjerenih glasova i sa scenskim iskustvom koje se mogu uhvatiti u koštac s Bellinijevom beskrajnom melodikom. Pritom ne treba podcijeniti ni određeni higijenski efekt u Bellinijevoj školici lijepog pjevanja, sličan onome koje proizvodi, primjerice, izvođenje Mozarta. A zapravo, opće fraze o Belliniju, *Chopinu opere*, arijama jedinstvene ljepote i uzornoj čistoti *belcanta* ljubitelji opere, osobito mlada generacija, mogli su provjeravati samo sa snimki. Posljednjih godina izjalovile su se najave o postavu *Capulettija i Montechija*, a posljednja Bellinijeva opera čija se živa izvedba pamti bila je već zacijelo punoljetna *Norma*.

Idealna belkantističkog zapjeva, Adela Golac-Rilović je ulogu Amine donijela muzikalno i uvjerljivo

draž kojom je ona s iste scene opisana prije trideset godina, očito se držeći naslijeđa iz vremena nastanka opere, u prvoj polovici 19. stoljeća. Tad se, prema zamisli libretista, priča *Mjesečarke* odvijala u švicarskom selu. Danas je gostujuća autorska ekipa smješta u globalno selo. Uz muzičko vodstvo Zorana Juranića, angažirana je redateljica Caterina Panti-Liberovici, koja je povjerenje stekla lanjskim postavom *Tajnog braka* Domenica Cimaroše, predstavom koja je osvojila Nagradu hrvatskoga glumišta. Tridesetogodišnja Panti-Liberovici, sa završenim Konzervatorijem *Giuseppe Verdi*, diplomom škole torinskog *Teatro Stabile* u klasi Luce Ronconija i redateljskim iskustvom u milanskoj *Scali*, udružila se s ekipom slične naobrazbe i senzibiliteta – scenografkinjom Leilom Fteitom, kostimografkinjom Cristinom Aceti i koreografkinjom Silvijom Gati.

Polazište novog postava *Mjesečarke* je košmar snovite bezvremenosti. On ispituje i fenomen mjesečarenja, koji ni znanost nije nikad sa svom sigurnošću objasnila, govori o potrazi za identitetom osobe koja ne zna što se s njom zbiva, nego je samo uple-

kada mjesečarka Amina, tek potpisana bračnog (pred)ugovora s ljublenim Elvinom, već prve noći, sveudilj mjesečareći završi u krevetu gospodara sela Grofa Rodolfa. No, časni Grof ne iskoristi dobru priliku, što ne omete svjedokinju, krčmaricu Lisu, koja, želeći se domoći Elvina, širi glasine. Dovoljne da potpire Elvinovu ljubomoru i svima zagorčaju život, sve do sretnog kraja: spletkarica je kažnjena, a Amina i Elvin idu pred oltar. Treba li dodati da su onda sretno živjeli do vijeka. Ne znamo što bi doktor Freud rekao o nesvjesnom odlasku do Grofova kreveta, ali on je došao prekasno za naivnu, šarmantno poetičnu romantičarsku priču.

Nemogući šešir i grof Drakula

Spretnim i za scenska zbivanja vrlo zahvalnim redateljskim potezom, glavni lik mjesečarke Amine je udvojen. Prvo se pojavljuje i kao djevojčica, a potom i kao plesačica. To baca više svjetla na dvostruki identitet, a otvara i prostor igri te glazbi, jer u zapletenim scenskim kretanjima omogućava nesmetano pjevanje. To dakako ne znači da i za teških arija, uz lijepo udvajanje plesačice Zvezdane Laštre, Adela Golac-Rilović u ulozi Amine nije itekako imala posla. Svako zirkanje u dirigenta je isključeno, jer dio uloge pjeva zatvorenih očiju.

Temelj smionom postavu *Mjesečarke* činila je poštena glazbena priprema pod dirigentskim vodstvom Zorana Juranića. Toliko prozirnom Bellinijevu slogu čestih *običnih* rastavljenih suzvuka, u svojoj jednostavnosti teškom za izvođenje, orkestar i zbor su

jerljivo, premda neki tehnički, koloraturni zahtjevi čekaju doradu. Bolje rečeno, lakoću izvođenja koja zacijelo nije nedostižna. Previše opreza je ponekad i opterećenje. Odličan izbor je i Tvrtko Stipičić, čijem gipkom lirskom tenoru pristaje uloga Elvina koja napeto stremi visinama. Je li tehnički problem, naprosto prvi nastup ili nedovoljna kondicija, ali Stipičićev Elvino se prema kraju pomalo zamorio. Šarmantno zločesta bila je krčmarica Lisa, Aminina suparnica i vješta spletkarica, čija je prostota naglašena izazovno neukusnim kostimom i nemogućim šeširov, u iznenađujuće spretnoj i zvonkoj interpretaciji Radmile Bocek. Impozantnu pojavu seoskoga gospodara sigurnog i moćnog Ivice Čikeša poslije će zamijeniti njegova pretvorba u do pasa razdrljenog Grofa u napasti i u pelerini kakva mlada grofa Drakule smiješna autoriteta. Solističkoj ekipi se solidnom izvedbom pridružila Blaženka Targuš kao Aminina pomajka Teresa koja je očupala kose od jada kada joj je zbog spletke gotovo izmakao bogati zet, seoski posjednik Elvino. Slobodan Cvetičanin je pak na jedvite jade jedva udovoljio ne osobito teškom pjevačkom zahtjevu uloge Lisinog udvarača Alessia, ali je zato to uvjerljivo nadoknadio davljenjem pokvarenice. U maloj ulozi Bilježnika snašao se Predrag Stojičić.

Kušnje nesputane mašte

Scenografkinja Leila Fteita je perspektivom dvaju uzdužnih zidova, čija "skrivena" vrata omogućavaju brzi pokret zbora, otvorila malu osječku pozornicu u dubinu. Seoski trg je zelena liva-

kraju i zemljina lopta, koju, doneseno na rukama zbora, doslovno grli pronašavši identitet mjesečarka Amina. Minimalizam scenografije otvorio je put divljanju mašte kostimografkinje Cristine Aceti. Činilo se kao da je sve što joj je došlo pod ruku oplemenila svojim ekspresivnim detaljima. Tako se Amina, izbjegavši iz more svoga mjesečarenja, suočava s fantazmagoričnom gomilom globalistički nastrojenih "suseljana". Tu su i balerina i trbušna plesačica, gejša, mandarin, pop, mornar, dizač utega, šeširi svih vrsta, frizure uređene i oćupane.

Sve je te nepregledne kušnje neobuzdane mašte do detalja sredila redateljica Panti-Liberovici. Njezin vješt i smišljen posao glazbi ostavlja dovoljno mjesta. Arije su pomno režirane, zbor nikada nije bez posla. U tome je svakako dragocjen prinos Silvije Gatti koja je osmislila scenski pokret. Doduše, Amina-plesačica plovi i po zraku ograničenih kretanja, obješena kao padobranac koji je zapeo. U razigranosti se zna pretjerivati, ali se ne može posumnjati u svjesnu namjeru kad, primjerice, šarenu gomilu globalističkih mjesečara predvodi violinist, a iz orkestra se čuje solo flaute. Iz postava mogu bujati asocijacije od "doručka na travi" do propagande ili protesta protiv košmarno snovite globalizacije. Odgonetanja mogu biti brojna, ali za gledatelja nisu obvezna. Jedino se može postaviti pitanje je li možda pregrijavanje mašte, ma kako sustavno bilo u prpošnoj predstavi, pomalo neprevodno zanemarilo tako davnu romantičarsku poetičnost *Mjesečarke*. ▣

glazba

da su očekivanja od ovog, za svoja djela višestruko nagrađivanog autora bila visoka, a ovim *Koncertom* sve je pozitivne predrasu-

kako orkestralnih boja, tako i onih pojedinih solističkih instrumenata, promjenama u tempu, ritmu i metru. Sve to dovodi do

lista potrebno je poznavati tehniku instrumenta, a u tom je smislu viola vrlo specifična. Predstavivši je kao solistički instrument, što je puno rjeđe nego u sklopu orkestralnih i komornih sastava, Dragan Rucner je, usprkos neizbježnim *klopkama* ovog instrumenta, uspio iz njega izvući ono najbolje, sav ekspresivni potencijal koji u njemu leži, što je pravo osvježanje i još jedna dragocjenost cijele skladbe.

Dionica violončela u interpretaciji Snježane Rucner, kao kontrastni *sugovornik*, bila je glavni nositelj dramatskog naboja, rastući od početka skladbe u intenzitetu melodije i emocionalne snage koja iz nje proizlazi. Djelo je pak u cjelini svog izraza kon-

baladom danskog dramatičara Adama Gottloba Oehlenschlägera *Smrt Hakona Jarla* (skladbi je kasnije autor dodao scenski element). Ovaj predstavnik danskih romantičnih skladatelja u svojoj predigri neprestano balansira između liričnosti i dozirane dramatičnosti, a shodno tomu je i bio izveden. Pod Bellincampijevom je palicom orkestar zazvučao iznenađujuće ugodno i kompaktno, postojano zadržavši kvalitetu zvuka do kraja cijele večeri.

Iste misli vrijede i za posljednju skladbu večeri, *Drugu simfoniju* Carla Augusta Nielsena, danskog skladatelja s prijelaza 19. u 20. stoljeće. Simfonija, posvećena Ferucciu Busoniju te prouzročena 1902. godine, podnaslovljena je s *Četiri temperamenta* i svojevrsno je programatsko djelo, s obzirom na to da je svaki stavak refleksija na određeni tip ljudskoga karaktera (kolerik, flegmatik, melankolik, sangvinik). Ostavši u tradicionalnoj formi četverostavačne simfonije, Nielsen suvremenom slušatelju ne nudi ništa pretjerano interesantnoga u svojoj predvidljivosti, koja anulira svako stanje očekivanja pri slušanju. Ali to je opet moguće tvrditi jedino sa stajališta suvremenosti. Bez obzira na odabir skladbi (misleći pritom na *danski* dio večeri), one su zaista prezentirane u odličnom svjetlu. Bellincampi se pokazao kao promišljen poznavatelj takva izričaja, što je prenio na naše izvođače u čemu leži ključ uspješne izvedbe. ▣

Svečani zaključak sezone

Pod Bellincampijevom je palicom orkestar zazvučao iznenađujuće ugodno i kompaktno, postojano zadržavši kvalitetu zvuka do kraja cijele večeri

Koncert Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 6. lipnja 2002.

de i sudove samo potvrdio.

Izmjenjivanje vrhunaca

Koncert je po datumu uistinu mlado djelo (stvaran je u razdoblju između 2001. i 2002.), a posvećen je Snježani i Draganu Rucneru, koji su ga i prouzročili. Jednostavačna forma slušno vrlo jasno naznačuje tri zasebna dijela, koja međusobno kontrastiraju po radu s materijalom, a jedinstvo skladbe postignuto je referiranjem na motive koji se javljaju na početku djela. Uloga orkestra je dvojaka i također kontrastna: on je ili nositelj onoga što je u fakturi primarni materijal, ili pak zvučna pozadina kao koloristički temelj nad kojim se odvija dijalog viole i violončela. Cijelo je djelo zapravo izmjenjivanje orkestralnih i solističkih vrhunaca, što je popraćeno bogatom promjenom

završnog vrhunca (zvukovnog i fakturnog) te njegova *fade outa* kao posljednjeg kontrasta, čime je postignut efekt smirenja, ali je istovremeno potencirana opća dinamičnost.

Osim već spomenutih uzbudljivih orkestralnih vrhunaca, u čemu su Simfoničari bili doista uvjerljiviji, posebno su zanimljivi solistički dijelovi. Sama kombinacija instrumenata manje je uobičajena od, primjerice, spoja viole i violončela, a to se u zvukovnom doživljaju može tumačiti kao mali skladatelj ekspresionizam. Ton viole se nasuprot onom violončela zasigurno publici činio *egzotičnijim* zbog svog nazalnog prizvuka, ali to, zbog same organološke prirode instrumenta, povlači i očite tehničke poteškoće pri sviranju. U svrhu procjenjivanja tehnike instrumenta-

Nielsen suvremenom slušatelju ne nudi ništa pretjerano interesantnoga u svojoj predvidljivosti

trastiralo ostalim skladbama repertoara, već spomenutim skladbama danskih skladatelja.

Živa i aktivna komunikacija

Koncert je započeo predigrom *Hakon Jarl* (prvi put izvedenom u Hrvatskoj) iz 1844. godine. Njezin autor Johann Peter Emilus Hartmann inspirirao se

Ivana Kostešić

Majstorski ciklus Hrvatske radiotelevizije 2001/2002. zaključen je koncertom koji unutar sezone možemo svrstati među one uspješnije, pa je kao takav bio primjeren njenom završetku. Koncertnoj sezoni Simfonijskog orkestra HRT-a na taj je način pridodana određena nota svečanosti, što se moglo osjetiti i zbog prilično brojne publike te večeri. Dirigent Giordano Bellincampi došao je čak iz Danske da bi ravnao našim orkestrom, a sa sobom je donio dvije skladbe svojih sunarodnjaka, kojima je koncert počeo i završio. Dakako, i mi smo reprezentativno predstavljani skladbom domaćeg autora, prouzvedbom *Koncerta za violu, violončelo i orkestar* Srećka Bradića. Sigurno je

glazba

nije mnogo napravila. Zadnji pokušaj dogodio se kada se za dirigentskim pultom pojavio Julian Kovačev, nekadašnje violinističko

nja Juliana Kovačeva i Zagrebačke filharmonije, a oba su dobri pokazatelji načina rada dirigenta i njegova utjecaja na orkestar. Prvi

nisu napravili onaj dio posla koji im je bio namijenjen, dobili smo izvedbu u kojoj su izgubljene prave proporcije djela, bilo u protoku forme, jasnoći sloga ili dinamici. U takvoj općoj slici nisu uspjele doći do izražaja uglavnom uredna ostvarenja solista – oboistice Branke Krajačić, klarinetista Davora Rebe, fagotista Ivice Gašparovića i kornista Viktora Kirčenkova.

Nakon Mozarta čekala nas je Straussova *Alpska simfonija*, jedna od onih zastrašujućih orkestralnih slika koja u pravoj izvedbi može pružiti neslućeni glazbeni užitek. Uz manje-više uspješno snalaženje kroz notni tekst, orkestar je pokazao da mu ova partitura nije prezahtijevna. Ono što nam je moglo zasmetati je vjerojatno ipak bilo greškom dirigenta. Ponovno puštanje da glazbeno vrijeme protječe bez prave kontrole nad koliko god prebogatim, ali ipak sagledivim Straussovim tkivom, rezultiralo je nedostatkom cjeline i definiranog raspoloženja skladbe. Stoga to nije bio jedan poseban dan u Alpama kako ga je Strauss zamislilo, već običan dan koji dođe i prođe kao da ga nije ni bilo.

Kratkovidnost solistice i orkestra

Zagrebačka filharmonija svake sezone surađuje s mladim glazbenicima Muzičke akademije u Zagrebu. Na koncertu 12. lipnja to su bili pijanistica Kristina Bjelopavlović, violinist Martin Draušnik i violončelistica Neva Begović. U Ravelovu *Koncertu za glasovir i*

orkestar u *G-duru* savršena složenost solista i orkestra pod palicom dirigenta je ono o čemu ovisi uspješnost izvedbe. Ne možemo reći da je bilo nečeg pogrešnog u ovoj prilično urednoj izvedbi, no zasmetala nam je možda mala kratkovidnost solistice, kod koje se osjetilo povremeno probijanje kroz pojedine odjeljke, što je kočilo Ravelovu nesputanu zaigranost i činilo je pomalo uglatom. U nekim je slučajevima kratkovidan bio i orkestar koji je kaskao pod elegantno nonšalantnom palicom Juliana Kovačeva. U Brahmsovu *Koncertu za violinu i violončelo* postignut je nadasve miran i ozbiljan ton, a možda čak i pomalo preozbiljan i premiran. Ponovno zaista kvalitetno odsviranim solističkim dionicama nedostajalo je više duha, dok je orkestar prilično staloženo, ali ponešto nezainteresirano ispunio svoju svrhu.

Iste večeri mogli smo čuti i prouzvedbu skladbe *Illuminations* Vjekoslava Nježića. Ovo vrlo kvalitetno djelo pod ravnanjem Juliana Kovačeva pomalo se odužilo, pa je i ova skladba uspjele izgubiti svoje prave proporcije. Tu pojavu, uz druge zaostale nedostatke u svirci Zagrebačke filharmonije, a koji ovisu podjednako o učestaloj indiferentnosti samog orkestra prilikom izvedbe jednako kao i o dirigentu, nismo mogli ne primijetiti na ova dva koncerta. A čemu se nadati u sljedećoj sezoni? Možda tek da će ti nedostaci ipak biti ispravljani u nekolici prilikama koje su pružene Filharmoniji i Julianu Kovačevu u njihovoj novouspostavljenoj suradnji. ▣

Apatija i indiferentnost

Zagrebačka filharmonija već je poduže vrijeme obezglavljena i to nije nešto što se ne primjećuje

Koncerti Zagrebačke filharmonije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 7. i 12. lipnja 2002.

Zrinka Matic

Qno što treba jedan složeni umjetnički organizam kao što je filharmonijski orkestar jest glava koja njime upravlja. Zagrebačka filharmonija već je poduže vrijeme obezglavljena i to nije nešto što se ne primjećuje. Stihijski usponi i padovi u kvaliteti rada, motiviranost ili potpuna umjetnička apatija, nešto je na što smo već navikli. Svjesni smo stoga potrebe za pravim umjetničkim vodstvom koje bi nametnulo visoku razinu profesionalnosti i kroz kontinuirani rad dovelo orkestar u stanje stalne visoke kvalitete izvedbe. U traženju dirigenta koji bi svojom dominantnom umjetničkom ličnošću i profesionalnim autoritetom uspio izvući iz glazbenika njihov vrhunac, Zagrebačka filharmonija dosad

čudo od djeteta, ali sada ipak ne puno više od prosječnog dirigenta, koji se u svojim prvim dvama pokušajima nije pokazao osobito uspješnim u namjeri da zauzda masu pojedinaca koji tvore jedno izvođačko tijelo. Ipak, ovaj dirigent bugarskog podrijetla koji u posljednje vrijeme radi i u Italiji najavljen je u programu sljedeće sezone Zagrebačke filharmonije kao stalni gost-dirigent, što znači da će Kovačev i orkestar imati još dosta prilika da pokušaju napraviti nešto u vezi s uspostavljanjem dostojne izvedbene razine. Kako će im to uspjeti ne treba unaprijed predviđati.

Neobavljeni posao

Ono što možemo jest pogledati kako su uspjele ta dva koncerta na kojima je započela surad-

koncert, u petak 7. lipnja, bio je ujedno i posljednji u Filharmonijinu ciklusu Crvena oktava. Odabrana su dva stilski oprečna i tehnički zahtjevnija djela. *Koncertantna simfonija za obou, klarinet, fagot, rog i orkestar u Es-duru* Wolfganga Amadeusa Mozarta bila je još jedna prilika orkestru da konačno prijeđe granicu prema razumijevanju Mozartove glazbe: studiozan pristup povijesnom glazbenom periodu i individualnom stilu pojedinog skladatelja ne bi smio biti stran orkestralnom glazbeniku, jednako kao što bi dirigentu trebala biti sasvim jasna ideja o tome kako u konačnici djelo treba izgledati. Ipak, u ovoj je izvedbi stekao dojam da ni orkestralni glazbenici nisu došli do te faze promišljanja glazbenog djela, nego je ili dirigent očekivao već gotovu ideju od orkestra, pa se nije dovoljno potrudio da od onoga što ima stvori makar grubu ali naslutivu cjelovitu sliku, koja možda ne bi bila sasvim doradana ali bi barem bila prepoznatljiva. Isto je tako orkestar očekivao valjda da će dirigent s njima raditi grublje poslove, a ne ono što se od dirigenta očekuje, a to je konačno brušenje i unošenje svoje umjetničke ideje i duha u izvedbu. Kako ni dirigent ni orkestar

KRITIKA

roman *Muškarac mojih snova*, te jednako kratku zbirku od četiri pripovijetke, *Ljubav, bol i ostala prokletstva*. Oba su naslova vjer-

garderobijerki koje je odijevaju i dodir šminkerice koja je uljepšava. U njezinu životu nema muškaraca, barem ne stvarnih. Ali Antonija je zaljubljena, platonski – jer ne ide drukčije – u *Sliku neznanca* što ju je u 15. stoljeću naslikao Sandro Boticelli, a razglednicu s reprodukcijom slike nosi uvijek sa sobom.

Prekretnica nastupa u trenutku kad pred vratima robne kuće Antonija ugleda prljavoga klošara čije je lice gotovo posve istovjetno Boticellijevu neznanču. Odavna izgubivši svaki smisao za stvarnost, Antonija svoju zaljubljenost u sliku automatski prenosi na stvarnog muškarca. Možda je najbolji dio ovog romana Antonijina aproprijacija nepoznatoga klošara. Živeći u antiseptičnom svijetu ljepote, čistoće, kozmetike, Antonija je očarana neznančevim smradom, lošim zadahom, neodgojenošću i

politički stav. Ali Antonija, neiskusna u svim stvarnim životnim pitanjima, ne shvaća svu dubinu plitkosti svojeg ljubavnika.

Njihov hod po mukama započinje kad, na njegovo inzistiranje, polaze na put u Južnu Ameriku. U početku, Antoniji se zamisao o putovanju s ruksacima na leđima čini sjajnom. Ali to putovanje u poluraspadnutim autobusima ili pješice, spavanje u motelima punim buha ili – o, užasa! – na otvorenom, dolazak u dodir s ljudima koji kao da su s drugog planeta vrlo brzo raspršuje sve Antonijine iluzije. Ali i one njezina ljubavnika, koji – osjećajući se u toj divljini poput ribe u vodi – muči Antoniju, izruguje joj se zbog slabosti i neizdržljivosti, podcjenjuje je i kao ženu i kao osobu. Njihovo putovanje, baš kao i roman sam, ostaju nedovršeni. Antonija i Johnny, mazohistica i sadist, ostaju na nekoj andskoj visoravni, pitajući se, zajedno s čitateljem, «što dalje»?

Neosporno je, a to je vidljivo iz rijetkih proplamsaja dubljeg promišljanja, da je autorica nastojala napisati satiru u kojoj će oba životna stila i načelna stava što ih predstavljaju Antonija i Johnny, razobličiti kao plitko pozerstvo. Nažalost, uspjela je tek napisati plitku knjigu, solidnu, ali površnu skicu nečega što je, da je dobilo više pozornosti i vremena, moglo postati zanimljivim romanom. Ali nije.

Promjena u svrhu istosti

Zbirka pripovjedaka *Ljubav, bol i ostala prokletstva*, također se ne odmiče od već uobičajenih omiljenih autoričnih tema: odnosa među spolovima i ispraznog života dobrostojeće srednje klase, uz dodatak nasilja, blagog fantastičkog odmaka i ponešto ontoloških pitanja. Već i samo nabranje tih motivskih cjelina navodi na pomisao da se radi o mješavini s malim izgledima za uspjeh.

Prva priča, *Usred srca*, govori o ženi koja postaje dio kolekcije jednog bogatog muškarca. On, naime, skuplja neobične žene i sklupa s njima ugovor o zajedničkom životu koji će trajati godinu dana, poslije čega pronalazi novu ljubavnicu. Profesionalni bankar, on najčešće odabire umjetnice kojima kao protuuslugu za to izopačeno zajedništvo plaća po-deblji mjesečni iznos. Junakinji priče taj se život, ma kako prazan bio, čini punijim od onoga koji je prije vodila i želi ga po svaku cijenu zadržati. Zbog toga izmišlja trudnoću i prežderava se kako bi debljinom uspjela zavarati svojeg partnera, uzdajući se pritom da će u odsudnom trenutku, za deset mjeseci, pronaći neko rješenje. To joj i uspijeva, a kako je ovo jedina od četiriju pripovjedaka s nečime nalik na kriminalističku fabulu, nećemo vam otkriti kako završava.

Priča *Muškarci* vrti se oko bračnog trokuta. Sredovječni stručnjak za marketing jednog dana sa zaprepaštenjem otkriva da ga njegova, razmjerno neprivlačna, sredovječna, suprugakućanica vara s ostarjelim hipijem. Iz prvotnog šoka postupno se iščahuri njegova potreba da promijeni identitet i približi se suparniku, kako bi otkrio što je njegovu suprugu privuklo tom čovjeku. Suptilnom igrom u tome uspijeva i kada otkrije tajnu njegove magične privlačnosti čini sve što je u njegovoj moći da ljubavnika svoje žene promijeni i tako ga udalji od nje. Taj mu pothvat posve polazi za rukom i on se vraća kući, svojem uobičajenom načinu života. Iako je ova priča većim dijelom vođena tako da čitatelj misli kako će svi likovi doživjeti egzistencijalnu promjenu nabolje, to se ipak ne događa. Cilj glavnog junaka nije promjena, nego je promjena samo sredstvo kojim se služi kako bi na kraju ponovno uspostavio

Solidno i plitko

Uobičajene i omiljene autorične teme su odnos među spolovima i isprazni život dobrostojeće srednje klase, uz dodatak nasilja, blagog fantastičkog odmaka i ponešto ontoloških pitanja

Doris Dörrie, *Muškarac mojih snova*, s njemačkog prevela Vitarnja Janković, VBZ, Zagreb, 2001.; Doris Dörrie, *Ljubav, bol i ostala prokletstva*, s njemačkog prevela Vitarnja Janković, VBZ, Zagreb, 2001.

Martina Aničić

Neki pisci i neki izdavači jednostavno ne znaju stati i zasićuju tržište sve do točke na kojoj, na sam spomen autorova imena, imate osjećaj da ste se prejeli slatkoga. Prije nekoliko mjeseci, pišući recenzije za dvije uzastopno objavljene knjige njemačke autorice Doris Dörrie, zapitala sam se jesu li nam uistinu potrebne obje te knjige, zapravo, je li nam potrebna i jedna od njih? Vjerovala sam da su roman *Samsara* i zbirka pripovjedaka *Jesam li lijepa?*, barem za izvjesno vrijeme, više nego dovoljni reprezentanti djela te poznate njemačke filmske redateljice i književnice na hrvatskom tržištu – ali sam se prevarila.

Izdavačka kuća VBZ, koja je izdala *Samsaru*, požurila je izdati još dva djela Doris Dörrie, kratki

no prevedena (što nije uvijek slučaj), a to znači da je za njihovu banalnost u potpunosti odgovorna autorica. Nažalost, i ono što se nalazi između korica jednako je banalno kao i naslovnice.

Antiseptična ljepota očarana smradom

Kratki roman, zapravo – poduža pripovijetka, *Muškarac mojih snova*, započinje obećavajuće. Glavna je junakinja elitna manekenka Antonija čiji se život u potpunosti poklapa s onime što o toj profesiji možemo saznati iz usputnih novinskih članaka. Kao dvadesetpetogodišnjakinja, Antonija je već stara i njezina je manekenska karijera na zalazu. Religijskom redovitošću povraća svoje obroke. Svijet joj je sužen na ustajanje, odlaske na snimanja, spavanje. Jedinu ljudski kontakt u njezinu životu jesu ruke

sirovim mačizmom. Ubrzo se pokazuje da je njezin neznanac samo još jedan u nizu dobrostojećih mladih ljudi koji, ne znajući što bi sa sobom, odabire beskućništvo kao agresivni ljevičarski

premda nikako ne nužno) odvojenost je od memorije koju taj prostor ima u sebi i po čemu

tudega, kao i estetski dometi, ali ostaje činjenica koja u tim, prije svega ljudskim tragedija-

književnici koji uspijevaju nadići zov patetike, a da emotivnu funkciju teksta (pjesme) ne zapostave. Zbog toga je avangarda bila u krivu kada je utopistički mislila kako će književnost jednoga dana svi moći pisati. Sva sreća što je bila u krivu.

Pisanje kao utočište

Josip Osti pjesnički je primjer kako poezija i egzodus mogu naći sretan suživot. Dva su dominantna tematska žarišta oko kojega se konstituira knjiga: prvo je vezano uz semantičko polje iseljeništa, emigracije, što za sobom povlači i govor o egzistencijalnim nedaćama u najširem registru što ga takvo iskustvo implicira i drugo, koje je najpreciznije odrediti unutar ljubavne motivike. I dok se tematika iseljeništa uglavnom dovodi u kontekst povijesnih (ratnih) zbivanja s mikrolokacijskim određivanjem pjesnikova grada, pa shodno tome nostalgijaska nota preteže, tematski sloj ljubavi značajnim dijelom nastoji doknuti tu uspostavljenu razliku ovdje – ondje, tada – sada. Upravo o tome maestralno govori pjesma *Nasred svijeta* koja, parafrazirajući izreku *kada se ubije jedan čovjek, kao da se ubilo čovječanstvo*, govori o stablu (onom stablu koje je značilo život u Sarajevu) – "... ja sam, i u vrijeme

rata, / sadio drveće. U našem vrtu, vrtu ljubavi, / ležimo u travi, u sjeni jabuke. Jer, svako drvo je, kao i / svaki čovjek, ma gdje bili nasred svijeta." I upravo će unutar takvih često i suprotstavljenih tematskih okvira Osti ukazati na smjer svoga pjevanja, smjer koji je uvijek humanistički intoniran. Sučeljenost dobra i zla u njegovom pjesništvu nadrastaju povijesno-geografske koordinate i ulaze u fundus univerzalnog statusa Subjekta ne samo i jedino tijekom 20. stoljeća. Stoga se figura pamćenja nadaje elementarnom, jer kako uspostaviti odnos prema čovjeku uopće ako ne iz njegove povijesne dimenzije. No, povijest o kojoj Osti zbori u drugom je planu i među ostalim, u tome je vrijednost te poezije s obzirom na to da je velike priče uspjela osloboditi balasta univerzalnog-apstraktnog i svesti na individualnu, pojedinačnu sudbinu kao mjeru te iste priče. Treći tematski okvir Osti vezuje uz problem *pjesmovanja*, pisanja pjesama i svega što takva uzaludna djelatnost podrazumijeva. Kod Josipa Ostija ta dimenzija se ne ironizira, nego joj se, shodno Pasovome *drugome glasu*, ali i ujevićevskome neosimbolističkome diskursu vjere i nade u nju, pridaje gotovo spasiteljska uloga. Kad u pjesmi *Još jedno oproštajno pis-*

KRITIKA

Velika poezija jakih emocija

Naglašena emotivnost funkcionira kod Ostija prirodno zato što u nju ugrađuje alegorijska značenja, nimalo naivna i površna

Josip Osti, *Rana u srcu – slavuj u rani*, Meandar, Zagreb, 2002.

Sanjin Sorel

Emigracija je pojam koji trajno obilježava ove prostore. To se iskustvo nezaobilazno upisuje, pa makar i u naznakama traga, u književne, odnosno poetske diskurse kao topos razlike. Ma koliko ta razlika bila bolna, ona katkada zna rezultirati djelima čija se vrijednost čini neprolaznom. Ljudska *rasutost*, dislociranost, odvojenost od prostora zavičaja (pa i u antejskome smislu,

je jedinstven. Druga važna karakteristika koja se obično vezuje uz emigrantsku književnost jest ona koja govori o problemima kulturalne inkorporacije u iskustvo Drugoga. Različiti su stupnjevi doprinosa vlastitoga te adaptacije i prihvaćanje

Nažalost, i ono što se nalazi između korica jednako je banalno kao i naslovnice

početni poredak, predstavljajući se prvenstveno kao biće navike, nesklono mijenjanju i nesposobno za poboljšanja.

Lakoća pljačkanja

U trećoj i najdužoj priči, *Novac*, najvidljivija je primarna autorčina profesija – filmska režija. U njoj, naime, Doris Dörrie parafrazira motiv poznat iz mnogih filmova, od *Bonnie i Clyde* do *Rodenih ubojica* – motiv o paru pljačkaša banaka. Pa ipak, razlike su u mnogočemu očevidne i ovo je, po momu mišljenju, najbolja pripovijetka u zbirci. Njezini su protagonisti pripadnici srednje klase, zapuštena kućanica i njezin suprug, nadglednik u tvornici igračka. Vjenčali su se mladi i imaju dvoje tinejdžerske djece koja ih smatraju isključivo izvorom novca. Njihove nevolje počinju kada Werner ostaje bez posla, premda to taj od obitelji koju uvaljuje sve dublje u dugove. Kad Carmen, njegova žena, pukim slučajem sazna za to, u jednom se trenutku očaja odlučuje opljačkati banku uz pomoć plastičnog pištolja. Pljačka joj uspijeva, pri čemu otima i pohlepno bankovnog službenika, Lothara. Na tom mjestu zapo-

mo u isti kontekst dovodi pisanje pjesama, ljubav i rat, stradanje i tjeskobu, te kada se vlastita sudbina uspoređi sa sudbinom *na smrt umorne* ruske književnice Marine Cvetajev, onda postaje jasno da metaforička djelatnost pisanja (a poezija i jest metafora) postaje mjesto: utočište, dom, svijet.

Iskrenost bez ograda

Ono što je za ovu knjigu svakako specifično jest diskurs kojim je pisana. Doza autobiografskih iskaza u Ostijevoj poeziji od nje čine svojevrsan dnevnik ili kakvo memoarsko štivo iz pozicije Drugoga, ako je taj drugi sam pjesnik. Privatna simbolika postaje javna, a da se pritom teorija ne upliće. I dok je kod Andree Zlatar jasna teorijska svijest upisana u tekst, kod Ostija ona postaje imanentna govoru. I baš kao i kod Andree Zlatar, tako i kod autora *Rane u srcu – slavuj u rani*, pitanje istinitoga nije toliko bitno samo po sebi, koliko je važno prepoznati mjesto referencije. A ono je već iskazano naslovnom sintagmom, izuzetno snažnim oksimoronom. Pitanje razlike stoga je vezano uz ton kojim se ta *iskrenost* prezentira, a on svakako nema ograda, one emotivno-lirske. Naglašena emotivnost nešto je

činje njihova komična epopeja, put po cijeloj državi, u kojoj im se uskoro pridružuje i računalna genijalka Gabrielle. Isprva zbunjeni, njih četvero polako shvaćaju da je pljačkanje jednostavno, a novac divan, pa odlaze u svojoj raboti sve dalje i dalje, dok uz Gabriellinu pomoć, kompjutorskim putem, ne opljačkaju veliku količinu novaca i tu odlučuju stati, shvaćajući kako sad imaju dovoljno novaca za ostvarenje svih svojih želja. Pripovijetka ima sretan kraj – nitko nije uhićen, Lothar i Gabrielle se vjenčaju, a Carmen i Werner vraćaju se djeci koja gotovo da i nisu primijetila da su im roditelji bili odsutni. Kao komična varijacija filmskih i televizijskih motiva i uspjelo izrugivanje novcem opsjednutom potrošačkom mentalitetu zapadne civilizacije, ova bi pripovijetka mogla postati i sjajnom filmskom komedijom.

Posljednja priča, *Raj*, također se bavi ljubavnim trokutom u čijem je središtu muškarac opsjednut najboljom prijateljicom svoje žene. Njih su dvije polarna suprotnost, a razmjerno nevjesta i ni po čemu posebno originalna autorčina igra sa zamjenama identiteta dviju žena čini ovu priču više eksperimentom nego dovršenom ili novom, još neviđenom varijacijom tog u literaturi već izlisanog motiva o opsesijama i dualnim poremećajima.

Obje ove knjige u izdanju VBZ-a s njemačkog je tečno prevela Vitarnja Janković. Ne vjerujem da će ikome biti posebno žao ako ih pročita, baš kao što sam sigurna i da nitko tko ih odluči preskočiti neće zbog toga žaliti. Za nadati se samo da je ovaj put, barem za neko vrijeme, Doris Dörrie hrvatskom književnom tržištu rekla sve što je imala. Jer, kako se – i ne bez razloga – u nas kaže, ono čega je previše, ni s putrom nije dobro. ☒

što kod Ostija funkcionira prirodno zato što u nju ugrađuje alegorijska značenja, nimalo naivna i površna, kakav je to slučaj sa značajnim dijelom iseljeničke književnosti.

Emotivnost i humanizam

Lirika Josipa Ostija nedvojbeno je lirika koja čovjeka ne ostavlja ravnodušnim, a ne ostavlja ga u tom *dekadentnom* stanju jer se ne plaši svoje suštine, a to je *emotivnost*. Mimo naslaga teorije, mimo (neo)avangardističkih, postmodernističkih osviještenosti (a ta je osviještenost počesto stvar slučaja i fingiranja), ona ukazuje na elementarnu moć pisanja, a da se pritom previše ne postavlja pitanja tipa – gdje je distinkcija između autora u iskazu ili subjekta iskaza. Dobroj poeziji koja je uronjena u najdublju tragediju takvo što nije potrebno. Ona ne mora robovati zakonima stila ili pak razmišljati o tome na koga se ili što makar i nesvjesno referiralo iz jednostavnoga razloga što ljudska tragedija, o kojoj govori, nadilazi takva besmislena pitanja. Drugim riječima, ta se poezija ne bavi besmislicama, nego ponovno govori o velikim, temeljnim vrijednostima, i zbog tog je humanizma ona i takva – velika. ☒

KRITIKA

Najbolji film ove godine!

Radić je pjesnik izbrušenoga medijskoga senzibiliteta koji stvara kompleksne formalne, jezične i semantičke transformacijske mehanizme na potezu mediji-tekst-zbilja

Damir Radić, *Jagode i čokolada*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2002.

Sanja Jukić

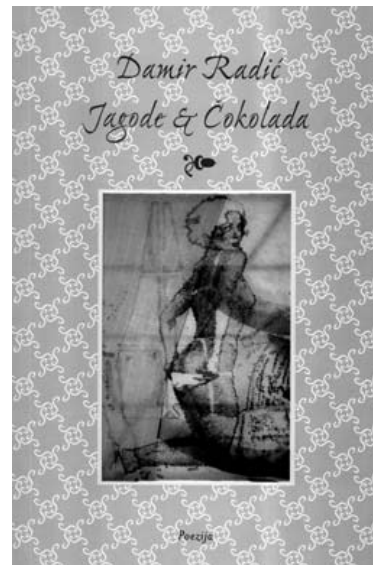
Druga zbirka pjesama Damira Radića, *Jagode i čokolada*, objavljena u izdanju zagrebačke nakladničke kuće Vuković & Runjić, po temeljnoj je strategiji intermedijalnosti i, manje, intertekstualnosti, vrlo bliska njegovoj prethodnoj knjizi – *Lov na risove* (Meandar, 1999.). No, razlika prema prvoj knjizi ipak postoji, a evidentna je u načinu realizacije konceptijskoga ustroja, odnosno, u puno širem i preciznije formuliranome motivsko-tematskome ustroju. Mimoilazeći se s aktualnim mjestima poezije devedesetih – poput tematiziranja nemogućnosti komunikacije, identitete nesituiranosti, tehnolojske i medijske hiperproduktivnosti kao izvora dehumanizacije – Radića više zanimaju različite opcije afirmacije egzistencije s obzirom na društvenu, rasnu, kulturalnu pripadnost, posljedice dehumaniziranih međuljudskih odnosa te krhkost granica između tradicije i suvremenosti, konzervativizma i slobodoumnosti, erotičnosti i pornografije, nasilja i miroljubivosti, kulture/subkulture i nekulture, primitivizma i civiliziranosti, života i smrti, itd.

Intermedijalnost i intertekstualnost

Postupci intermedijalnosti i intertekstualnosti iscrpljuju se u konstrukcijskim, tematskim i motivskim realizacijama i središnji su artikulatori primarnih idejnih točaka ove poezije, smjstivih u okvire kulturalnih, egzistencijalističkih, odnosno općecivilizacijskih pojavnosti. Usuprot kritici medijske prevlasti često izricane u poeziji devedesetih, ovome su autoru mediji (film, glazba, komunikacijski mediji...) najrelevantniji reflektori zbiljskih relacija i situacija, kao i stanja lirskoga subjekta. U tu svrhu Radić poseže za prepoznatljivom ikonografijom westerna, melodrame, horora, trilera, filmske bajke, rekonstruirajući ponekad događaj u cijelosti prividno zaokruženim fabuliranjem, a ponekad fiksirajući samo jedan prizor neopterećen kontekstom (u većini pjesama), ovisno o efektu koji želi postići, tj. možda više o putu kojim čitatelja želi dovesti do konačnoga doživljaja pjesme – postupno ga uvla-

čiti u okolnosti i perspektivu lirskoga lika i pripremati na ishod, ili ga staviti pred dekontekstualizirani prizor kojemu je cilj preni-

bavljenje, kao samožrtvovanje ili kao način eliminacije, *nasilje*, i to nasilje nad tijelom kao materijalizacijom (spolnog, rasnog...)

jeti samo jedan, emocionalno najintenzivniji aspekt nekog događaja, čija je cjelina za recepciju teksta od drugotne važnosti. Pritom se najčešće izbjegava prikazivanje samoga ishoda i rabi se strategija posrednoga sugeriranja završnice ili opisivanja, ponekad gotovo faktografskog bilježenja posljedica, što je u konačnoj recepciji, s obzirom na dramatičnost, puno efektivnije.

Tragični lirski junaci

Lirski junaci Radićeve poezije uglavnom su tragični pojedinci smješteni u društveno rubne ili egzistencijalno bezizlazne situacije, izloženi različitim mehanizmima društvene represije, ali i svjesni svojih ograničavajućih predispozicija (kao što su rasa, spol, obiteljsko podrijetlo, socijalne okolnosti...), što na njih ne djeluje motivirajuće, u smislu želje za otporom, nego rezignirajuće ili čak autodestruktivno, baš kao i u melodrami, koja je možda najčešći filmski žanr prizivan ovom poezijom. Jedna od paradigmatičkih pjesama u tom smislu je *Ispovijed pred svitanje*, gdje su melodramski elementi prepoznatljivi u sukobu između slaboga pojedinca i dominantnoga, odnosno represivnoga mehanizma obitelji zadanoga društvenim konvencijama, iz kojega pojedinac izlazi kao gubitnik, jer umire, ali i kao moralni pobjednik, jer smrt odabire kao najbolji, najtransparentniji, ali i jedini mogući čin otpora. Emocionalni intenzitet ostvaren je tu srazom nametnute zabrane, implicitnoga, neizgovorenog otpora i tragične posljedice. Lirski subjekt najčešće govori iz gledišta prvoga lica, bilo kao voajerski nastojen zapisivač ili kao sudionik-žrtva, uvijek snažno privlačeći čitatelju latentnu potrebu za emocionalnom identifikacijom. Eksplicitna uloga medijskoga svijeta u tom procesu vidljiva je u tekstu *Svi su ti dani bili moji*, kada subjekt privatnu povijest nastoji rekonstruirati općim mjestima medijske i stvarnosne zbilje, prizivajući time i čitateljevu identifikaciju.

Seks, nasilje, smrt...

Analogno tolikoj količini loših stvari koje snalaze Radićeve likove, najfrekventnija motivska mjesta u knjizi su *smrt*, kao iz-

identiteta, odnosno medijem intimnih, moralnih i društvenih opredjeljenja, i *eksplicitna seksualnost* (povremeno uz bogati jezični *performance* vulgarizama) – najčešće opet kao čin nasilja ponekad u kombinaciji sa seksualno devijantnim ponašanjem, ili kao način ironijskoga restiliziranja tradicionalnih aseksualnih (žanrovskih i egzistencijalističkih) obrazaca, tako da se iz nježno erotičnoga koda često prelazi u pornografski. Takva manipulacija tijelom dinamizira recepciju, odnosno pomiče poetsko-receptijske navike do samoga ruba

Lirski junaci Radićeve poezije uglavnom su tragični pojedinci smješteni u društveno rubne ili egzistencijalno bezizlazne situacije

izdržljivosti recepcije. Dakle, forsirajući kult tijela, bodrijarovski rečeno, našu se kulturu ovdje povremeno deklarira kao *fetišističku*, a verbalno i manifestacijski novi, «tvrđi» realizam što ga čitamo u tekstu, zapravo je prava *orgija realizma* (Baudrillard). Prototip, rekla bih, žrtve takve kulture (koja uistinu jest prerano tragično završila život) je lirski subjekt pjesme-intervjua *Jayne Mansfield objašnjava sebe*, koja razotkriva mehanizam funkcioniranja mentalnoga sklopa jedne od seks-ikona američke kulture – površnost, tipiziranost i podilaženje javnom ukusu ponajprije preko iskorištavanja tijela...

Filmičnost pjesničkoga teksta

Filmičnost se, osim motivsko-tematskom razinom, priziva i strukturom teksta – pretjeranom analitičnošću gesta, pokreta, opisa, suhim nizanjem kratkih, često neoglagljenih sintagmističova u prezentu, eliptičnom narativnošću koja proizvodi dojam filmske montaže pa onda i filmske vizualnosti, kao i emocionalne izražajnosti, a primjerice, četverofabularna struktura pjesme *Jedan kvartet* neodoljivo podsjeća na strukturu filmskoga omnibusa.

Damir Radić, dakle, autor je izbrušenoga medijskoga senzibiliteta, što se u gradnji pjesničkoga teksta manifestira kao formalna, jezična i semantički efektna kompleksnost transformacijskih mehanizama na potezu mediji-tekst-zbilja. To Radića deklarira kao tvorca poetike sada već prepoznatljivog autorskog identiteta – priklanjanja transmedijski profiliranoj poeziji osamdesetih, u razlici prema aktualnoj pjesničkoj produkciji. ☒

KRITIKA

Sudar sa cyberspaceom

Svijet Gibsonova legendarnog romana hrani se strahovima kraja 20. stoljeća, a dva najsnažnija su strah od tehnologije i strah od globalnoga kapitala

William Gibson, *Neuromancer*, s engleskoga preveo Predrag Raos, Naklada Lukom, Zagreb, 2001.

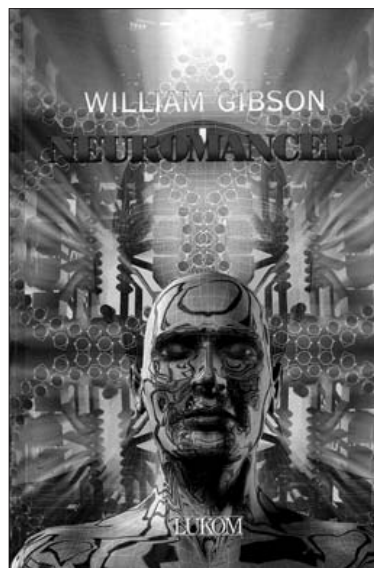
Katarina Peović Vuković

Početak teksta o *Neuromanceru* zadan je njegovom pionirskom ulogom – roman je inaugurirao pojam *cyberspacea* koji je revolucionirao književnost i uveo kategoriju *cyberpunk* romana. *Cyberspace* ili u prijevodu koji se u nas nije uvriježio – kiberprostor – «čisti je informacijski prostor u kojem su podaci oblikovani tako da onome tko s njima radi daju privid kontrole, premještanja i pristupanja informacijama, pri čemu on ili ona mogu biti povezani s velikim brojem korisnika uz pomoć marioneti slične simulacije što se odvija u petlji povratne sprege s korisnikom» (Mike Featherstone/ Roger Burrows). *Cyberpunk* se odnosi na djela koja slikaju futurističke svjetove *cyberspacea*, s tamnim stranama tehnološki nabrijane budućnosti nastanjene širokim spektrom postljudskih oblika.

Cyberspace se proširio na film gdje je i doživio svoju najveću slavu (*Blade Runner*, *Total Recall*, *Robocop*, *Terminator*, i dr.), a njegove metafore posredovane stvarnosti nadahnjuju i suvremenu teoriju društva, kao i samu tehnologiju koja mu se najbliže primaknula svojim svjetovima virtualne realnosti. Gibson je *cyberspace* definirao kao dobro-

voljno prihvaćenu kolektivnu halucinaciju posredovanu računalom, no kako je sam kasnije napomenuo, nije riječ samo o teh-

balni kapital, nisu jednoznačni. Tehnologija je spas od tamnice tijela, nadmoćna ali i prijeteća, a kapital se tumači kao *input* koji

nologiji nego o metafori za ljudsko pamćenje. Ljudsko pamćenje definirano kao kolektivna halucinacija dovodi u pitanje sam identitet likova i vjerodostojnost svjetova koje oni naseljavaju.

No, taj prijeteći svijet proizvod je dominantnih diskursa sredine osamdesetih. Jedan od teoretičara *cyberpunka*, Nigel Clark, reći će kako «obično svaki 'napredak' u područje kibernetičkog počinjemo s retrovizorom, dobro pričvršćenim za zaslon konzole». Svijet *Neuromancera* izrasta iz takva rekurzivnog modela kulturne proizvodnje – roman se «hrani» strahovima kraja 20. stoljeća, a dva najsnažnija su strah od tehnologije i strah od globalnoga kapitala.

Tehnologija, korporacije i hakeri

Svijetom Gibsonova *cyberpunka* vladaju multinacionalne korporacije, a umjetne inteligencije evoluirale su u misleća bića. Glavni proizvodi ovog društva spektakla su usadci ili tehnološka poboljšanja tijela. Gotovo svi likovi su kiborzi. Tehnološki nepoboljšano i «neuključeno» tijelo postalo je slabo, (motiv pada u *tamnicu vlastita tijela* u Gibsona poprima biblijske konotacije). No, ti motivi, tehnologija i glo-

je omogućio «dehumaniziranu» tehnologiju, dok se istodobno otpadnici društva, hakeri, tehnologijom koriste u borbi protiv kapitala. Antiglobalizam, inače, postaje jedan od zaštitnih znakova *cyberpunka* – jedan od pisaca *cyberpunka* ironično je definirao žanr kao «roman o monolitnim korporacijama kojima se suprotstavljaju nasilni, u kožu odjeveni narkomani s usadcima».

Vizija tehnologije i kapitala nije daleko od suvremenosti, no Gibson ide korak dalje. *Neuromancer* je eponimni roman – riječ je o AI (umjetnoj inteligenciji) s kojom se želi spojiti druga AI – Wintermute. Pozicija čovjeka u ovoj antiutopijskoj fikciji, pozicija je slabog tijela koje ili biva poboljšano usadcima (kao u slučaju Molly, svojevrsne *Neuromancerove* Lare Croft), ili pada u «tamnicu» trajnih ovisnosti i nesavršenosti (kao u slučaju glavnog lika Casea – programera i *Agenta Mreže*). Potkopavanje identiteta koji se temelji na čovjekovim sjećanjima najradikalnije je provedeno u liku Armitrage – vode Wintermuteove bande. Armitrage je u potpunosti konstrukt umjetne inteligencije, njegova su sjećanja, kao i njegovo tijelo, usadci kojih on međutim nije svjestan.

Sumnja u stvarnost i identitet

Umjetna inteligencija manipulira i Caseovom memorijom, stvarajući za njega umjetni svijet unutar matrice – *Neuromancer* će Casea pokušati zadržati u umjetnom svijetu riječima: «Ostani. Ako tvoja žena i jest duh, ona to ne zna. A nećeš ni ti». Sumnja u stvarnost, pa i čovjekov identitet koji se gradi na sjećanjima, tema je koja će svoj vrhunac doživjeti u kulturnim *cyberpunk* filmovima poput *Blade Runnera* i *Total Recall*. No čini se da je to pitanje danas doživjelo radikalne promjene. Dok su ti filmovi, poput *Neuromancera*, preispitivali

čovjekov identitet unutar sustava koji je bio neupitan, u novijim *cyber*-filmovima poput *Matrixa* (kao i u *Klubu boraca* koji mu je tematski blizak), doseže to preispitivanje razmjere globalne metafore, dovodeći u pitanje autentičnost čitavog društva: dok *Matrixu* živimo, stvarnost je negdje drugdje...

Nebo boje televizora prebačenog na mrtav kanal, početak je *Neuromancera*. Hrvatski prijevod, 17 godina nakon pojave ove knjige, može sa sigurnošću svjedočiti da se radi o nezačudnom početku – dokaznom materijalu o postojanju simulakruma, stvarnosti s one i s ove strane ekrana u kojoj se nalaze medijski posredovana iskustva i sjećanja, u kojima dok sanjamo čvrsto stišćemo tastaturu, *shift* za trčanje, *space* za skakanje, a s *enterom* ulazimo...

Proročica Oracle u filmu *Matrix* odgovorila bi futurističkom utjelovljenju Krista, Neou, «nikada nećeš biti siguran jesi li vazdu razbio jer je to tvoja sudbina, ili jer sam te na nju upozorila». Prema *retrovizorskoj* teoriji medija Marshalla McLuhana, tehnologije novih medija Oraclina su vaza koju formiramo upravo onako kako su nam *cyberpunk* proročice najavile ili baš zbog njih – kao interaktivnu tehnologiju s dominacijom vizualnog nad tekstualnim sučeljem. *Neuromancerove* 3D-simulacije *Mreže*, po kojima se u trodimenzionalnom ikoničkom obliku kreću *Agenti*, utjecale su na tehnološku sadašnjost, ali i na postmodernističku teoriju društva koja metafore posredovane stvarnosti proizvodi uvijek jednim okom čitajući *cyberpunk* književnost. Dok Manuel De Landa govori o *novim epistemološkim spremnicima* proizašlim iz *cyberpunka*, Fredric Jameson je *cyberpunk* proglasio *književnim izrazom samog kasnog kapitalizma*. Teoriji je *cyberpunk* nepresušan izvor metafora i materijal u slučaju *simulakruma protiv stvarnosti*: dokazi obrane temelje se na stopostotnom fikcijskom karakteru svjetova koje teorija izvodi iz *cyberpunka* i njegovih (anti)utopijskih vizija budućnosti, dok se tužilaštvo drži neoborivih fakata: *cyber*-svijet

je već tu jer gradi naše iskustvo i identitet, čemu svjedoče kompjutorizirani snovi.

Erotizam mišljenog tijela

No, teorija simulakruma granicu fikcijsko/stvarno izbrisala je možda prije negoli smo krenuli organe zamjenjivati genetski modificiranim usadcima, liječnike opće prakse hologramskim projekcijama, a osobna vozila letjelicama. Svi vrlo lako možemo primijetiti da iako sanjamo kompjutorske igrice, još ne susrećemo androide u dućanima. Iako medijsko iskustvo postaje dio osobnog sjećanja i identiteta, čini se da postmodernistička teorija društva često «zastranjuje» privilegiranjem tehnologije nad tijelom.

Mnogi kritičari *Neuromancera* navode Gibsonovo slabo poznavanje računalne tehnologije. U jednom intervjuu Gibson otkriva kako mu je neposredno iskustvo s kompjutorom uništilo nešto od njegove misterioznosti: «Očekivao sam nekakav egzotični kristal, *cyberspace deck* ili tako nešto, a dobio sam primjerak viktorijanske mašinerije koji buči poput neke stare pucketave gramofonske ploče». Kako je moguće napisati roman prema kojemu će se programirati tehnologije budućnosti, a ne poznavati osnove tehnologije sadašnjosti? Pojam *cyberspace* odnosi se «na niz različitih tehnologija, nekih od prije poznatih, a nekih poznatih tek odnedavno, nekih čiji je razvoj u tijeku i nekih koje su još uvijek fikcijske...» (Mike Featherstone/ Roger Burrows), u toj bezvremenosti taj je pojam ostao otvoren za nadopisivanje, iako u svojoj čistoj formi ne postoji ni u jednoj sadašnjosti. Primjerice, *cyberspace* je danas Internet s nizom različitih softvera za interakciju, ali taj se pojam proteže i na niz *cyber*-pankerskih fikcijskih konstruktura. Gibsonovo priznanje samo dokazuje da će *cyberpunk*, kao i svaki drugi oblik znanstvene fantastike, uvijek manje dugovati novim tehnologijama sadašnjosti, nego što će tehnologije u nastajanju dugovati književnosti. ■

KRITIKA

Biblija novih umjetnosti

Umjetnost nikad u prošlosti nije bila toliko povezana s drugim područjima ljudskog djelovanja, a posebice sa znanošću i tehnologijom

Stephen Wilson, *Information Arts: Intersections of Art, Science, and Technology*, MIT Press, Cambridge, MA, 2002.

Igor Marković

Knjiga *Information Arts* želi revidirati međuodnose između umjetnosti i znan-

stvenih i tehnoloških istraživanja, stoji u uvodu knjige koju su mnogi već označili biblijom no-

vih umjetničkih praksi za 21. stoljeće. Stephen Wilson, profe-

sor konceptualnih i informacijskih umjetnosti, smatra da umjetnost nikada u prošlosti nije

bila toliko povezana s drugim područjima ljudskog djelovanja, a posebno to vrijedi za znanost i tehnologiju. Kao jedan od postulata on postavlja nužnost, odnosno potrebu za predanošću umjetnika koji koriste vrhunac i istražuju granice tehnologije. Ali umjetnici se ne bi smjeli zadovoljiti samo proizvodnjom umjetničkih djela ili zauzimanjem novih diskursa, nego bi morali insistirati na svojem udjelu u znanstveno-tehnološkim istraživanjima koja su tradicionalno vezana uz sveučilišta, institute i korporacije. Istodobno, oni trebaju predstavljati ta dostignuća, posredstvom umjetničke prakse i

kulturalne kritike, u širem društvenom okolišu. Jer ako umjetnost govori nešto o našoj kulturi, a na našu kulturu doslovice svakodnevno utječu nova otkrića u fizici, genetici, biologiji, robotici, astrofizici, umjetnom životu, telekomunikacijama, digitalnom informacijskim sustavima, nanotehnologiji... upravo ta otkrića i teorije morale bi biti u umu suvremenog umjetnika.

Priroda ljudskosti

Je li umjetnik ili znanstvenik onaj tko čini vidljivim i daje oblik stvarima koje se obično ne vide, mapirajući prostor znanja vizualno i senzualno? Nije li svatko od nas zainteresiran za pitanja prirode, života, užitka, osobnosti, socijalnog tijela i naše (makar i neosvijestene) isprepletenosti sa znanošću i tehnologijom? Može li itko biti proizvođač kulturalnih materijala ne susrećući se s tim pitanjima? Kako ta informacija ulazi u

konceptualizaciju i praksu umjetnosti? To su neka ključna pitanja koja Wilson postavlja na više od tisuću stranica bogato ilustrirane knjige, uz više od petsto web-adresa umjetničkih projekata.

Knjiga je podijeljena u šest ključnih poglavlja – dijelom je to povijesni pregled s uvidom u glavne teme i pravce nebrojenih znanstvenih disciplina, dijelom analiza suvremenih kritičkih praksi, a dijelom adresar više stotina najznačajnijih *informacijskih umjetnika*. Sva su poglavlja metodološki konzistentna i ekstenzivna. Biologija na primjer (uključujući mikrobiologiju, ekologiju i medicinu) pokriva razumijevanje i kontroliranje organskog svijeta koje mnogi kritičari danas ne povezuju s klasičnim poimanjem informacijske tehnološke/umjetnosti, a predstavlja krucijalno kulturalno pitanje o prirodi ljudskosti i implikacijama bioloških

Bizarno kršćanski

Hodočasničku gomilu čine sebični i zli ljudi, bez trunksa kršćanske samilosti prema bližnjima, ali koji će sa posebnim žarom izmoliti kronicu za pokojnu princezu Dianu

Rosa Matteucci, *Lourdes*, s talijanskog prevela Iva Grgić, MIOB, Velika Gorica, 2001.

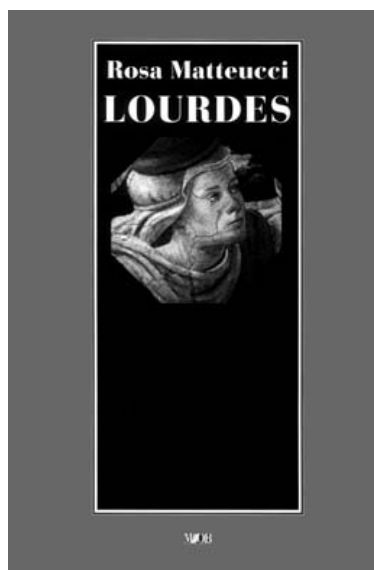
Nino Raspudić

Lourdes je naslov prvog romana četrdesetogodišnje talijanske književnice Rose Matteucci. Za razliku od mnoštva nazovi-otkrića i vječnih talenata kojima talijanski nakladnici bombardiraju književno tržište, a od kojih su neki nažalost ekspresno prevedeni i kod nas, Rosa Matteucci je, i pokraj činjenice da je njezin prvijenac 1999. godine dobio nagradu *Premio Bagutta* za prvi roman, u domovini ostala relativno nepoznata i medijski neekspozirana. Utoliko dodatno raduje činjenica što je ovaj zanimljiv i u svakom pogledu vrijedan roman, premda nerazvikan u Italiji, našao put do hrvatskog prijevoda i čitatelja.

Kao što već i sam naslov daje naslutiti, u središtu radnje je hodočašće u Lourdes, najpoznatije marijansko svetište. Glavna junakinja, Marija Angulema, neugledna je, jadna, gotovo karikaturna mlada žena iz propale, do bijede osiromašene plemićke obitelji. Nakon što joj otac umire od posljedica prometne nesreće i nebrige liječnika, odlučuje od Boga zatražiti objašnjenje i zadovoljštinu za svoju patnju. Premda nije vjernica, odlazi na organizirano hodočašće u Lourdes kao bolničarka volonterka. Roman započinje njezinim prip-

remama u provincijskom gradiću u središnjoj Italiji, prati je tijekom mučnog putovanja bolničkim vlakom do Lourdesa, gdje

tan i dohvatljiv u poznatom marijanskom svetištu. Prije polaska osjeća tjeskobu «jer će morati služiti i pokoravati se», mijenja-

doživljava razne, redom neugodne situacije i završava spektakularnim obraćenjem. Jednostavna kompozicija ove priče ne zamara zahvaljujući upečatljivim likovima i činjenici da se radi o opsegom kratkom romanu koji ne prelazi stotinu stranica. Premda je napisan u trećem licu, roman je snažno fokaliziran kroz glavnu junakinju. Slika svijeta u *Lourdesu* viđena je nervoznim, pronicljivim okom jedne nesretne, hipersenzibilne žene.

Noćne posude za boga

Priča o njezinu hodočašću i obraćenju u osnovi funkcionira poput pustolovnog romana. Junakinja kreće na putovanje. Na početku romana je objašnjen motiv, očeva besmislena smrt, i opisano je jedno stanje glavne junakinje. U jeftinoj provincijskoj radnji kupuje opravu za put, zabunom kupuje dvije desne kineske tenisice i premalene bolničke klompe. Vidimo je kao «nelijepu i nezgrapnu, s premalenom kapicom, naočalama na razrogačenim očima i stisnutim klempavim ušima sličnim svinjskim odrescima». Putovanje ima jasan cilj – istresti teret patnje pred Stvoritelja, za kojega vjeruje da je na poseban način prisu-

ti košulju podjetinjelim staricama, prazniti noćnu posudu koju nazivaju 'tavom', gurati bolesnike u kolicima». Opis hodočasničke gomile koja se prije polaska okuplja na parkiralištu željezničke postaje podsjeća na konfuziju grešničkih masa u Danteovu paklu. Okupila se «bučna gomila sastavljena od hodočasnika, rodbine hodočasnika, stvarnih bolesnika, rodbine stvarnih bolesnika, lažnih bolesnika, rodbine lažnih bolesnika, znatizeljnika, besposličara, vojnika koji su dobili izlaz u grad, nigerijskih kurvi, družbenica ili sestara milosrdnica...».

Marijina tjeskoba doseže vrhunac u hodočasničkom vlakom za Lourdes. Funkcionalna zajednica formirana u kupeu ponovno podsjeća na družbu iz kakve paklene jaruge: nijemi sušičavi smrdljivi mladić i njegova poludebilna pretela djevojka, jedna tužna šepava žena i dvije lažne bolesnice, pakosne starice koje Mariju čitavim putem maltretiraju svojim besmislenim zahtjevima. Između beskonačnih molitvi predvođenim kreštavim glasom iz zvučnika, starice dovode do suza šepavu Canucciu zburado je ispitujući o njezinoj kraćoj nozi i razlozima zbog kojih se nije udala. Epizoda kulminira crnohumornom poantom, tipičnom za stil Rose Matteucci: «'Ali zašto se niste udali?' započe opet Nazzarena. Canuccia se zacrveni; odmahivala je glavom, jasno se vidjelo da će zaplakati. Na to Nazzarena, naglo udovoljena očitim trjumfom svoje istraživačke tehnike, u navali milosrđa reče: 'Gospodice, nemojte plakati, možda ćete u Lourdesu naći istog takvog šepavca.»

Odvrtni neznanci

U samome Lourdesu Marija sreće raznolike, redom bizarne i odvrtno likove, invalide, debile, zlobne babe, sebične bolesnike,

nemilosrdne časne sestre. Svi likovi s kojima dolazi u dodir su joj nepoznati i vidi ih po prvi put, osim par seljanki, potomaka zakupaca njezina djeda plemića, koje je kinje zbog aristokratskog podrijetla. Hodočasnička gomila sastavljena je od sebičnih, ograničenih i zlih ljudi, koji ne pokazuju ni trunku kršćanske samilosti prema bližnjima, ali će sa posebnim žarom pred Lourdsom špiljom izmoliti kronicu za pokojnu princezu Dianu i njezina Dodija. Marijinu antipatičnu hotelsku cimericu će tako više od bilo čega drugoga u svetištu privući nastup pop pjevača Renata Zera. Između hotela, bolnice i Lourdske špilje odvija se Marijin kaotični put prema obraćenju. Od izbjegavanja bolničarskih obveza i munjevitih zaljubljenosti u lijepog Španjolca, do procesije i tuče između podjetinjelijah starica u bolnici, nižu se kratke epizode od kojih su neke po istančanoj ironiji i izvornom crnom smislu za humor bez premca u talijanskoj prozi zadnjih godina. Okvir hodočašća omogućuje takvu gradbu – u Lourdesu, kao i u Fatimi recimo, ili u Medugorju, na jednom mjestu se okupljaju vrlo raznoliki ljudi, od cimerice tiježdžerke opsjednute pop-zvijezdom, do nepokretnih starica opsjednutih vlastitom probavom, od fatalnog preplanulog Španjolca, do crvenokosih, dobroćudnih irskih hodočasnika.

Sa stajališta poetike, naizgled paradoksalno, ovaj u biti religiozni roman je, u svom većem, «paklenom» dijelu prije završnog obraćenja, vrlo blizak struji tzv. talijanske *pulp*-književnosti, pisaca otprilike desetljeće mladih od Rose Matteucci, čija je nihilistička proza prepuna nasilja, seksa, šokantne ironije i crnog humora, za čijom žestinom autorica nimalo ne zaostaje. Minuciozni opisi u romanu pokazuju izrazitu težnju gadljivom i bizarnom. Sve je puno prljavštine, prišteva, izmeta, menstrualne krvi, dlaka i slina, štaka i zubnih proteza, jeftine plastike i smrdljive staračke kose. Sva ta gnjilež i trulež opisana je bolno i detaljno, ali i s puno humora, na trenutke i vrlo crnog i vulgarnog. Učinak te uronjenosti u estetiku ružnog i grotesknog

još je jači jer je taj ogavni svijet viđen očima krhke, povučene žene, a ne beskrupuloznog, agresivnog, mladog hedonista, kao kod *pulповaca*.

Odveć ljudsko

Groteskni spoj mentaliteta stada, licemjernog privida pobožnosti i zatupljenosti masovnom kulturom, okvir je kroz koji se Maria Angulema probija prema istinskoj vjeri. Da nije zadnjih par stranica, u slučaju romana *Lourdes* radilo bi se o izrazitom protukršćanskom štivu. Ovako je to pravi religiozni roman, roman o obraćenju, s dubokim jazom između prvog, puno većeg dijela što ga čini minuciozni opis postmodernog pakla, i zadnjih par stranica danteovskog raja. Prijelaza nema, kao što ga u obraćenju vjerojatno i ne može biti. Nema čistilišta, nego samo uranjanja u Lourdske bazene kao metaforu Božje ljubavi, iza koje ostaje svjetlo i šutnja:

«Kad je otvorila oči, zaslijepi je izvanredno svjetlo Ljubavi. Na tom je zidu bila Ljubav. Marija shvati da je to Gospodin Bog njezin, Vječni koji je radi nje tog jutra sišao na zid i istodobno shvati i da je On Otac i da je posuda. Zasu je kiša ljubavi i ona osjeti kako On ulazi u nju i stapa se s njom, s bijednim tijelom koje joj je dao... Marija shvati s razumijevanjem koje nije bilo pisana ili izgovorena riječ već božanski dar, koliko ju je On ljubio i koliko Ga je ona tražila dok mu još nije znala ime.»

Lourdes je ekstremno kršćanski roman. Ljudsko je u njemu odveć ljudsko, dovedeno do svojih krajnjih negativnih granica zla, slabosti i gnusnosti. Za razliku od ostale suvremene književnosti «kršćanske inspiracije» (u kojoj je ono mračno-ljudsko i grešno obično samo tanka, neuvjerljiva kulisa za zbivanje milosti božje), u prvome, «paklenom» dijelu *Lourdesa* grešna je ne samo glavna junakinja ili svijet oko nje, nego i sama pripovjedna struktura. Na tako mračnoj i ironijski moćnoj pozadini ljudskog, i završno božansko čini se nekako odveć božanskim. Zla je kob književnosti u tome što je u njoj, još od Dantea, pakleni dio uvijek nekako jači i zanimljiviji od rajskog. ☒

manipulacija. Jer narativi i koncepti suvremenih znanstvenotehnoloških napredaka uglavnom nisu transparentni ne samo javnosti nego i mnogim istraživačima, a nesumnjivo postavlja ju niz uznemirujućih i kompleksnih pitanja. Tako kulturalni narativi proizvode naše iskustvo tijela. Medicina i iskustvo tijela nisu tek objektivni korpus znanstvenih činjenica izvan kulture, nego proizvod medija i jezika, čime postaju iznimno zanimljivi za umjetnike ne samo kao područje komentara nego i kao istraživačko područje na kojemu rezultati mogu oblikovati smjernice i mišljenja (dobar primjer je *FleshMachine* Critical Art Ensemble).

Da bi se razumio fenomen i pripadajuće mu prakse i ideologije, nužno je razumjeti diskurs znanosti i tehnologije. Wilson pokazuje da je kulturalni kritičizam, uključujući i umjetnički svijet, dosad uglavnom

Cilj ove knjige jest svakako, podići hype oko nove generacije/tipa umjetnika, ali i povećati razumijevanje njihova rada u dugoj tradiciji eksperimentiranja s novim oruđima i hrabrim idejama

zakazivao u takvu pristupu, dok, kako kaže Wilson, «kulturalna kritika mora pokazati daleko veću otvorenost i ohrabrivati umjetničke prakse povezane sa znanostima». S druge strane, znanost mora razumjeti i prihvatiti vrijednosti koje umjetnost donosi u njezino područje. Zanimljiv je slučaj kompjutorskih grafika koje se s lakoćom mogu smatrati apstraktnim slikama, a stvorili su ih matematički biolozi u svrhu simulacije strukture virusa.

Tehnoznanost kao povijesna varijabla

Wilson smješta umjetnost u kontekst suvremenog vremena, ali ne odbacuje povijest. Svako poglavlje počinje s pokušajem da se današnji umjetnički projekti povežu s onim historijskim. On ukazuje na to da su kreativni ljudi oduvijek bili fascinirani prirodnim i tehnološkim fenomenima, da bi došao do

zaključka sličnog Donni Haraway, da je tehoznanost i bavljenje njome *povijesna varijabla kao i kulturalna praksa*. Korak dalje je njegovo plediranje na užitku u uključivanju tehoznanstvenih istraživanja u definiciju i praksu umjetnosti. *Information Arts* je poziv kuratorima, kustosima, profesorima i samim umjetnicima da se uključe u neizbježne procese i da redefiniraju same pojmove umjetnosti i njezina smještaja i uloge u kulturi. Jer iako u galerijskoj i muzejskoj praksi postoji tendencija prikazivanja radova s područja informacijskih znanosti i u nešto manjoj mjeri genetičkih, ima mnogo više stvari oko nas koje zahtijevaju pažnju.

Cilj ove knjige jest svakako, podići hype oko nove generacije/tipa umjetnika, ali i povećati razumijevanje njihova rada u dugoj tradiciji eksperimentiranja s novim oruđima i hrabrim idejama. Ona je ništa manje nego re-

volucionarni enciklopedijski priručnik, udžbenik za fakultete i akademije, ali i dokumentaristički prikaz dijela sadašnjih kulturalnih praksi na razini najboljih BBC-jevih ostvarenja. Jednostavno neizbježno. ☒

* Knjiga se može posuditi u čitaonici Net-centra *mama*, Pre-radovićeva 18, Zagreb

vanja prizora s pariških bulevara, iz stanova i javnih dvorana, s dobrotvornih priredbi, izložbi, okruglih stolova, zabava i dom-

maganje o građanskom ratu u bivšoj Jugoslaviji što su ga skrivali podivljali nacionalizmi, ta je vrsta nasilne i lažne ideolo-

čajne slobode prema kojoj je, drsko i zajedljivo, etički izjednačila ljudske grdobe što su razarale Bosnu sa sitnim dušama

uvjetovalo ovo današnje, pa se zato drugi dio romana s razlogom naziva *Dom sotonin*. Bijeg u prošlost Miri ne donosi psihičku okrepu i umirenje; ovaj dio romana završava "romantičnom" i "nostalgičnom" Mirinom mišlju o Zwiegovu pismu pred samoubojstvo u Brazilu, gdje je ovaj pisac dospio kao izbjeglica iz ratne Europe: *Dosađio mi je život lutilice, privremeni život, dosadilo biti daleko od sebe samog, daleko od mojih.*

Nacionalno i mitološki neosvijestena

U trećem dijelu romana, naslovljenom *U sjenci dveri pakla*, Šamićeva ponovno prepušta Miri da priča svoju priču o povratku u poslijeratno Sarajevo. Skoro potpuno dezintegrirana, Mira se iz Pariza vraća u Sarajevo, nadajući se da će tu pronaći sebe i svoje. Međutim, u Sarajevu nailazi na drugu vrstu ljudskih nesporezuma. Ljudi koji su preživjeli rat u Sarajevu, naglašavajući veličinu vlastite žrtve, ne prihvaćaju one što nisu bili u Sarajevu: "Sad to nisu obični poznanici, sad su to paćenici kojima se moraš izviniti. Pokloniti se njihovoj patnji." Pozvana na simpozij o povijesti Bosne, Mira saznaje da su Bošnjaci-muslimani "najstariji, najplemenitiji, najduhovniji, najnapredniji, najučinjeniji... najljepši, najugroženiji, najposobniji narod na Balkanu. Na skupu saznajem i to da Slovena nema u Bosni. Kada su silazili sa dalekih Karpata, uredno su zaobišli trokut okružen rijekama: Bosnu i Hercegovinu. Valjda nisu znali plivati." Nakon što se suprotstavila tako mitologiziranoj prošlosti Bosne, obilježena glasnom nacionalno neosvijestene osobe, Mira gubi mogućnost da se vrati na mjesto nastavnika Muzičke akademije, gdje je radila prije rata. Ideološke nakaznosti drugačije provenijencije Šamićeva opet opisuje groteskom.

Iz stana u kojem je nekoć živjela Mira uspijeva iznijeti samo svoje knjige i klavir, a ljudima koji su se u njega uselili ostaju u vlasništvu i njoj intimno dragi predmeti, jedini preostali trag sjaja njezine nekada ugledne i bogate obitelji. Mira uspijeva pronaći sebe tek u toplini preživjelih članova obitelji, te osobito u liku tetke Džane, koji Šamićeva diskretno uzdiže do simbola ljudskosti, do simbola neprolaznih ljudskih vrijednosti koje služe kao okrepka i oslonac i u veoma teškim vremenima s iznimno unakaženim sistemima vrijednosti.

Ovaj je ratni roman Jasne Šamić veoma dobar stoga što je uvjerljiv i ni u jednom svom dijelu ne sadrži stereotip ili plošnost. Kompozicija je dinamična, osobito u prvom dijelu, gdje se skoro dokumentarni prizori neobično brzo smjenjuju donoseći višeglasje iz različitih kulturoloških i civilizacijskih sredina, te kontrapozicionirajući tome svijetu prepunom različitih stavova emociju i jednostavnu ljudskost Džanina lika koji veže sva tri dijela romana. Taj lik prerasta u simbol svekolike ljudskosti, ali taj simbol, zahvaljujući umijeću pripovijedanja Jasne Šamić, nije poništio prirodnost priče niti ju je doveo do pada u trivijalnost. ■

Salonska trgovina tragedijom

Autorica želi s izbjegličkog svijeta skinuti stereotipnu aureolu mučeništva, a odnos europske javnosti prema ratu na prostorima bivše Jugoslavije jasno odrediti kao silovanje pameti

Jasna Šamić, *Soba s pogledom na okean*, Tešanj, 2001.

ke sheme odredila i birokratske "humanitarne" mehanizme nekih europskih zemalja. Naime, francuska je birokracija (i ne samo francuska) u pružanju pomoći izbjeglicama s ratnog područja prioritet dala ljudima i djeci iz sarajevskih miješanih brakova, sada više ne metama srpskih granata i snajpera, nego žrtvama razularenih nacionalnih stranaka. U tako uobličenoj ratnoj *performanceu* glavni je pomodni detalj posta-

Ovakvoj vrsti profesionalnih izbjeglica koji su ubrzano usvajali mehanizme za njih probitačnih ideoloških "istina", pripadali su i brojni pisci, sveučilišni profesori i novinari

la idiličnost bivše socijalističke Jugoslavije, a izjave o nesimpatiziranju nacionalnih stranaka u BiH postale su obrazac na osnovi čega su se osvajale sitne egzistencijalne privilegije.

Profitiranje na nesreći

Ovakvoj vrsti profesionalnih izbjeglica koji su ubrzano usvajali mehanizme za njih probitačnih ideoloških "istina", "mučenika" pobjeglih iz ralja nacionalističkih režima, pripadali su i brojni pisci, sveučilišni profesori i novinari iz bivše Jugoslavije, koji su, poput Sandre, trčali s jednog na drugi okrugli stol, trudeći se da sa svojim kolegama, inozemnim pametokratima, javnosti što "objektivnije" objasne prirodu rata u BiH. Oni su, za razliku od Sandre koja se brinula o frizuri, skrbili o načinu kako da se dokopaju društvenih veza koje će im omogućiti suradnju s izdavačkim kućama ili blistavu sveučilišnu karijeru.

Raskošnim ukrštajima različitih portreta "napaćenih" izbjeglica uhvaćenih u ambijentima luksuznih vila, pariških rezidencija arapskih bogataša, ili po javnim dvoranama gdje je, u nedostatku elementarne ljudskosti, dominirala inflacija riječi o ratu, sročeni po diktatima onih s lijeva, s desna, iz alternative, s pozicije ili opozicije, ili, pak, po diktatima (post)modernih mislilaca čije su se teze bavile prividima zbiljnosti zbilje, pa i one ratne, Šamićeva je dosegla onu vrstu intelektualne i osje-

jenaka gdje se verbalno branila Bosna s pitom u jednoj a šampanjcem u drugoj ruci, te ubacivanjem telefonskih razgovora i pisama koja Mira dobiva od obitelji iz ratnog Sarajeva u takav kontekst, Šamićeva je uspjela izmiješati veoma različite ljudske sudbine i zbilje, dokumentaristički donoseći fragmente veoma različitih razgovora i glasova. Čitav je kaleidoskop tih različitih pojedinačnih i žestoko ogoljenih zbilja povezan u cjelinu, u univerzum s višeznačnim smislom, zahvaljujući naporu Mirine svijesti koja nije željela ništa zaboraviti.

Silovanje pameti

Tako se pred čitateljem otkriva jedan novi ratni svijet, svijet izbjeglica iz bivše Jugoslavije smješten u ambijent velike europske metropole, dosad rijetko tretiran u djelima s ratnom tematikom. Autoričini naponi usmjereni su k tome da s izbjegličkog svijeta skinu stereotipnu aureolu mučeništva te da odnos europske javnosti prema ratu na prostorima bivše Jugoslavije jasno odredi kao silovanje pameti i kao nasilje nad elementarnom ljudskošću. Našijenci, "mučenici" i "žrtve", na stranama ovoga romana, poput gospođe Bulić, angažirane "humanitarne" djelatnice pomodno odjevene u duge haljine sa svilenom maramom na glavi, rone vruće patriotske suze pred bogatim arapskim princezama na koje pada pljusak čekova s milijunskim ciframa. Bulićeva svoju veliku tugu zbog sirote Bosne liječi luksuznim automobilima i stanovima u kojima priređuje raskošne prijeme za probosanske simpatizere.

Međutim, onako kako se gospođa Bulić borila za vlastitu egzistenciju u Parizu doslovce odjenuvši pomodne ideološke haljine koje su joj priskrbile milijunske cifre, tako su se, samo ne doslovno, ideološki preodjenuli i brojni takozvani intelektualci – izbjeglice iz bivše Jugoslavije. Budući da je europska birokracija zbog vlastita komoditeta i loše savjesti, te zbog snažnog utjecaja srpskog lobija, osobito u vodećim europskim ljevičarskim strankama, iznjedrila za nju spasonosnu floskulu, budalasto prene-

Nela Rubić

Rat u Bosni i Hercegovini bio je i još je uvijek tema brojnih romana, drama, filmova. Mnogi su se autori osjetili pozvanima da pišu o tom ratu preispitujući na taj način i vlastitu savjest te osobne frustracije. Tako su nastala brojna loša, osrednja ili pak dobra djela. Između onih loših s trivijalnom propagandnom porukom, koja su obično pisali bosanski pisci, i onih osrednjih, što su ih pisali autori iz drugih dijelova ex Jugoslavije, s općenitim antiratnim stavom, koja su bosansku ratnu zbilju tumačila *mithosom* ili simbolom zla, nerijetko ga poistovjećujući s nacionalnim strankama, te predstavljajući predratnu BiH kao idiličnu Arkadiju, i nema neke velike razlike. Uopćen humanistički stav o apstraktnom ratnom zlu, ma kakve pomodne artistske haljine na sebe navukao, nije daleko od sirove propagandističke teze.

Tragedija pretvorena u farsu

Roman Jasne Šamić, komponiran kao trilogija ili kao glazbeno djelo od triju stavaka, naslovljenih *Soba s pogledom na okean*, *Dom sotonin*, *U sjenci dveri pakla*, na prvorazredan način demistificira i ironizira različite poglede i stavove o ratu u Bosni i Hercegovini koji su, dok je rat trajao, nicali kao gljive poslije kiše. Ironija, groteska i karikatura u ovome romanu nisu autoričina sračunata poetska načela. Prije bi se moglo reći da su ta sredstva uz čiju je pomoć opisala ljudski rod činila samu zbilju. Ljudi-karikature koji su ratni zločin i istinsku tragediju u Bosni pretvorili u farsu, u središtu su pozornosti prvoga dijela romana; na njih se odnosi rečenica Thomasa Manna koju autorica navodi u jednom dijalogu: "Nadam se da nemate ništa protiv drskosti i zajedljivosti, dragi gospodine inženjeru! To je najbritkije oružje protiv mrakova i grdoba." U prvom dijelu romana, naslovljenome *Soba s pogledom na okean*, bosanska je ratna zbilja izmještena u Pariz. Priču u jaformi pripovijeda glazbenica Mira, Sarajka, koja je u Pariz dospjela iz profesionalnih razloga prije početka rata. Tehnikom brzih i dinamičnih smjenji-

KRITIKA

posljednjih četrdesetak godina razvijao u Velikoj Britaniji, rodnom mjestu moderne dramske pedagogije. Zatim, nakon bližeg određenja procesne drame, opisuje njezine

poput *kazalište za odgoj/obrazovanje* ili *drama za učenje*, već prema potrebi i kontekstu u kojem je potrebno uporabiti određeni termin. S druge strane, nazivi *odgojna drama* i

jasnoća u knjizi, naime da sve opisane tehnike koje se u dramskom radu koriste samim time moraju biti i dramske. Pisanje ili crtanje bit će dramske tehnike samo ako su *pisanje ili crtanje u ulozi*.

I o nekim drugim terminima vrijedilo bi raspraviti. Naime, koliko god nas praksa moderne dramske pedagogije prisiljava da promijenimo neka shvaćanja, navike mišljenja i vrednovanja koje nam je namirila naša vlastita kulturna tradicija, postoje u njoj pojmovi koji i u susretu sa za nas relativno novim fenomenom zadržavaju svoju valjanost i koje ne treba bezrazložno mijenjati. To je, primjerice, slučaj s pojmom *epizode* koji Iva Gruić rabi za "zaokružene cjeline koje se ne odnose na razinu priče, nego na razinu funkcioniranja procesne drame". Ne vidim dovoljno razloga zašto bi se ovaj koristan naziv prenosio s razine *priče*, koja je u procesnoj drami itekako važna, na razinu metodičke razrade procesne drame, jer ga tu mogu zamijeniti drugi termini poput *zadatka*, *etape* i *faze*, dok će se na razini priče osjetiti njegov nedostatak.

K praksi igranja i čitanja

Inače, upravo poglavlje o dramskim tehnikama, zatim o voditeljskim zadaćama, kao i opis nekoliko procesnih drama, čine mi se najkorisnijim dijelovima knjige, jer je diskurs autorice uvjerljivo potkrijepljen praksom. Sve je tu međusobno povezano, posebno opisano, uz naznačene probleme koji se u praksi mogu pojaviti, te njihova moguća rješenja. Iz ovog dijela, osim toga, pronicljivi će čitalac-praktičar lako izvući vježbe, igre ili teme za rad bez obveze da ostvari sve etape ili faze jedne zaokružene procesne drame. I kao što je ova knjiga neophodna svima koji se već uveliko i marljivo, na zadovoljstvo svoje i svojih učenika, bave dramskom pedagogijom, no koji taj svoj rad neće moći razvijati niti produbljivati bez odgovarajuće teorijske nadgradnje kakvu pribavlja knjiga Ive Gruić, isto će tako njezin sadržaj dramski neiskusnim čitateljima postati u cijelosti razumljiv tek kad se izravno, kroz praktičan dramski rad, ali i seminare i radionice dodatnog stručnog usavršavanja, upuste u avanturu dramske pedagogije i procesne drame. ▣

Procesna drama u pedagoškim korolicama

Današnji educirani voditelji dramskog rada s djecom i mladeži umjesto gotova teksta rabe vlastito iskustvo i maštu djece s kojom rade

Iva Gruić, *Prolaz u zamišljeni svijet*, Golden marketing, Zagreb, 2002.

Vlado Krušić

Posljednjih deset godina seminari i radionice dramskog odgoja uvelike su promijenili način razmišljanja i rada voditelja dramskih družina kako onih školskih, tako i onih izvan odgojno-obrazovnog sustava. Voditeljice i voditelji koji su nazočili spomenutim radionicama ne vape više za igrokazima primjerenima dobi njihovih učenika, jer znaju da ranije uobičajeni rad na gotovu tekstu – čitači pokusi i zapamćivanje teksta, rad na karakterima likova, mizansceniranje i režiranje scenskog nastupa – nije jedini način kako djecu uvesti u dramski medij i kazališnu umjetnost, štoviše, da je to možda najteži put kojim se smije krenuti tek kad su neke druge dječjoj dobi i iskustvu primjerenije pretpostavke ostvarene. Današnji educirani voditelji dramskog rada s djecom i mladeži umjesto gotova teksta rabe vlastito iskustvo i maštu djece s kojom rade, umjesto čitačkih pokusa i muke s pravilnim izgovorom književnog jezika igraju igre pokretom i glasom, umjesto učenja teksta napamet vježbaju opažanje, fokus i koncentraciju, improviziraju na zadane situacije, puštaju mladim članovima svojih družina da sami smišljaju replike likova u čije su uloge ušli... jednom riječju, raspoložu većim ili manjim repertoarom (ovisno o broju radionica koje su prošli) igara, vježbi i improvizacijskih tehnika dramskog rada koje su im otvorile pristup izvornijim, autentičnijim i primjerenijim oblicima učeničkog stvaralaštva, kao i djelotvornijim voditeljskim postupcima i pristupima.

Neophodan priručnik

Međutim, sva ta korisna znanja stečena neposrednim iskustvom, zapisana u bilješkama i, eventualno, u metodičkim listićima pojedinih seminara, premda su dovoljna i neophodna za obogaćivanje i produbljivanje vlastite prakse, nedostatna su za temeljitije metodičko i teorijsko osmišljavanje dramske pedagogije i odgoja, a to znači i za njegov snažniji razvoj i usađivanje u odgojno-obrazovni sustav. A to je upravo ono što se posljednjih tridesetak godina događa u nizu zemalja u kojima su dramske odgojne metode prepoznate kao snažno sredstvo kvalitativne obnove procesa poučavanja i učenja u školama. S knjigom Ive Gruić *Prolaz u zamišljeni svijet* (Golden marketing, 2002.), podnaslovljenom *Procesna drama ili drama u nastajanju*, spomenuta dosadašnja nastojanja u Hrvatskoj za mijenjanjem načina dramskog rada s djecom i mladeži, kao i razmišljanja o njemu dobila su konačno nužnu nadopunu u obliku priručnika koji, s jedne strane, daje niz primjera iz žive prakse, a s druge ih kompetentno, u dosluhu s najsuvremenijim dramsko-pedagoškim promišljanjima, raščlanjuje, pojašnjava i konačno ujedinjuje unutar specifičnog dramsko-pedagoškog žanra *procesne drame*. Radi se, dakle, o prvoj, i time (ali ne samo time!) vrlo značajnoj knjizi posvećenoj dramskoj pedagogiji nakon knjige Zvezdane Ladike *Dijete i scenska umjetnost* (1970).

Struktura knjige

Prolaz je podijeljen u četiri sustavno porredane i razrađene cjeline. U prvoj autorica daje krajnje sažet i shematičan povijesni pregled koncepta *drame za odgoj* kako se u

osnovne sastavnice upoznavajući nas tako s nizom pojmova bez kojih bi razumijevanje čitave knjige, ali i onoga što moderna dramska pedagogija predstavlja, bilo otežano. U drugoj cjelini pregledno su opisani najprije zadaci voditelja procesne drame, a zatim najvažnije dramske tehnike koje mu stoje na raspolaganju. Posebno poglavlje ovoga dijela posvećeno je razradi *voditelja u ulozi*, za procesnu dramu nezabilazne, ali hrvatskim čitateljima slabo poznate dramske tehnike. Slijedi za čitatelje posebno zanimljiva cjelina s podrobnim opisom i komentarom nekoliko različitih primjera procesne drame koje je ostvarila sama autorica ili njezine studentice. U četvrtom i završnom dijelu Iva Gruić procesnu dramu stavlja u odnos prema nekim teatrološkim teorijama, nudeći mogućnost njezina promišljanja ne samo kao skupa korisnih tehnika namijenjenih ostvarenju konkretnih odgojno-obrazovnih ciljeva nego i kao umjetnički značajnog žanra. Što je uopće *procesna drama*? Autorica nam ne daje nikakvu sveobuhvatnu definiciju. Najsažetije o tome kaže da procesna drama znači "dramu u nastajanju, dramu koja raste, izrasta". To je dakako nedovoljno za teorijsko određenje nečega što pretendira biti kako didaktički postupak, tako i umjetnički žanr. Sasvim svjesna ove nedorečenosti, autorica se radije opredijelila da procesnu dramu pojasi kroz opis njezinih sastavnica, značajki i načine funkcioniranja, nakon čega zainteresirani čitalac dobiva jasniju predodžbu o ovoj formi koja posuđuje iz mnogih područja i koristi cijelu paletu metodika gradeći istovremeno vlastitu specifičnost i jedinstvenost.

Novi pojmovi

Osim osnovnog pojma, kojem je cijela knjiga posvećena, hrvatskim čitateljima ponuđena je cijela pregršt relativno novih pojmova poznatih tek jednom broju dramskih pedagoga i onim voditeljima dramskog rada koji su pohađali neke od temeljnih seminara dramskog odgoja: *drama za odgoj*, *voditelj u ulozi*, *žive slike*, *misli u glavi*, *vrući stolac*, *uokvirivanje*... Uglavnom se radi o nazivlju izvorno stvorenom na engleskom jeziku, što stvara posebne probleme pri prevodenju na hrvatski. Kako je riječ o prvoj knjizi koja iskustva suvremene dramske pedagogije pokušava prenijeti u hrvatski kulturni i pedagoški prostor, dakle o raspravi koja hoćeš-nećeš utemeljuje hrvatsku dramsko-pedagošku terminologiju, ovom pitanju valja posvetiti posebnu pozornost. Iva Gruić s nekim je nazivima bila posebno sretna. Tako *drama za odgoj* na hrvatskom puno bolje zvuči nego *drama u odgoju*, jer ujedno otvara mogućnost oblikovanja sličnih složenica

dramski odgoj, kojima se najčešće prevodila engleska složenica "drama-in-education", postaju tako legitimni unutar specifičnih uporaba i vlastitih značenja koje za hrvatskog čitatelja pokrivaaju.

Manjak Aristotela

Ono što pak autorica ostaje dužna čitateljima jest određenje samog pojma *drame*, koji – to nam čitava knjiga govori – ne označuje više književnu vrstu ili kazališni žanr. Moderna dramska pedagogija bitno je promijenila naše uobičajeno shvaćanje drame, uglavnom preuzeto iz kazališne teorije, a zatim oblikovano svakodnevnim jezikom novina i masovnih medija. Ne radi se o ničemu novom, već o nečemu vrlo starom, naime o povratku Aristotelu i njegovu jednostavnom određenju drame kao diskurzivna oblika koji se koristi "oponašanjem", a što bismo danas nazvali *prikazivanjem*, *predstavljavanjem*, odnosno *igranjem uloga*. Na toj jednostavnoj podlozi – koja demistificira dramsko stvaranje kao čin izabranih i za to posebno obdarenih pojedinaca-profesionalaca i shvaćajući ga kao sposobnost izražavanja koju svi ljudi imaju – bilo je moguće izgraditi današnju praksu i teoriju dramske pedagogije kao područja koje tu sposobnost koristi u odgojno-obrazovne svrhe. S druge strane, s takvim određenjem drame moguće je u svakom trenutku i o bilo kojem vidu dramskog pedagoškog rada odgovoriti na pitanje: "A što je zapravo ono dramsko u tom radu?" Taj rad, naime, nije dramski po tome što je vezan uz nešto što se zove procesnom dramom ili dramom za odgoj, nego zato što se koristi *dramskim izrazom kao onim oblikom izražavanja u kojem su stvarni ili izmišljeni događaji, bića i pojave predstavljani s pomoću odigranih uloga*. Tako se otklanja još jedna mala ne-

NAGRADA

RADOSLAV PUTAR

AWARD

Institut za suvremenu umjetnost iz Zagreba

u suradnji s
Foundation for Civil Society, New York, Trust for Mutual Understanding, New York,
i SCCA Slovakia, Bratislava

raspisuje natječaj za

Nagradu Radoslav Putar za 2002. godinu

Natječaj je otvoren za likovne umjetnike do 35 godina starosti, uključivši godište 1967.. Nagrada se dodjeljuje za kvalitetu i inovativnost umjetničkim djelima realiziranim u 2001. i 2002. godini.

U obzir za natječaj dolaze djela u mediju slikarstva, kiparstva, grafike, crteža, instalacija, fotografije, videa, novih medija i performancea. Djela iz područja primijenjene umjetnosti, dizajna, kazališta i filma nisu uključena u natječaj. Na natječaj se umjetnici mogu prijaviti samostalno, a pravo prijedloga kandidata imaju i institucije, profesionalni djelatnici iz područja likovnih umjetnosti i građani. Svi prijavljeni kandidati moraju biti državljani Republike Hrvatske.

Stručni odbor u sastavu Jasna Galjer, Ljiljana Kolešnik, Igor Španjol, Slaven Tolj i Janka Vukmir odabrat će između prispjelih prijava četiri (4) finalista koji će se predstaviti na zajedničkoj izložbi u rujnu u Zagrebu. Na otvorenju izložbe Stručni odbor će među finalistima izabrati i proglasiti dobitnika Nagrade Radoslav Putar za 2002. godinu

Organizatori natječaja dobitniku Nagrade Radoslav Putar osiguravaju sedmotjedni boravak u SAD (šest tjedana u Headlands Center for the Arts, Sausalito, California i jedan tjedan u New Yorku) od 21. listopada do 20. prosinca 2002. i samostalnu izložbu novih djela u Zagrebu 2003. godine. Dobitnik nagrade obavezan je u određenim terminima biti u mogućnosti otputovati i boraviti u SAD i prirediti samostalnu izložbu, što će se regulirati ugovorom između Instituta za suvremenu umjetnost i dobitnika nagrade.

Prijava za natječaj mora sadržavati:

- Osobne podatke: ime, prezime, adresa, telefon, e-mail
- Profesionalni životopis
- Dokumentaciju o umjetničkim djelima, opremljenu i jasno označenu svim podacima o autoru i djelima (naziv, godina, tehnika, dimenzije, mjesto izlaganja, itd.). Dokumentacija može sadržavati dijapozitive (maksimalno 10 diapozitiva formata 35 mm), video trake (VHS) ili CD-rom.
- Izjavu umjetnika o vlastitom umjetničkom radu ili obrazloženje predlagачa (maksimalno 1 stranica teksta)

Kandidati mogu priložiti i dodatnu dokumentaciju (katalozi, tekstovi i ostalo). Originalni radovi te nepotpune i zakašnjele prijave neće se razmatrati. Priložena dokumentacija se ne vraća već ostaje pohranjena u arhivu Nagrade Radoslav Putar u Institutu za suvremenu umjetnost.

Natječaj je otvoren zaključno do ponedjeljka, 1. srpnja 2002. (poštanski žig).

Prijave slati na adresu: Institut za suvremenu umjetnost, Berislavićeva 20 / 1, HR - 10000 Zagreb

Sve obavijesti:
nagrada.putar@scca.hr
www.scca.hr/programi/nagrada.html

Stručni odbora Nagrade Radoslav Putar izabrat će finaliste na sastanku koji će se održati u petak, 5. srpnja 2002. Svi prijavljeni kandidati ili predlagачi biti će pismeno obaviješteni o rezultatima natječaja.

Vojska naše zemlje nije u dobrom stanju. Naši su vojnici nedovoljno izvježbani, nemarni, neefikasni, nedisciplinirani. Kad to kaže hrvatski ministar obrane, nastane rusvaj koji kulminira u mudroj izjavi kako "čak i da je to istina, ministar to nije smio reći." Kad to napiše visoki državni službenik kasnoga Rimskog Carstva, nastane vojni bestseller koji intenzivno čitaju, proučavaju i upotrebljavaju tijekom četrnaest stoljeća. Upravo taj bestseller odnedavno je prvi put dostupan na hrvatskom, u uzornom, za hrvatske prilike neobičajeno pomnijivo opremljenom, dvojezičnom izdanju: Publike Flavije Vegecije Renat, *Sažetak vojne vještine*; prevela s latinskog Teodora Shek Brnardić, latinski tekst priredila Margareta Gašparović, uvod Vladimir Brnardić; Zagreb: Golden marketing, 2002. Ova *Noga filologa*, međutim, nije prikaz ili recenzija same knjige (koja svakako zavređuje detaljniji osvrt); ovo je razmišljanje o *kulturnim silnicama* koje uviru u Vegecijevu *Epitome rei militaris* – i koje iz nje izviru.

Carstvo u šoku

Vegecijev *Sažetak vojne vještine* nastao je na kraju četvrtog stoljeća nove ere. Za maštu naše doba to je vrijeme tranzicije iz "klasične antike" u "srednjovjekovlje", vrijeme nejasno, neoštrih obrisa, za razliku od razdoblja koje razgraničava. Dok Vegecije piše, Rimsko Carstvo još uvijek obuhvaća čitav Mediteran i mnogo više od toga – Britaniju, Germaniju i zemlje uz Dunav sve do Crnog mora, današnju istočnu Tursku i granice Perzije, sjevernu Afriku od Egipta do Maroka (rimska Sjeverna Afrika tada je među najrazvijenijim dijelovima Carstva). Vegecije je suvremenik otaca kršćanske crkve, Jeronima, Augustina, Ambrozija i Ivana Zlatoustog; Vegecijeva stvarnost su "barbari", nalazeći se u Carstvu i u Carstvo prodirući, Goti, Alani, Vandali, Svevi, Huni; neki su od njih neprijatelji, a neki pomoćne čete rimske vojske. Napokon, dok Vegecije piše, neumitno djeluju sile koje će rascijepiti Rimsko Carstvo na Zapadno i Istočno, razdvojiti ga i administrativno, i društveno, i kulturno.

Desetak godina prije nastanka Vegecijeva *Sažetka* rimska je vojska, oslonac Carstva, doživjela strašan šok, poraz u bici kod Hadrijanopola (g. 378) u današnjoj Bugarskoj. Barbarski gotski konjanici potukli su rimske pješake legije; barbari su pobili dvije trećine aktivnog sastava rimske vojske i rimskog cara Valenta s njima. Nakon te traume i katastrofe Rimljani se više nisu mogli, ili usudivali, suprotstaviti barbarskim provalama u Carstvo. Stoga se Rimljanima bolnom neumoljivošću nametnulo pitanje: što se to dogodilo s našom vojskom? Gdje je nestala ona snaga koja je pokorila svijet?

Sijeku umjesto da budu

Vegecijev *Sažetak* nudi jedan odgovor, onaj koji ste čuli na početku teksta: krivi su vojnici. Čitanje Vegecija indirektno nas obavještava da su rimskih vojnika s kraja četvrtog stoljeća imali raznih mana, koje čak možemo sasvim specifično odrediti: primjera radi, nisu vježbali plivanje ni

uzjahivanje konja, nisu vježbali popodne (ovdje je, očito, nadvladala mediteranska komotnost), nisu vodili računa o tome da je bolje mačem ubadati nego sjeći, nije im se dalo nositi oklope i kacige, nisu više gdje god se vojska zaustavila gradili tabor na onaj

vojska NDH dobila rat; za uspješnost hrvatska vojska nalazi model u prostoru: NATO. Model iz prošlosti ona je tražila radi identiteta. Vegecije ima manje posla: on u prošlosti može naći i jedno i drugo, i uspješnost i identitet.

to do šeststo godina – analogni pogled unatrag naše bi doba moralo baciti do perioda omeđenog renesansom s jedne, i npr. urotom zrinsko-frankopanskom s druge strane. Moramo, dakle, paziti na "skraćivanje perspektive": antika nije uniformno, homoge-

analitičke i informacijske tehnike mogu nam o prošlim svjetovima reći više nego što su znali sami stanovnici tih svjetova, a kamoli nasljednici tih stanovnika. Treće, kao što upozorava i Vlado Brnardić, autor uvoda u hrvatskog Vegecija, Vegecije ne piše *povijesnu monografiju*, makar mi pokušavali tako čitati *Sažetak vojne vještine*; Vegecije sastavlja nacrt reforme, radni materijal, agenda; samim time, njegovo je djelo *znatno tendencioznije* od bilo koje današnje rasprave o vojništvu rimskoga doba; Vegecije konstruira, odabire, da bi od elemenata različitih razdoblja sastavio *idealnu, izvanvremensku legiju*. Na kraju, četvrto. To što antički autor poziva na *povratak na staro* ne znači da je njegovo doba ne-moderno, da u antici ne postoje *novum* i napredak – sama činjenica da netko mora *pozivati* na regresiju dokazuje suprotno. Važnijim mi se čini ovo: antika *artikulira* konzervativizam, njega vidi, njemu *daje glas*; o modernizmu se ne govori, njemu ostaje prostor nijemog, nemuštog *djelovanja*: ruka, ali ne i jezik. Čitajući na taj način, Vegecijev *Sažetak ratne vještine* vodi nas izravno jednoj od bitnih *drugosti* antike u očima dvadeset prvog stoljeća. ☒

Noga filologa

Kak se kolju naši stari

Nitko danas ne želi imati *starinsku* vojsku, svi žele barem *modernu*, a najbolje bi bilo imati *vojsku budućnosti* – možda prema onoj: civilizacijski je napredak u tome što vas u svakom ratu ubiju na novi način

Neven Jovanović

slavni rimski način, s opkopima i kolcima... Rekao sam da sve ovo saznamo neizravno; naime, Vegecije nudi terapiju za rješavanje problema – terapija je čak naglašenija od dijagnoze – tako da svoja znanja o problemu gradimo *ex negativo*, zamišljajući suprotnost modela koji Vegecije predlaže. Sam je taj model pak *povratak na staro*, povratak na ustroj i obuku "stare legije", one koja je svladavala Gale, Germane, Hispance, Kartažane, nekih četiri do šest stoljeća prije Vegecijeva doba.

SPQR i NATO i NDH

Okrećući se unatrag Vegecije postupa drukčije nego što bismo postupili mi. Današnja reforma vojske svoje će uzore tražiti, bar što se Hrvatske tiče, prije u *prostoru* nego u vremenu: naši vojni administratori govore da žele *vojsku zapadnog tipa*. Druga je moderna mogućnost, ona koju bira npr. "vojska zapadnog tipa," tražiti idealni model u vremenu, ali u smjeru *suprotnom od Vegecijeva*; ne iza, nego *ispred*. Nitko danas ne želi imati *starinsku* vojsku, svi žele barem *modernu*, a najbolje bi bilo imati *vojsku budućnosti* – možda prema onoj: civilizacijski je napredak u tome što vas u svakom ratu ubiju na novi način. "Stara vojska," "stara garda" militarističkoj retorici modernog doba služi samo kao *moralni uzor*, ne i kao organizacijski i strateški ideal. Hm; pišući ovo, shvatio sam da je nedavno hrvatsko vojničko iskustvo obilježeno upravo vegecijevskim *kretanjem unatrag*, i to na razini *simbola*. Filološko čitanje hrvatske vojne terminologije (svih onih naglo iskrsljih *časnika, samokresa, bojnika, bojni, hodnji, odora, bitnica*) i hrvatskog vojnog znakovlja (paradnih oficirskih uniforma boje senfa) otkriva više ili manje diskretan *povratak na staro* – na vojsku razdoblja koje se interpretira kao prethodna epizoda hrvatske državnosti, na domobransku vojsku NDH. A opet, tražeći vegecijevsku analogiju u našem vremenu otkrivamo i bitnu razliku: Vegecije ima jako *praktično* opravdanje za svoj model – vojska ustrojena onako kako on opisuje pokorila je *orbis terrarum* od Perzije do Britanije. Očito, oni koji su jezično nadahnuće nalazili u NDH-*Pravilima službe* nisu za njima posegnuli zato što je

Varke antičke perspektive

Ovdje svakako treba podsjetiti na dva završna momenta, dvije činjenice koje prečesto smetnemo s uma razmišljajući o prošlim vremenima, možda zato što je *teško* žonglirati i njima i svima ostalima istovremeno. Prvo, Vegecije gleda u *prošlost*; reformski model koji on nudi star je četiris-

no razdoblje; vojska o kojoj Vegecije govori i vojska njegova doba *nisu isto*. Drugo, treba pamtit da je Vegeciju, dok piše, put do informacija o svijetu prije 400-600 godina naprosto *neusporodivo* teži nego što je nama (čak i ako uzmemo u obzir sporiji tempo promjena i bolju očuvanost bitnih dokumenata); *naše*

2002. EUROKAZ 03.07

24.06	PONEDJELJAK	29.06	SUBOTA
19:30	Zenove ispovijedi WILLIAM KENTRIDGE / KEVIN VOLANS HANDSPRING PUPPET COMPANY JUŽNOAFRIČKA REPUBLIKA HNK - Trg maršala Tita 15	20:00	Ilijada TEATRINO CLANDESTINO ITALIJA Tvornica - Subićeva 2
25.06	UTORAK	22:00	Woyzeck INTERNATIONAL VISUAL THEATRE FRANCUSKA ZKM - Teslina 7
18 > 21	To je tvoj film* STAN'S CAFÉ VELIKA BRITANIJA ZKM Foyer - Teslina 7	OFF PROGRAM: POPODNEVNI SESSION: kulturna različitost Muzej za umjetnost i obrt - Trg maršala Tita 10	
19:30	Zenove ispovijedi WILLIAM KENTRIDGE / KEVIN VOLANS HANDSPRING PUPPET COMPANY JUŽNOAFRIČKA REPUBLIKA HNK - Trg maršala Tita 15	30.06	NEDEJLIA
21:00	Veliki meštar sviju hulja ZAGREBAČKO KAZALIŠTE MLADIH HRVATSKA ZKM - Teslina 7	20:00	CV Matrix 25 RAIZ DI POLON ZELENORTSKI OTOCI SK Kerempuh - Ilica 31
26.06	SRIJEDA	22:00	Woyzeck INTERNATIONAL VISUAL THEATRE FRANCUSKA ZKM - Teslina 7
18 > 21	To je tvoj film* STAN'S CAFÉ VELIKA BRITANIJA ZKM Foyer - Teslina 7	OFF PROGRAM: Bori se za pobjedu FEMI ANIKULAPO KUTI & POSITIVE FORCE NIGERIJA Aequius klub-Jarun - Aleja mira bb	
23 > 00	Bubanj koji govori THE ALAJOTAS DANCE COMPANY NIGERIJA SK Kerempuh - Ilica 31	01.07	PONEDJELJAK
20:00	Veliki meštar sviju hulja ZAGREBAČKO KAZALIŠTE MLADIH HRVATSKA ZKM - Teslina 7	20:00	CV Matrix 25 RAIZ DI POLON ZELENORTSKI OTOCI SK Kerempuh - Ilica 31
27.06	ČETVRTAK	22:00	Sreća HANS HOF ENSEMBLE NIZOZEMSKA ZKM - Teslina 7
19 > 22	To je tvoj film* STAN'S CAFÉ VELIKA BRITANIJA ZKM Foyer - Teslina 7	02.07	UTORAK
20:00	Bubanj koji govori THE ALAJOTAS DANCE COMPANY NIGERIJA SK Kerempuh - Ilica 31	20:00	Diderotov nečak ili krv nije voda BADCo. HRVATSKA ZKM 'Polanec' - Teslina 7
22:00	Najglasnije mrmljanje je završeno: dokumenti iz arhive Atlas grupe THE ATLAS GROUP / WALID RA'AD LIBANON ZKM 'Polanec' - Teslina 7	22:00	Sreća HANS HOF ENSEMBLE NIZOZEMSKA ZKM - Teslina 7
28.06	PETAK	03.07	SRIJEDA
19 > 22	To je tvoj film* STAN'S CAFÉ VELIKA BRITANIJA ZKM Foyer - Teslina 7	21:00	Vježba JOSSE DE PAUW / VICTORIA BELGIJA ZKM - Teslina 7
20:00	Ilijada TEATRINO CLANDESTINO ITALIJA Tvornica - Subićeva 2		
22:00	Najglasnije mrmljanje je završeno: dokumenti iz arhive Atlas grupe THE ATLAS GROUP / WALID RA'AD LIBANON ZKM 'Polanec' - Teslina 7		

CIJENE ULAZNICA: 50 kuna

PREDSTAVE HNK 50, 80 i 100 kuna

PREDSTAVE Stan's Cafe 10 kuna

PRODAJA I REZERVACIJA ULAZNICA:

Atrij ZeKaMa [blagajna] Teslina 7

TEL: 48 72 554

svakim danom od 10 do 17h

ili jedan sat prije predstave u prostoru održavanja ako nisu rasprodane

DIREKCIJA EUROKAZA:

Bogovičeva 1/IV, 10000 Zagreb,

TEL.: ++ 385 [1] 48 47 856,

TEL./FAX: ++ 385 [1] 48 54 424,

E-MAIL: eurokaz@zamir.net,

WEB: www.eurokaz.hr

POKROVITELJ:

MEĐUSKI POKROVITELJ:

SPONZORI:

RESTAURANT

Jamnica

za naše prilike (već u Mariboru ili Grazu bili bi tek normalno, bezmalo svakodnevno kulturno događanje). Ali, istovremeno su

početak, kada se već autorica teksta toliko zaželjela demistifikacije (iako je u svome tekstu nije primijenila, naprotiv) neko-

vede sinove da se bore u ratu ili da u jarami provede trupe kroz polja. Država je bila za ljude eksternalizirana: ubirač poreza i vojnik. Modernost je proces našeg uključivanja u «novac-dobra» ekonomiju i državu. I Net – suprotno kalifornijskim ideolozima – intenzivira taj proces, kako je rekao Richard Barbrook.

Suvremene tehnologije, očito dakle, nisu utopijsko razrješenje, ali činjenica je da u svojoj kompleksnosti imaju veliki potencijal za umjetnost, akciju, teoriju..., i kao tehnike i kao hrana za filozofsku misao. Ali mora im se pristupiti oprezno. Iako zauzimaju radikalne pozicije one ipak perpetuiraju vide-nje svijeta koji je determinističan i instrumentalizirajući, čime su zrele za kritičko ispitivanje. Što jest bila ideja konferencije, na stranu pitanje kako je provedena u praksi. Najveći dio Neta je čisti kapitalizam kao i obično. To je mjesto za represivni red, za financijski biznis i kapital, kao i za eksepivnu potrošnju. Dok mali dio Neta može biti iskorišten za humanističke svrhe i otpor autoritarnoj strukturi, njegova ukupna funkcija je sve samo ne humanistička. Na isti način kao što ne bi smatrali nereguliranu boemsku četvrt reprezentativnim uzorkom grada, ne smijemo pretpostavljati da su naše male slobodne zone reprezentativne za digitalno carstvo. Cyberspace nužno reflektira stanje realnog, dakle konzumerizam, totalitarizam u formi demokracije, ali svojim elementarnim kvalitetama nudi daleko veći radni prostor različitim tendencijama. Međutim, daleko od toga da taj prostor predstavlja apoteozu slobode. On je jedinstveno mjesto na kojemu se međuodnosi transparentnije pokazuju, oslobođeni mitologije svakodnevice i elementarnih egzistencijalnih imperativa. I time daleko više no 'stvarni svijet' prostor eksperimenta, prostor mogućnosti, u kojemu svoj dio legitimno zahtijevaju i ljevica, i desnica, i net criticism, i sveučilišta, i komercijalno i umjetničko. Na puno načina, dakle, prostor suprotan tradicionalnom konformizmu, što nas dovodi do, na jedan način, najzabavnije "teze" Ivane Mance – one da "kao što znamo (*mi ili Mi?*) [...] privrženost polu nekonformizma, anarhizma i bezuvjetne slobode redovito pretvori u teror."

Objašnjavati zašto anarhizam nije sinonim bezuvjetne slobode, kao i zašto su sintagme poput "lijevog terorizma" kontradiktorne, a kamoli da se jabuke i kruške (osim u specifičnim kulinarskim pokusima) ne miješaju, bilo bi trošenje papira, vremena i energije. Osim toga, iole opskrbljenija javna knjižnica (od onih, naravno, koje nisu svoje fondove autocenzurirale) ima na pretek literature o svemu

rečenome. Zadržat ću se tek kratko na do u nebo vapijućoj gluposti (žao mi je, ali jednostavno ne mogu pronaći pristojniju riječ) o nekonformizmu koji redovito vodi u teror. Svakako da oni koji najkraćim putem žele ostvariti društvenu promjenu, ili bez prestanka reproduciraju jedno te isto ili tu promjenu, kad se ona stvarno dogodi, jednostavno prespavaju. Ili, istina, završavaju u nasilju u kojemu "revolucija jede svoju djecu". Ali... upravo rastući konformizam ograničava pa i gazi one najvrjednije mogućnosti slobode, lišavajući najveći broj ljudi njihovih vlastitih vrijednosti i čineći ih jednoobraznim, inertnim i ravnodušnim. Ako uz to sloboda, koja je na izgled dana, ne povlači za sobom neke druge vrijednosti, već samo donosi neželjeni napor odlučivanja i neprijatan osjećaj odgovornosti, onda je i najveći broj «običnih ljudi» spreman odreći je se i mogućnost vlastita opredjeljenja zamijeniti za materijalne udobnosti. U takvom vremenu je i demokracija najefikasniji sistem dominacije, a sloboda, kao što je to isticao Markuze, kao konformna, uhodana demokratska nesloboda. Ali, ostaje nada da se ljudi nikada neće pomiriti s time da budu slogovi u Božjim ustima, i da će individualne razlike biti uvijek dovoljno velika prepreka totalnoj asimilaciji pojedinca u tkivo države, kao što je to uostalom slučaj u cyberspaceu.

Napadati ono što se očito ne razumije (uz istovremeni volim-mrzim odnos, dakle želju za pripadanjem "recentnim" idejama i strah od istih jer narušavaju uvriježenu sliku svijeta) slično je lovu na patke koje ne lete. Ne samo da ozbiljan lovac (u ovoj analogiji kritičar/kroničar) u tome ne može imati nikakva užitka, već je i etički neobranljivo, a neki bi rekli i nepristojno. Komodifikacija Interneta – koja je već nastupila – jednostavno nije nešto čemu se možemo ili trebamo opirati, ali trebamo osigurati da se ona dogodi na način koji će biti koristan i ljudima koji proizvode digitalne artefakte, kao i ljudima koji koriste Net u nekomercijalne svrhe. Moramo osigurati da Net ostane mjesto gdje možemo tračati, stvarati zavjere, igrati se i koketirati. "Mislim i da nam je potrebna nježnost, suosjećajnost i humor kako bismo se pobili kroz lo-move i zanose našeg vremena. Ironija i humor usmjereni prema sebi važni su elementi ovog projekta i neophodni su za njegov uspjeh", dodala bi Rosi Braidotti.

Sve to, pa ni na najprizemnijoj razini, na ultrakonformistički način tradicionalne hrvatske kulture oličene u tekstu Ivane Mance jednostavno se ne može.

Neka nam se Bill Gates i Nicholas Negroponte smiluju. ▣

bili i popularni. ("Korisno je ovdje istaknuti kako 'elitna' odnosno 'masovna' i 'popularna' umjetnost nemaju veze s brojem konzumenata, već je riječ o strukturalnoj odrednici – inače bi mogli pomisliti kako i domaće dance 'zviježde' koje jedva prodaju 1000 CD-a pripadaju malobrojnoj, ekskluzivnoj, elitnoj umjetnosti. Također, neka predstava u HNK može privući mase gledatelja a da ipak ostane pojavom 'elitne' umjetnosti.", Dejan Kršić&Igor Marković, *Arkezin* 63) Međutim, ono najvažnije jest da ni u kojem slučaju nisu bili niti mišljeni niti izvedeni elitistički. Za razliku od teksta Ivane Mance koji je elitistički do srži – ta to nije ništa drugo doli ritualno obraćanje predstavnicima vlastite (intelektualističke?, akademske?, kunsthistoričarske?) zajednice prepuno dugačkih fraza i neuobičajene terminologije. A što je govor dogmatičniji, po Bahtinu, jače se opire vrijednosnom odmaku uključujućeg govora (komentar, kritici), odnosno iza zvučnih, velikih riječi skrivaju se šuplje misli (Eggers).

No, «fenomen» teksta Ivane Mance dobro oslikava problem pred kojima se nalazi naša "kultura", odnosno takozvana kulturna kultura, pojam izmaštan i izmišljen još u ranim četrdesetima, kad se pojavljuju prve ozbiljnije sociološke i antropološke teorije koje pokušavaju objasniti masovnu kulturu. Naravno, nije problem u «prešaltavanju» kritičara i/ili intelektualaca na "nove medije", to zapravo treba pozdraviti, jedino što je, možda prije toga potrebno upoznati se s područjem ako već ne i razumjeti o čemu se uopće govori. Ako ni zbog čega drugoga onda da bi se razumjeli. No naše kritičar(k)e takve stvari ni najmanje ne zabrinjavaju. Uostalom, oni teže povlaštenoj ulozi "pravih kritičara", oni se bave "formom", "estetikom", oni kontempliraju o "ulozi i smislu kulture". Svaki novum, svaka različitost, u najboljoj krležijanskoj tradiciji dočekuje se na nož, kao uostalom i u našoj stvarnosti – ne dopušta se drukčiji pogled na stvari, drukčiji diskurs, ne postoji ništa što može, što smije ugroziti imaginarnu sliku o vlastitom udobnom mjestu unutar konformističke, zaostale i u bjelekosne zamčice zatvorene hrvatske kulturne elite.

Dakako, to je potpuno legitiman pristup i pitanje osobnog izbora i/ili habitusa. No, u konkretnom slučaju izvedba na nekoliko mjesta gadno *flaksa*. Za

liko redaka o *Web of Life*. Arhitekturni koncept instalacije *Web of Life* je baziran na ljudskoj percepciji prostora i njegovih diskursa promatrajući pomak od Euklidske geometrije do virtualnosti cyberspacea. S obzirom na to da je modalitet instalacije WYSIWYG – (*what you see is what you get*) – značenje njegova oblika odnosno forme *per se* je apsolutno irelevantno. Orije-tacija (u prostornom i metaforičkom smislu) je nesigurna i percepcija izvana/unutra je namjerno zavođenje na krivi trag. Preostatak strukturalne površine dalje je izbrisan projektiranim prekrivanjem čime postaje čista informacija. *As simple as that* – bez "kontigentnih korespondencija softvera" i "pseudo-samoregulativnih sistema".

"Metajezički performativ Reality Checka" (što lako moguće nešto i znači), a posebno srednjoškolsko poigravanje riječima – "prizemna arhitektura" – teško je iščitati drukčije doli kao nemoć uklapanja viđenoga/čuve-noga u postojeće kalupe i pokušaja pribjegavanja ironiji kao stilskom sredstvu orječavanja te nemoći. No, postignut je tek cinizam, a kao što bi rekao Corto Maltese, odnosno Hugo Pratt: "razlika između cinizma i ironije je kao i razlika između podrigivanja i uzdaha".

Za sintagmom Reality Check nije se, a posebno ne "očito", posegnulo "zazivajući svijest o tome da se radikalna desublimacija imaginarnih (*ili Imaginarnih?*) paranoja (*za razliku od realnih paranoja*) i fantazmi događa u susretu s neuhvatljivim poretom Stvarnog (*a možda i stvarnog, vrag bi ga znao*) koji izmiče svakoj simbolizaciji" već iz daleko prozaičnijih razloga, onima koji i koje nešto duže od par dana su-djeluju (aktivno i/ili pasivno) u "sučeljavanju s trivijalnom svakodnevicom masovnih tržišta" odavno poznatih. Jer, Net je intenzifikacija – ubrzavanje – procesa Modernosti, i to na puno višoj društvenoj i tehničkoj razini. Novac i država su fenomeni novijeg datuma. Većina svjetske populacije je sve do nedavno živjela izvan «novac-dobra» ekonomije. Bili su seljaci kojima je cilj opstati, u nekim slučajevima čak i nomadi. Novac je služio za viškove, bio je nešto s čime se plaćaju porezi i nameti, bio je nešto što se mijenja za luksuznu robu. Seljaci su također živjeli izvan države. Država je dolazila povremeno da ukrade novac od njih, da od-

Uz tekst *Utopijske mogućnosti društvene alternative Ivane Mance*, Zarez br. 81, 23. svibnja 2002.

Igor Marković

Pravila kulturnog i političkog otpora danas su dramatično promijenjena.

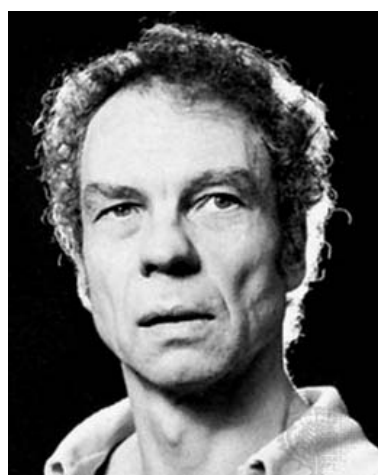
Critical Art Ensemble:
The Electronic Disturbance

S vremena na vrijeme čak i oni s nešto debljom kožom bivaju fascinirani kako se Zagreb u posljednjih nekoliko godina od tradicionalnog prostora kritike, periferije u najboljem značenju te riječi, pretvorio u provinciju (paradigmat-sku palanku Radomira Konstantinovića) u kojoj od kritike nije ostalo doli možda jedno majušno "k". No, zato se kritizera namnožilo preko svake mjere. Iako Zarez kao dio zagrebačkog i hrvatskog kulturnog miljea svakako mora dijelom odražavati i duh vremena&prostora u kojemu se pojavljuje, dosad (uglavnom) ipak nije objavljivao pisanije poput onoga Ivane Mance o Tjednu kulture novih medija.

To je, «kaže» već u *leadu* autorica teksta: «elitna manifestacija koju su sudionici organizirali sami za sebe». Nisam primijetio da je Ivana Mance (a niti tko drugi od onih 16 posjetitelja u Goethe Institutu – da, konačno je utvrđen pravi broj) na bilo koji način pokušala tu, navodnu, činjenicu promijeniti. Postaviti pitanje, uključiti se u diskusiju, napustiti prostor u odgovor na, na primjer, nezanimljivost ili irelevantnost diskusije. A, kako nas uči još Thibaudet, bez dobra razgovora nema ni dobre kritike. No, ona je, pretpostavljam, lijepo odsjedila, pristojno odsutjela (ah, blagoslovljena hrvatska šutnja, blagoslovljena hrvatska sramota) i naknadno izvadila "tešku artiljeriju" teorijskih nagađanja i napikavanja. I to, da stvar bude još gora, na način na koji funkcioniraju naše kulturne institucije, dakle "licem prema selu". Drugim riječima one modele koje već dobro poznaje, ono banalno prepisivanje tipičnih suvremenih i/ili modernih postupaka, gesti, estetika – tek zamotane u kakav fino ofarbani, bezdrveni umjesto u tradicionalni pak-papir – preprodaje se na drukčijem ili drugom uzorku.

No, da, konferencija, pa i čitav tjedan možda i jesu bili elitni

zarez comma Komma virgule запятая vesszo virgola coma káskeä vírgula

Srđan Rahelić,
Gioia-Ana UlrichSjedinjene
Američke DržaveCunninghamova
pedeseta
godišnjica rada

Merce Cunningham

Koreograf Merce Cunningham, otac američkoga suvremenog plesa predstavio je u svom studiju na Manhattanu program za pedesetu sezonu vlastite trupe, koju će provesti Europom i Sjedinjenim Američkim Državama. Obilježavanje pedesete godišnjice Cunninghamove plesne skupine započeo će 24. srpnja u New Yorku s predstavom *How to pass, kick, fall and run* koja je nastala u Kaliforniji, a u kojoj će glavom i bradom prisustvovati i sâm koreograf, koji danas ima 83 godine i kojeg je *Wall Street Journal* već nazvao najvećim živućim koreografom. Nakon toga će sudjelovati na festivalima suvremenog plesa u Kalamati u Grčkoj 3. i 4. kolovoza, te u Palermu 7. kolovoza, a zatim će posjetiti Pariz gdje će svoje predstave izvoditi od 13. do 15. kolovoza. London, u kojem će boraviti od 10. do 14. rujna, bit će prilika za međunarodnu premijeru: novu predstavu koju će napraviti s avangardnim umjetnicima Paulom Kaiserom i Shelley Eshkar koji su Cunninghamu 1999. pomogli da napravi revolucionarni komad *Biped*. I nova će se predstava, poput mnogih prethodnih, baviti problematikom povezanosti tehnologije i plesa. Turneja kojom će obilježiti pedesetu godišnjicu rada Mercea Cunninghama će osim navedenih zemalja odvesti na Island, Norvešku i Njemačku, a nastaviti će se početkom 2003. godine u svim većim sjevernoameričkim gradovima. (S. R.)

Casablanca – najbolja melodrama

Članovi Američkog filmskog instituta u Los Angelesu proglasili su film *Casablanca* (1942.) najboljim filmom svih vremena. Na drugom mjestu našla se drama smještena u američki Jug, *Zameo ih vjetar* (1939.). Treće mjesto zauzeo je mjuzikl Leonarda Ber-

Prizor iz filma *Zameo ih vjetar*

nsteina *West Side Story* (1969.). Neobično je što se nijedan film iz razdoblja posljednjih četrdeset godina nije našao među prvih pet najljepših melodrama. Popis najboljih sto hollywoodskih ljubavnih filmova predstavljen je 11. lipnja u trosatnom showu na američkoj TV postaji CBS.

Uz mnoge klasike poput *Praznika u Rimu* (1953.) ili *Doktora Živaga* (1965.) malo se novijih filmova uspjelo plasirati na listu od sto najboljih – među njima se na 21. mjestu nalazi film *Zgodna žena*, zatim *Kad je Harry sreće Sally* na 25. mjestu te *Titanic* Jamesa Camerona. Iako je *Titanic* posljednjih godina jedan od najpopularnijih, a ujedno bilježi i najveću zaradu u kinima 1997. godine, našao se na tek na 37. mjestu. Cary Grant je glumac koji se pojavljuje u više od šest filmova na listi, a Katherine Hepburn prva je na popisu glumica, također sa šest plasiranih filmova. U izboru za najbolju

Prizor iz filma *Casablanca*

melodramu sudjelovalo je četrdeset filmova, a 1800 redatelja, glumaca i kritičara glasovalo je za najbolju. Američki filmski institut, sa sjedištem u Los Angelesu, školuje režisere, scenariste i ostale ljude iz filmske i televizijske branše. Prije pet godina pokrenuo je niz top-lista, među kojima i izbor najboljih hollywoodskih filmova u posljednjih sto godina, najboljih filmova svih vremena, najvećih glumaca i najboljih komedija. (G.-A. U.)

Velika Britanija

Otvoren rimski amfiteatar

Rimski amfiteatar smješten u središtu Londona primio je svoje prve posjetitelje nakon 2000 godina. Publika poput gladijatora ulazi u arenu u kojoj su se borile divlje zvijeri i robovi, a u kojoj se još mogu vidjeti drveni slivnici koji su služili za odvod krvi i vode. «Pronašli smo ljudske, pa čak i medvjede kosti koje su se u Londonu

rijetko susretale i vjerojatno su se borili u areni», izjavio je Nick Bateman, ravnatelj radova u arheološkom odjelu London Muzeuma. Ovo je nalazište jedinstveno u Londonu, otkriveno je 1988. godine, a arheolozi su istraživali i obnavljali amfiteatar tijekom 14 godina. Amfiteatar ima oblik elipse, dugačak je oko 100 metara, a širok oko 85 metara, mogao je prihvatiti 6000 gledatelja, odnosno između trećine i petine ondašnjeg stanovništva Londona. Izgrađen je 70. g. prije Krista i bio je u funkciji do četrstog stoljeća. (S. R.)

Njemačka

Novi Günter Grass

Günter Grass mnoge je kritičare i ljubitelje književnosti iznenadio svojom novom knjigom *Im Krebsgang* (Rakovi koraci). Napisao je novelu kakvu je malo tko od njega očekivao, tvrdi njemački kritičar Rudolf Augstein. Grass u knjizi prikazuje jednu od najvećih brodskih katastrofa svih vremena, potonuće broda "Wilhelm Gustloff", 30. siječnja 1945. u njemačkom sjevernom moru sjeverozapadno od grada Danziga. U toj je nesreći poginulo oko 9000 ljudi, djelomice zato što su se utopili u ledenoj vodi, a djelomice stoga što su bili zatvoreni u truhu parobroda, te su potonuli zajedno s njime. Onaj tko je čuo njihov kolektivni vrisak taj događaj neće zaboraviti do smrti. U pomorskim putovanjima s Istoka na Zapad poginulo je više od 33.000 ljudi. Ne čudi što su od Crvene armije ljudi bježali morskim putem jer je uništavanje na kopnu u Rusiji bilo golemo, a oni koji su to vidjeli, poput Augsteina, uopće ne dvoje zašto je tomu tako. Izbjeglice nisu imale nikakva pomorskog iskustva; vjerojatno su potiskivale mogućnost da bi podmornice mogle torpedirati brodove. Na "Wilhelm Gustloff" ispaljena su tri torpeda s jedne podmornice. Grass piše o sudbini zapovjednika sovjetske podmornice, koji je kasnije završio u Gulagu i doznajemo sve što je potrebno doznati o toj groznoj ratnoj tragediji. Brodovi su za vrijeme Drugog svjetskog rata simbolizirali nacional-socijalističku ideju besklasnog društva i stoga su bili veoma omiljeni.

Nitko se nije obazirao na činjenicu da se uz pomoć tih putovanja, koja su nazivali "snagom kroz veselje", ljudima uzimao golem novac iz džepa. Brod "Wilhelm Gustloff" bio je ogroman, što si najbolje možemo predložiti ako zamislimo da je brod povremeno bio korišten kao lazaret sa 500 kreveta. Günter Grass kao autor brine se za sudbinu svih likova uključenih u njegovu priču. Tako doznajemo da su Nijemci i Austrijanci, koji su u vrijeme nacional-socijalizma živjeli u Engleskoj, povodom ulaska njemačkih trupa u Austriju 1938. na brodu "Wilhelm Gustloff" mogli glasovati za Hitlera. Kada se parobrod našao izvan zone od tri milje, postavljene su glasačke kabine, i naravno da je očekivanih 99% glasova bilo ispunjeno. Na krštenju "Wilhelma Gustloffa", udovica Gustloff razbila je o brod obaveznu flašu šampanjca.

Cijelu Grassovu priču ispričivao je lik Pokriefke, a njegova majka stolarka Tulla Pokriefke baš ga i nije cijenila (torpediranje 1945. proživjela je za vrijeme trudnoće.). Sâm Grass priču naziva novelom, a kako tvrdi Augstein, to je posve opravdano, jer novela dolazi iz talijanskog, što znači mala novost, a upravo to nam Grass i donosi, no to nikako ne isključuje veliku temu. (G.-A. U.)

Umjetnost kao događaj

Documenta u Kasselu danas je najveća izložba suvremene umjetnosti na svijetu. Prva *Documenta*, održana 1955. godine, imala je vrlo skroman početak. Iako je bila organizirana u izgorjelom muzeju Fredericianum, već je tada imala više od 130.000 posjetitelja, te je postigla velik uspjeh. Od tada su izložbe, koja se održava svakih pet godina, posjetili milijuni ljudi. Od 8. lipnja do 15. rujna Kassel je s ovogodišnjom izložbom *Documenta* ponovno postao centar međunarodnog svijeta umjetnosti. Otac *Documente* je umjetnik Arnold Bode iz Kassela. Namjera prve izložbe bila je rehabilitacija moderne umjetnosti u Njemačkoj čiji su ugled uništili nacisti, a u gradu Kasselu koji je u ratu bio potpuno uništen pot-

GÜNTER GRASS
IM KREBSGANG

STEIDL

reba za tom vrstom umjetnosti bila je vrlo velika. Suradnik Arnolda Bodea bio je poznati povjesničar Werner Haftmann. Dok je Haftmann određivao sadržaj izložbe, Bode je oduševljavao svojom umjetnošću inscenacije – smatrao je da umjetnost treba staviti na scenu kako bi se iz nje izvuklo ono najbolje. Tako su iz bijele muzejske ruševine niknula zdrava umjetnička djela. Tada je izloženo 670 djela od 148 umjetnika, među kojima i radovi Marca Chagalla, Paula Kleea, Wilhelma Lehmbrucka i Pabla Picassa. Takvo poimanje umjetnosti pokazalo se i na trećoj *Documenti* 1966. godine, koju su također organizirali i osmislili Bode i Haftmann, a misao vodilja cjelokupne izložbe bila je kako je "umjetnost ono što rade značajni umjetnici". Od 1968. godine to je poimanje umjetnosti sve više izazivalo brojne diskusije, pa je došlo čak i do studentskih demonstracija protiv tzv. *Documente* trgovaca, a poticali su "socijalno relevantnu umjetnost". U program *Documente* spada i performans. Joseph Beuys je više od stotinu dana diskutirao s posjetiteljima izložbe o direktnoj demokraciji.

Što točno sačinjava suvremenu umjetnost još je predmet rasprave. Ovogodišnji umjetnički ravnatelj 11. *Documente* je Okwui Enwezor, a na izložbi će sudjelovati 116 umjetničkih skupina i umjetnika koji su odabrani prema kriteriju "Ijepote i snage" kojom zrače njihova djela. (G.-A. U.)

Muzej Fredericianum

MMC

Multimedijalni centar d.o.o.

Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063

e-mail: mmc@mmc.hr • <http://www.mmc.hr>

foto: M.B. Natale

Izložba Vlaste Delimar, *Šetnja kao Lady Godiva* otvorena 27. 05. 2002. u Galeriji Kortil u Rijeci